

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O‘RTA
MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
O‘RTA MAXSUS, KASB-HUNAR TA‘LIMI MARKAZI**

R.A. MAVLONOVA, M.T. SATBAYEVA

MEHNAT O‘QITISH METODIKASI

*«Mehnat faoliyatini va darslarini tashkil etish
bo‘yicha o‘qitish metodikasi»*

(Ikkinchi nashr)

**«NOSHIR»
TOSHKENT – 2013**

УДК: 373.2(072)

КБК 74.263

Taqrizchilar: **V. Sattorov** — Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent;

G'. G'. Alimova — Yunus Rajabiy nomli Pedagogika kolleji o'qituvchisi.

Mavlonova R.A.

M 13

Mehnat o'qitish metodikasi: mehnat faoliyatini va darslarni tashkil etish bo'yicha o'quv metodikasi/ R.A.Mavlonova, M.T.Satbayeva; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. — Toshkent: Noshir 2013. — 128 bet.

ISBN 978-9943-4083-3-3

Ushbu o'quv qo'llanma pedagogika kasb-hunar kollejlarning №3141601-Boshlah'ich ta'lim-tarbiyaviy ishlari tashkilotchisi yo'nalishidagi «Mehnat o'qitish metodikasi» fanidan dars beruvchi o'qituvchilar va shu yo'nalishda ta'lim oluvchi o'quvchilar uchun mo'ljallangan.

«Mehnat o'qitish metodikasi» o'quv qo'llanmasida fanning mazmuni, boshqa fanlar bilan bog'liqligi, maqsad va vazifalari, dars va unga qo'yiladigan talablar, ta'limni tashkil etish, ta'lim-tarbiya ishini shakl va metodlarini o'tkazish talablari: og'zaki bayon qilish metodi, instruktaj metodlari, mustaqil ishlar, ekskursiya tashkil qilish metodlari: kino, muammoli vazifalar, mehnat ta'limi bo'yicha sinfdan tashqari mashg'ulot, ta'limning noan'anaviy shakllari kabi bo'lim va mavzular keng va batafsil yoritilgan.

Dars jarayonida o'quvchilar bajarishlari lozim bo'lgan topshiriqlar va dars ishlanmalaridan namunalar ham kiritilgan.

Shuningdek, o'quv qo'llanmadan bolalar madaniyat markazlari, to'garak rahbarlari ham shu sohada qiziqqan keng kitobxonlar ommasi foydalanishlari mumkin.

УДК: 373.2(072)

КБК 74.263

ISBN 978-9943-4083-3-3

© «NOSHIR» nashriyoti, 2013.

Har qanday millatning ravnaqi, umum-bashariyat tarixida tutgan o'рни, mavqeyi va shuhrati bevosita o'z farzadlarining aqliy va jismoniy yetuklikligiga bog'liqdir.

I.A.Karimov.

KIRISH

„Ta'lim to'g'risidagi Qonun“ va „Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi“ ta'lim sohasidagi siyosatimizni belgilab berdi.

Bu qonunlar mustaqil, har tomonlama kamolga yetgan barkamol inson uchun zarur bo'lgan ma'naviyat qirralari, iymone'tiqod, vatanparvarlik, insonga cheksiz muhabbat, do'stlik, sadoqatlik, mehnatsevarlik, milliy g'urur kabi fazilatlarini shakllantirish lozimligi ta'kidlab o'tilgan.

Prezidentimiz ta'kidlaganlaridek: „Har bir insonning, ayniqsa endigina hayotga qadam qo'yib kelayotgan yoshlarning ongiga shunday fikrni singdirish kerakki, ular o'rta qo'yilgan maqsadga erishishi o'zlariga bog'liq ekanligini, ya'ni bu narsalar ularning sobit qadam, g'ayrat, shijoatlariga, to'la-to'kis fidokorligi va cheksiz mehnatsevarliklariga bog'liq ekanligini anglab yetishlari kerak.

Prezidentimiz tomonidan 2010-yil yilni „Barkamol avlod yili“ deb nomlanishi bejiz emas. „Barkamol avlod“ Davlat dasturida har tomonlama, yetuk va barkamol jihatdan tarbiyalangan: jismoniy, estetik, mehnat, ahloqiy, aqliy yosh avlodni tarbiyalab kelajakda kasbga yo'llash ishlarini to'g'ri yo'lga qo'yish maktabgacha tarbiya, maktab va akademik litsey hamda kasb-hunar kollejlari, ustoz va murabbiylarining oldiga ulkan ishlarni amalga oshirishdek mas'uliyatli vazifalar qo'yadi.

Yuqorida qayd etilganlarni amalga oshirish maqsadida pedagogika kollejlari o'quvchi va o'qituvchilarning yosh avlodga mehnat tarbiyasi, kasb tanlash sirlarini o'rgatish maqsadida „Mehnat o'qitish metodikasi“ deb nomlangan o'quv qo'llanmani tavsiya qilmoqdamiz.

Mazkur o'quv qo'llanmada kollej o'qituvchilariga metodik yordam sifatida mehnat o'qitish metodikasi, DTS, o'quv dasturi

hamda mehnatni o'qitish, uning maqsad vazifalari, o'qitish usullari, dars tiplari, dars va unga qo'yiladigan talablar hamda boshlang'ich sinflarda o'tiladigan mehnat darsi ishlanmalari va ko'rgazmalaridan foydalanish usullari ko'rsatilgan. Ilovada ish turlaridan namunalar kiritilgan.

Ushbu o'quv qo'llanmani tayyorlashdan asosiy maqsad hozirgi kunda pedagogika kollejlari o'qituvchi va o'quvchilari uchun mehnat metodikasi fanidan o'quv qo'llanma va darsliklar yetishmaydi.

Shuning uchun ushbu o'quv qo'llanma e'tiboringizga havola etilmoqda. Darhaqiqat har bir o'sib kelayotgan yosh avlod kelajakda «Mehnat, mehnatning tagi rohat», «Mehnat qilib topganing, qanduz asal totganing» kabi hikmatli so'zlarga rioya qilib, hayotda o'zlari sevgan kasb egalari bo'lib etishadilar va O'zbekistonimizning ravnagiga o'z hissalarini qo'shadilar degan umiddamiz.

I bob. **BOSHLANG‘ICH SINFLARDA
MEHNAT TA‘LIMI VA TARBIYASINING
MAQSAD VA VAZIFALARI**

R E J A :

- 1. Mehnat o‘qitish metodikasi fanining maqsadi.**
- 2. Mehnat o‘qitish metodikasi fanining vazifalari.**
- 3. Mehnat ta‘limi ixtisoslashtiruvchi o‘quv fanlaridan biridir.**
- 4. Mehnat ta‘limi metodikasi pedagogikaning tarmog‘i.**

Mustaqil, har tamonlama kamolga yetgan barkamol inson uchun zarur bo‘lgan ma‘naviyat qirralari imyon, e‘tiqod, vatanparvarlik, insonga cheksiz muhabbat do‘stlik, sadoqatlik, mehnat-sevarlik, milliy g‘urur kabi fazilatlarini shakllantirish zarur.

Buyuk allomalarimiz qilgan og‘zaki va yozma ijodiyot avloddan-avlodga o‘tib kelayotgan imyon, e‘tiqod sirlarining nazariy va amaliy jihatdagi bilimlar bilan yoshlarni qurollantirish lozim.

Kichik sinf o‘quvchilarini qo‘l mehnatiga o‘rgatishning asosiy maqsadi, boshlang‘ich mehnat elementlari bosqichlarini, ya‘ni bajariladigan ishlarning oddiy elementlari (qog‘ozlarni buklash, qirqish, yelimlash, geometrik shakllarni yasash, applikatsiya ishlari)ni yasash bilan boshlaydilar.

Undan tashqari qo‘l mehnatiga o‘rgatishda „Tikish va bichish“, „Pazandachilik“, „Plastilin bilan ishlash“, „Qog‘oz va karton bilan ishlash“, „Applikatsiya va mozaika ishlari“ turlari bilan bosqichma-bosqich tanishib boradilar. Har bitta bo‘lim o‘quvchilarni hayotga mustaqil qilib tarbiyalashda muhim o‘rin egallaydi.

Yaratilgan mehnat natijalari o‘ziga va yon atrofdagilariga foydasi tegishini ko‘rgan o‘quvchi mehnatni asrab-avaylashga va mehnat kishilarining mehnat natijalarini ham hurmat-izzat qilishga o‘rganadi.

Topshirilgan ishga mas'uliyat hissini va mehnatdagi intizomni tarbiyalash, o'qitishni ishlab chiqarish bilan birga olib borilishi, salomatlik va yosh uchun foydali, jamiyat uchun kerakli mehnat izchilligini amalga oshiradi.

Boshlang'ich maktablarda Mehnat ta'limi va tarbiyasining asosiy vazifalari o'quvchilarni mehnatga tayyorlash, o'qitish va umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida kasb tanlash izchilligini takomillashtirish, davlat ta'lim standartlari talabi bo'yicha tarbiyalash hamda o'quvchilarni kasb-hunar egasi bo'lib yetkazishda nazariy va amaliy bilim berishlardan tashkil topgan.

Mehnat madaniyatini tarkib topishi uchun darslarda doimo bolalarning e'tiborini asbob va materiallarni saqlash qoidasi hamda joylashtirish tartibiga, ish joyini to'g'ri jihozlashga, materiallardan tejamkorlik bilan foydalanish usullariga, ish harakatlarini me'yori va sifatiga, ish ko'rsatkichini ta'minlovchi tadbirlarga, ishlov berishda olingan aniqlik va tozalikka rioya qilishga va nihoyat narsani chiroyli qilib bezashga talab qilib borish kerak.

Kerakli material va asboblari bilan yetarli ta'minlanmaganlik ham mehnat madaniyatini shakllanishiga salbiy ta'sir etadi. Ba'zan o'quvchilarning tayyorlanmaganliklari va uyushmaganliklari tufayli o'qituvchining ko'p vaqti bekorga sarf bo'ladi, biri qaychisini, ikkinchisi qog'ozini olib kelmasdan mashg'ulotlarga qatnashish, ish qilayotgan o'rtog'idan narsa so'rab chalg'itadi. Shuning uchun o'quvchi dars boshlashdan oldin guruh sardorlari yordamida o'quvchilar o'rtasidagi o'zaro do'stona yordamga tayanib o'z vaqtida choralar ko'rish lozim. Biroq har qanday holatda ham o'quvchini uyga jo'natmaslik yoki jazo berish tartibida o'quvchini ishsiz qoldirmaslik kerak.

Mehnat ta'limiga ijodiy tashabbussiz yondashish mehnatning aqliy rivojlanish omiliga aylantirmaydi. Bilimlarni qo'llash talab qilmaydigan, tafakkurni faollashtirmaydigan mehnat faoliyati aqliy qobiliyatlarni o'stirmaydi.

Mehnat ta'limi u yoki bu mehnat jarayonida belgilangan tartibda va harakatlar izchilligiga rioya qilish kerakligini muntazam tushuntirib borish bilan birga bo'ladigan ko'p marta mashq qilishlar natijasida tarkib topadi.

Maktabdagi mehnat tarbiyasi va ta'limining maqsadi mehnatga muhabbat va mehnat ahliga hurmat tuyg'usini singdirishdan; o'qish va ijtimoiy foydali ish jarayonida ularda mehnat ko'nikmalari va mahoratini hosil qilishdan; ongli ravishda kasb tanlashga va boshlang'ich hunar ta'limini olishga undashdan iborat. Mehnat ta'limi va kasbga tayyorlash vazifalari boshlang'ich maktabda butun ta'lim-tarbiya mavzusi hamda barcha o'quv predmetlari yordamida hal etiladi. Bu o'rinda mehnat darslari yetakchi rol o'ynaydi.

Maktabda muntazam mehnat ta'limining boshlang'ich bosqichi boshlang'ich sinflardagi mehnat darslari hamda kichik maktab yoshidagi bolalarning qo'lidan keladigan ijtimoiy foydali ishdir.

Boshlang'ich maktabdagi mehnat ta'limining asosiy vazifalari tarbiyaning maqsad va vazifalari tomonidan belgilanib, u mehnatga axloqiy va psixologik tayyorlash, o'quvchilarni boshlang'ich texnikaga oid bilim bilan qurollantirish, mehnatga amaliy tayyorlash, mehnat malaka va ko'nikmalari bilan qurollantirish, o'quvchilarni «mehnat ta'limi jarayonida har tomonlama o'stirish kabilardan tarkib topadi. Bu vazifalarni keyingi mavzularda alohida o'rganamiz.

1.1. O'quvchilarni mehnatga axloqiy jihatdan tayyorlash

Mehnatga axloqiy tayyorlash deganda eng avvalo, mehnatga ongli munosabatni shakllantirish tushuniladi.

Shu o'rinda buyuk allomalarning hadislarini, ilm, mehnat va hunar haqidagi fikrlaridan foydalanamiz:

1. Ey o'g'il! Qaysi fan bo'lmasin, to uni mukammal egallamaguningcha harakatni to'xtatma, bir ilm ikkinchi ilmni egallashga yordam beradi. Bir ilmni egallashga aqling yo'l berdimi, uni oxirigacha egallamay turib, chala tashlab qo'yma!

A. Sheroziy.

2. Hunarni asrabon ketgumdir oxir,
Olib tuproqqamu ketgumdur oxir.

Alisher Navoiy.

3. Aziz do'stlar oltin va kumushi bo'lmagan odam kambag'al emas, balki es-xushi va kasb-hunari bo'lmagan kishi kambag'aldir.

Abdulla Avloniy.

4. Mehnat inson hayotini farovon qiluvchi davlatdir.

Abu Rayxon Beruniy.

5. Mehnat qilmoq insonga xosdur. Agar sen inson bo'lsang, o'z xulqingni mehnat tumori bilan beza.

Alisher Navoiy.

6. Sen avvalo mehnatni qadrla va o'zgaralar qilgan mehnatni ham qadriga yet, shunda sen o'zingni haqiqiy mehnatsevar deb bilursan.

Imom al-Buxoriy.

7. O'z mehnating bo'lsin doim yo'ldoshing,
O'zga minnatidan og'ritma boshing.
Kunlaring o'tarkan terib dur-hikmat,
Kunlaring to'liqdir bo'lsa hur mehnat.

Abdurahmon Jomiy.

Agarda boshlang'ich sinflar o'quvchilariga tadbiquan gapiradigan bo'lsak, ularning bu yoshidan mehnatni sevish, shu mehnat natijalariga hurmat bilan yondashishlari nazarda tutiladi. Mehnatga munosabat shu mehnatning muhimligi va zarurligini tushunish, bunday mehnatda jonbozlik ko'rsatish, ishga shaxsan mas'uliyatni his qilgan holda yondashish ijtimoiy mulkka tejamkorlik bilan munosabatda bo'lishni anglatadi.

Mehnatga axloqiy tayyorlash — bolalarga jamoada ishlashni, do'stona o'zaro yordamni, ijodiy tashabbusni, tashkilotchilik qobiliyatlarini namoyish qilish va mehnatda xatti-harakat normalarini o'rgatishdan iborat.

Mehnatga ruhiy jihatdan tayyorlash. Mehnatga ruhiy jihatdan tayyorlash murakkab, uzoq davom etuvchi va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u butun mehnat ta'limi va tarbiyasiga singib ketgandir. U garchi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lsada, mehnatga axloqiy tayyorlashga juda yaqindir.

Bolani mehnatga ruhiy jihatdan tayyorlash — bu unda mehnatga nisbatan uning yoshiga muvofiq keluvchi ongli va ijobiy munosabatlarni tarkib toptirish, unda amaliy malaka va ko'nikmalarni egallashga qiziqishni shakllantirish demakdir. O'qituvchining vazifasi o'quvchilarga yoshligidan boshlab mehnat — bu har bir kishining vijdoni va burchi ekanligini, inson o'z mehnati bilan sharaflanishini, faqat Vatan farovonligi yo'lida qilingan mehnatdagina insonning eng yaxshi sifatleri rivojlanishi hamda takomillashishi mumkinligini anglashlariga yordam berishdir. Bolalarning mehnatga qobiliyati har bir kishi jamiyatning hayoti va faoliyati, uning farovonligi uchun zarur bo'lgan vositalarni ishlab chiqarishda qatnashishi zarurligini anglashlari juda muhimdir. Shuningdek, bolalar jamiyatda kishi mehnatsiz yashay olmasligini ham uqib olishlari kerak.

Mehnatga ruhiy jihatdan tayyorlash turli psixologik jarayonlarni rivojlantirish va takomillashtirishni nazarda tutadi. Bular sezib anglash, emotsional idrok, diqqat, xotira, tafakkur va shu kabi jarayonlardir. Boshqacha qilib aytganda, ular mehnatning psixologik tarkiblari deyiladi.

Mehnatga o'rgatishda bolaning imkoniyatlarini nazarda tutib, hissiy bilish jarayonini takomillashtirish zarur. Ma'lumki, mehnat faoliyati, mehnat ta'limi uchun ham turli sezgilar yig'indisining (ko'rish, eshitish, his etish, ta'm bilish, teri, muskul harakati) namoyon bo'lishi xarakterlidir. Shuning uchun o'qituvchilar quyi sinf o'quvchilariga yangi materialni yoki asbobni tanishtirayotganlarida bolalardagi sezgining barcha turlarini faollashtiradilar: bolalar qog'ozni ushlaydilar, silaydilar, aylantirib ko'rib chiqadilar, uning qanday shitirlashiga quloq soladilar. Sezgilarning bunday faollashuvi ma'lumot haqida to'liqroq tasavvurga ega bo'lishga yordam beribgina qolmay, balki bu psixologik jarayonni rivojlantiradi, takomillashtiradi.

Mehnatga tayyorlashning yanada muvaffaqiyatliroq bo'lishi uchun bolalarning xotiralarini o'stirish vazifasi ham albatta amalga oshiriladi. Mehnat bo'yicha o'quv materiallarini eslab qolish boshqa buyumlarga nisbatan o'ziga xos xususiyatga ega.

Barcha yangi asboblari, materiallar, jarayonlarning nomini boshlang'ich sinf o'quvchilari buyumni ko'rib idrok etish bilan fikran biriktirib, tinglab fahmlaydilar. O'qituvchi mehnat darsida faqat tushuntiribgina qolmay, balki asosan material va buyumlar namunasini, asboblarni, materialga ishlov berish usullarini, jarayonlarning izchilligini ko'rsatadi. Shuning uchun mehnat ta'limida eshitish, ko'rish xotirasi va xarakatlantiruvchi xotira ham muhim o'rin egallaydi. O'quvchilarda mehnat darsidan mehnat darsigacha yangidan yangi bilim va ko'nikmalar mujassamlashib boradi, ularni esa anglash hamda xotirlab qolish kerak.

Boshlang'ich sinf o'quvchilariga mehnat malaka va ko'nikmalarini o'rgatish natijalari ko'p jihatdan psixologik jarayonlarining rivojlanganligiga, bosh miya nazorati ostidagi mushak harakat apparatining takomillashganligiga bog'liqdir.

Mehnat ta'limining to'g'ri borishida emotsional jarayonlar ham xarakterlidir. Bolalarni qiyinchiliklarni yengishga, qo'yilgan maqsadga yerishish yo'lida matonat va qat'iyat bilan kirishishga, boshlagan ishni chala tashlab ketmay, balki oxiriga yetkazishga o'rgatish lozim. Bu o'rinda ijobiy emotsiyalar: mehnatdan quvonish, lazzatlanish va qoniqish hissiyotlarining namoyon bo'lishi juda muhimdir. Mehnatda turli psixologik holatlar: faollik, diqqatning jamlanishi, qiziqish, mustaqil fikr yuritish, qoniqmaslik kabi tuyg'ular namoyon bo'ladi.

Mehnatda shaxsning qiziqish, qobiliyat, temperament kabi individual psixologik xususiyatlari shakllanadi.

Mehnatga ruhiy jihatdan va axloqiy jihatdan tayyorlash jarayoni murakkab va uzoq davom etuvchi jarayondir.

Mehnatga ma'naviy va psixologik tayyorlash o'zining real bazasiga — texnikaga oid bilim, amaliy malaka va ko'nikmalarining ma'lum zaxirasiga ega bo'lishi kerak. Agarda bola mehnat qilishga o'rgatilmagan bo'lsa, uning uchun mehnat faoliyati maqbul mashg'ulotga aylanmaydi, unda kerakli ijobiy emotsiyalarni va boshqa psixologik ko'rinishlarni keltirib chiqara olmaydi. Bunday hollarda mehnatga munosabatni ifodalovchi mehnatga muhabbat ham boshqa axloqiy sifatlar ham namoyon bo'lmaydi.

1.2. Boshlang'ich texnikaga oid bilim bilan qurollantirish

Boshlang'ich sinflarda keng ma'nodagi ilmiy asoslar haqida emas, balki texnikaga oid ta'limning elementlari to'g'risida gap boradi. Biroq umumta'lim fanlarini o'qitish mehnat darslarini ma'lum darajada texnikaga oid asoslarda, darsdan darsga texnikaga oid bilimlarni qo'shib olib borishga yordam beradi.

Mehnat bo'yicha dasturning istalgan bo'limini o'tishda o'qituvchi bolalarga ma'lum hajmdagi texnikaga oid bilimlarni beradi. Boshlang'ich texnikaga oid bilim bilan qurollantirish o'quvchilarga predmetni yasash, ishlov berilayotgan materialning xususiyatlari, texnologik o'ziga xosliklari, materialga qo'lda ishlov berilganda qo'llanadigan asbob va moslamalarning xususiyatlari, ulardan foydalanish qoidalari haqida ma'lumot berishdan iboratdir.

Boshlang'ich sinflarda keng ma'nodagi ilmiy asoslar ba'zi tarmoqlar, eng ko'p tarqalgan mutaxassislik va kasblar, korxonalarining asosiy mahsulotlar bilan tanishtirishni nazarda tutadi.

Mehnat bo'yicha beriladigan texnikaga oid ta'lim o'quvchilarga nima uchun buyumga unday yoki bunday ishlov berish mumkinligini, nima uchun o'simlik soya yoki yaxshi ishlov berilmagan yerda yomon o'sishini, nima uchun inson o'zi va kiyimlarini toza tutishi kerakligi kabilarni anglashlariga imkoniyat yaratadi.

Texnikaga oid tayyorgarlikka ega bo'lish qo'yilgan mehnat vazifalarini bajarishda, asboblardan to'g'ri foydalanishda yordam beradi. Shuningdek, bu tayyorgarlik kerakli ishlab chiqarish jarayonlarini qanday va qaysi izchillikda amalga oshirish, qanday asboblarni qo'llash va uning sabablarini anglashga ko'maklashadi.

Texnikaga oid bilimlar asosan boshlang'ich sinf o'quvchilarida fan-texnika yutuqlariga nisbatan qiziqish uyg'otadi.

Texnikaga oid bilim doirasi faqat mehnat darslaridagina kengaytirilmaydi. Bunga o'qitilayotgan boshqa fanlar ham o'z ulushini qo'shadi. O'quvchilarga berilayotgan texnikaga oid

bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga o'rgatishni ma'lum nazariy darajada amalga oshirishga imkon beruvchi zamindir.

Mehnatga amaliy jihatdan tayyorlash

Mehnat ko'nikmasi va malakalari bilan qurollantirish.

Mehnatga amaliy tayyorlash mehnat ta'limining muhim bo'g'inlaridan biri hisoblanadi. U o'zaro bog'langan bir necha elementlardan: oddiy asbob va moslamalardan foydalana bilish, kerakli jarayonlarni to'g'ri va aniq amalga oshira bilish, ya'ni u yoki bu materialga ma'lum izchillikda ishlov bera olish, yo'l qo'yilgan xatoni o'z vaqtida aniqlash va to'g'rilay olish kabilar-dan tarkib topadi.

Mehnatga amaliy tayyorlash faqat kerakli bilimlar bazasi-dagina amalga oshishi mumkin. U boshlang'ich maktabda boshlang'ich texnikaga oid bilimlarga asoslanadi. Mehnat ta'li-mining mazmuniga muvofiq o'quvchilar mazkur yosh uchun qulay bo'lgan materiallarga ishlov berishda qo'llaniladigan oddiy asbob va moslamalarni ishlatishning amaliy malaka va ko'nik-malarini egallaydilar.

Oddiy asbob moslamalar maxsus asbob va mashinalarning bosh asosi hisoblanadi.

Amaliy malaka va ko'nikmalar bilan qurollantirish asosiy ishlab chiqarish jarayonlarini o'rgatish ham demakdir. Bosh-lang'ich sinf o'quvchilari duch keladigan buyumlar texno-logiyasi xilma xildir, biroq bu masalani batafsil o'rganmas-danoq ish jarayonlarining aniqligini sezib olish qiyin emas, ular: materialni o'lchash va belgilash ularga egib, qirqib ishlov berish; qismlarini yelimlash, tikish, kesish va bog'lash kabi yo'llar bilan birlashtirish va mustahkamlash; detallarni yig'ish va buyumni montaj qilishdir. Yakunlovchi jarayon buyumni bezashdir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini mehnatga amaliy tayyorlashga grafik malakalarni shakllantirish ham taalluqlidir.

O'quvchilardagi mehnatning ma'lum turiga bo'lgan mayl va qiziqishni o'z vaqtida aniqlash va ularga mehnat malakalarini sevgan mashg'ulotlarida takomillashtirishlariga yordam berish juda muhimdir. Sevgan mehnatga bo'lgan qiziqishdan qo'shimcha maqsadlarda ham foydalanish mumkin.

Mehnat ta'limi jarayonining o'sishga ta'siri

Mehnat ta'limining vazifalari haqida gapirilganda o'quvchilarni har tomonlama: aqliy, axloqiy, jismoniy, estetik o'stirishni tilga olmaslik mumkin emas.

Bolalarni aqliy o'stirishda mehnat ta'limining roli ko'p qirralidir. Mehnat o'quvchilarning bilim olishga intilishlarini qo'zg'ovchi vositagina emas, balki uning manbayi hamdir. Mehnat ta'limi jarayonida o'quvchilarni aqliy o'stirishda jismoniy va aqliy mehnatni almashtirib turish muhim ahamiyatga egadir. Biroq har qanday mehnat ham aqliy o'sishga yordam bermasligini unutmaslik kerak. Mehnat ta'limiga ijodiy tashabbusiz yondashish mehnatni aqliy rivojlanish omiliga aylantirmaydi. Bilimlarni qo'llashni talab qilmaydigan, tafakkurni faollashtirmaydigan mehnat faoliyati aqliy qobiliyatlarni o'stirmaydi.

Mehnat eng muhim iroda va axloqiy sifatlarning rivojlanishiga yordam beradi. Mehnat ta'limida mehnatga psixologik tayyorlik, mehnat faoliyatining to'g'ri jihatlari tarbiyalanadi, shaxsning har bir ongli mehnatkash uchun zarur bo'lgan sifatlari shakllanadi.

Darslarning jihozlanganligi o'z mehnati uchun shaxsiy mas'uliyatni, mehnat madaniyatini tarbiyalashda katta ahamiyatga egadir. Agarda bolalar yomon jihozlangan sinfda, qo'pol, og'ir va yoshlariga nomuvofiq asboblardan shug'ullansalar, ish natijalari ko'ngildagidek bo'lmaydi. Bunday sharoitda, tabiiyki, mehnatga muhabbatni, tartiblilikni, aniqlikni, asboblarga ehtiyotkorona munosabatni tarbiyalash qiyin bo'ladi.

Mehnat madaniyatining tarkib topishi uchun darslarda doimo bolalarning e'tiborini asbob va materiallarni saqlash qoidasi hamda joylashtirish tartibiga, ish joyini to'g'ri jihozlashga, materiallardan tejamkorlik bilan foydalanish usullariga, ish harakatlari me'yori va sur'atiga ish sifatini ta'minlovchi tadbirlarga, ishlov berishda olingan aniqlik va tozalikka rioya qilishga va nihoyat, narsani chiroyli qilib bezashga jalb qilib borish kerak.

Agarda o'qituvchining talablari amaldagi faktlardan ajralib tursa va buning natijasida shartli bo'lib qolsa, agarda bola har bir qadamida tartiblilikka, tozalikka, aniqlikka rioya qilishi lozimligiga ishonch hosil qilmasa, bolalarni mehnatga muhabbat ruhida tarbiyalashda muvaffaqiyatga erishish haqida gapirish qiyin.

Tartiblilik, tozalik, aniqlik, intizomlilik talablari mehnat jarayoni va vositalarini o'zining ehtiyojidan kelib chiqmay, bu faqat pedagogninggina talabi bo'lgan hollarda ham mehnatning tarbiyaviy ahamiyati pasayadi.

Mehnat madaniyati malakalari u yoki bu mehnat jarayonida belgilangan tartibga va harakatlar izchilligiga rioya qilinishi lozimligini muntazam tushuntirib borish bilan birga bo'ladigan ko'p marta mashq qilishlar natijasida tarkib topadi.

Kerakli material va asboblardan yetarlicha ta'minlanmaganlik ham mehnat madaniyatining shakllanishiga salbiy ta'sir etadi. Ba'zan o'quvchilarning tayyorlanmaganliklari va uyushmaganliklari tufayli o'qituvchining ko'p vaqti bekorga sarf bo'ladi: biri qaychisini unutib, biri qog'ozsiz kelib ish qilayotgan o'rtog'ini narsa so'rab chalg'itadi. Shuning uchun o'qituvchi dars boshlanishidan oldin guruh boshlig'i yordamida o'quvchilar o'rtasidagi do'stona o'zaro yordamga tayanib o'z vaqtida choralar ko'rishni lozim, biroq hech qanday holatda ham u o'quvchini uyiga jo'natmasligi yoki jazo berish tartibida o'quvchini ishsiz qoldirmasligi kerak, afsuski, bunday hollar amaliyotda uchrab turadi. O'quvchilar o'rtasida yo'lga qo'yilgan o'zaro yordam esa ularda do'stlik, birodarlik, jamoa bo'lib ishlash hissiyotlarini tarbiyalaydi.

Mehnatning tarbiyaviy kuchi bolaning mehnatga munosabatiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Ishtiyoq bilan berilib qilinayotgan mehnat majburan qildirilayotgan mehnatga nisbatan bolalarning ongiga, hissiyoti va irodasiga kuchliroq ta'sir etadi. Shuning uchun o'quvchilar biror predmetni yasashga kirishishlaridan oldin o'qituvchi bu predmetning zarurligini, uni qo'llash o'rni va maqsadini tushuntirishi, so'ngra uni yasash usullari va jarayonini tushuntirishga o'tishi mumkin.

Bolalar tayyorlagan buyumlarning o'z o'rnida qo'llanilishi ham katta ahamiyatga egadir. Ular o'z mehnatlarining foydaliligini ko'rganlarida, ularda o'z mehnatlarining natijasidan qoniqish, yana qandaydir foydali, yaxshiroq narsani qilishga intilish paydo bo'ladi. Ularda o'z qobiliyatlariga ishonch, narsalarga xushyor munosabatda bo'lish hissiyoti uyg'onadi, chunki bolalar atroflaridagi buyumlarning qanday mehnat evaziga yaratilganligini anglaydilar.

Shunday qilib, o'quvchilarga o'zi yaratayotgan narsalarning foydaliligini tushuntirish, ularni tayyorlash usullarini ko'rsatishgina emas, balki bu buyumni mo'ljallangan o'rnida ishlatish ham mehnat tarbiyasini to'g'ri amalga oshirishni o'qituvchidan talab qilinadi va bu talab mehnat tarbiyasining zaruriy elementi hisoblanadi.

Hayotda bola „o'z narsasi“, „o'z modelini“ avaylab saqlashini va qadrlashini, biroq hech bir o'ylamay boshqalar yasagan, o'zinikidan ancha qimmatliroq bo'lgan buyumni qirqishi, sindirishi, buzib tashlashini ko'plab uchratish mumkin. Bolalar o'zlarining narsalarini odatda asraydilar, bu narsalarga fikran va xayolan qaytadilar, chunki bunga ular kuch, mehnat sarflagan, uni yasashda kamchiliklarga yo'l qo'ygan, yana qaytadan tiklab nuqsonlarini to'ldirgan.

Har qanday mehnatga ijod elementlari qo'shilsa, uning tarbiyaviy ahamiyati ortadi. O'quvchilar agarda buyumni bezashni o'zlari o'ylab topsalar juda quvonib ketadilar.

1.3. Mehnat malakalari va ko'nikmalari

O'quvchilarni tarbiyalash va ularni bo'lajak amaliy faoliyatga tayyorlashda mehnat malakalari va ko'nikmalari katta rol o'ynaydi. Quyi sinf o'quvchilariga mehnat ta'limini berish vazifalaridan biri ularda bir qator mehnat malakalari va ko'nikmalarini shakllantirishdir.

Mehnat malakalari va ko'nikmalari faqat mehnat ta'limininggina natijasi bo'lib qolmay, balki o'quvchilarni mehnat faoliyatiga, ijtimoiy foydali ishlab chiqarish mehnatini bajarishga jalb qilish sharti hamdir.

Ko'nikma — bu kishining bilim va elementar tajriba asosida egallagan, ma'lum harakatni ongli bajarishga bo'lgan qobiliyatidir. Masalan, kartonni kesa bilish ko'nikmasi, qaychini to'g'ri ushlay bilish, harakatni aniq muvofiqlashtirish, yo'nalish, kuch va bosimning tengligini saqlash, qomatni muvofiq keluvchi tarzda tutish degan ma'noni anglatadi. Bu o'rinda ustalik bilan harakat qilib, ma'lum ish shartlariga, masalan, ishning sur'ati va aniqligiga rioya qilish kerak. Aks holda ish qo'pol chiqishi mumkin.

O'quvchilarning bilimlari ish jarayonida bajarilayotgan harakatlarning nazariy asosi hisoblanadi. Harakatning ayrim bosqichlari va ularning izchilligni ana shu bilimlar orqali anglanadi, tushuniladi.

Elementar tajriba o'quvchilarga faoliyatning ma'lum turi bo'yicha tasavvur beradi. Bunday tasavvurlarni yaratishda o'quvchilarning shaxsiy tajribalari ham, o'zgarlar tajribasining (so'z, grafik tasvir orqali berilgan natural ko'rsatish va shu kabilarning) ular tomonidan idrok etilishi ahamiyatlidir. Biroq shaxsiy tajriba yetakchi rol o'ynaydi.

O'zgarlar tajribasini idrok etish faqat shaxsiy tajriba mavjud bo'lgandagina ijobiy natija ko'rsatadi. O'rganuvchilarning shaxsiy tajribasi o'zgarlar tajribasini o'rganish uchun zamindir deb ta'kidlagan edi. Berilayotganni o'zlashtirish — bu o'zgarlar tajribasining natijalarini o'z tajribasining ko'rsatkichlari bilan qiyoslashdir. O'zgarlar tajribasi bo'lajak ish uchun o'ziga xos namuna, yo'l yo'riqdir.

O'zi uchun yangi bo'lgan harakatni bajarishda o'rganuvchi dastlab ko'p ortiqcha harakatlar qiladi, ularni moslashtira olmaydi, harakatlarni no'noqlik bilan qiladi, tez charchaydi. Mazkur harakat ko'p karra takrorlanganda o'rganuvchi mehnat mahoratini va chaqqonlikni egallaydi.

Mehnat harakatlarining mukammallashuvi sintetik bosqichda maxsus mashqlar ta'sirida yuzaga keladi. O'rganuvchining ongi ayrim harakatlarni yaxlit harakatga birlashtirish jarayoniga yo'llangan bo'ladi.

Malaka — faoliyatning mashq qilishlar jarayonida yetilgan, tezlashgan komponentidir. Bu tez va aniq bajarishni mashq qilish tufayli tarkib topgan elementar avtomatlashgan ko'nikmadir.

Malaka — bu ma'lum miqdordagi mashq va usullar bajarilganda ko'nikmadan sakrab o'tish degan ma'noni anglatadi. Shuning uchun mazkur ko'nikma agarda malakani yuzaga keltirishni nazarda tutgan mashq va usullar to'g'ri tuzilgan bo'lsa, u to'g'ri malakaga aylanishi mumkin. Biroq malakaning takomillashuv darajasi o'qitishning turli bosqichlarida turlichadir. Uning strukturasi ham o'zgaruvchandir. Mashqlar jarayonida o'quvchilar bajarayotgan harakatlar murakkablashib borgan sari, asta-sekin oddiy malakalarning murakkab malakalarga birlashuvi sodir bo'ladi.

Shu bilan birga barcha ko'nikmalar malakaga aylana olmaydi. Faqat faoliyatning u yoki bu turini, uning ayrim harakatlarini bajarishning texnik tomonigina avtomatlashadi. Faoliyatning o'zi ongli, ya'ni murakkab ko'nikma bosqichida davom etaveradi, bu ko'nikma tarkibiga ko'pgina elementar malakalar (o'lchay bilish, asboblarni ishlata bilish va boshqalar) kiradi. Vaqtning cheklanganligi tufayli boshlang'ich sinflardagi mehnat ta'limi darslaridagi ish ko'nikma bilan yakunlanadi.

Malaka o'quvchilarni bilim bilan qurollantirish jarayoni uzviy bog'liq holda shakllantiriladi va asosan ana shu bilimga tayanadi.

Bilimga tayanmay, faqat boshqalarning harakatlariga mexanik taqlid qilish asosida egallangan malaka texnikaga oid malaka bo'lolmaydi. Bu tor ma'nodagi malakadir. Ikkinchi tomondan, mehnat malakalari va ko'nikmalarini faqat fikrlash bilan shakllantirib bo'lmaydi, buning uchun ma'lum darajada davomli mashq qilish zarur, eng asosiysi o'quvchilarning amaliy mehnat faoliyatida qatnashishlaridir.

Mehnat ko'nikma va malakalarini shakllantirish quyidagi asosiy bosqichlardan tarkib topadi:

- a) kirish **instruktaji**;

- b) mehnat harakatlarini sinov uchun qilish;
- d) ish harakatlari;
- e) yakun chiqarish.

Kirish **instruktaji** bo'lajak ishni bajarish usullarini, qo'llanadigan asboblari, mexanizmlar, materiallarning ko'rsatilishini o'ziga biriktirgan og'zaki tushuntirish metodi bilan yoki tarqatma material sifatida yozma, yozma grafik va grafik hujjatlardan, ularning strukturasi hamda qo'llashning xususiyatlarini og'zaki tushuntirishni qo'shgan holda namoyish etish metodidan foydalanib o'tqazilishi mumkin. Bu vaqtda o'qituvchining ko'rsatib borishi katta rol o'ynaydi. Metodik hamda texnik jihatdan to'g'ri bo'lgan, tushuntirishlar bilan birga olib boriladigan ko'rsatish o'quvchilarda bo'lajak harakat, namuna haqida to'g'ri tasavvurning yuzaga kelishiga yordam beradi. O'qituvchining ko'rsatishi quyidagi qator talablarga javob berishi:

1. Ko'rsatilayotgan harakat eng maqsadga muvofiq, barcha munosabatlarda ham namunali bo'lishi kerak.

2. Ko'rsatish namunaning ongli idrok etilishiga yordam berishi kerak. O'qituvchi o'quvchining e'tiborini harakatning eng asosiy ahamiyatli tomoniga yo'llashi, boshqa harakatning emas, aynan shu harakatning maqsadga muvofiqligini asoslashi, ularning konstruksiyani ongli egallanishiga erishishi lozim. Shuning uchun ko'rsatish doimo qisqa tushuntirish bilan birga boradi.

3. Ko'rsatish harakat namunasi tomonidan faol idrok etilishini ta'minlashi kerak. Aktivlik tafakkur faoliyatida hamda ko'rsatilayotgan narsani idrok etishda analizatorlar miqdorining ko'payishida ifodalandi. Ko'rsatishga faqat ko'ruv emas, balki eshitish, sezish va boshqa qo'zg'ovchilarni qo'shish orqali erishiladi.

4. Ko'rsatilayotgan harakat barcha detallari bilan har bir o'quvchiga yaxshi ko'rinishi kerak.

O'rganuvchilarning harakatni sinov uchun qilishlari asta sekin ish harakatiga aylanadi. Ayrim harakatlar bir butun harakatga qo'shib ketadi, uni bajarish asosida chaqqonlik va ravonlik shakllanadi.

Ko‘rish nazorati o‘rnini asta-sekin harakat analizatorining nazorati egallaydi. Shunga ko‘ra o‘rganuvchining ongi ayrim harakatlardan harakatning yakuniy natijasiga ko‘chadi. Malaka tarkib topadi. Ishga yakun yasashda o‘qituvchi o‘quvchilar bilan suhbat metodini qo‘llaydi, ularning yutuq va kamchiliklarini tushuntiradi, zarur bo‘lsa ayrim harakatlarni bajarish usullarini qayta ko‘rsatadi.

Mehnat malakalari va ko‘nikmalarini shakllantirish jarayonidagi mashqlar.

Mehnat malakalari va ko‘nikmalarini shakllantirishga mo‘ljallangan mashqlar faqat vaqtga ko‘ra taqsimlanganda hamda ma‘lum mavzu asosida o‘tkazilgandagina ijobiy natija beradi.

Mashqlar mavzusi quyidagi asosiy talablarni o‘z ichiga oladi:

1. Mashqlarning materiali qiyinlikning ortib borishini nazarda tutgan holda joylashtirilishi lozim.
2. Keyingi materialning hammasi to‘liq tarzda oldingi materialga asoslanishi lozim.
3. Mustaqillik darajasi ortib borishi kerak.

Mehnat malakasining muvaffaqiyatli bo‘lishi bir qator shartlarga bog‘liq.

Malakani shakllantirishdagi muvaffaqiyatning birinchi sharti qo‘yilgan maqsadning aniqligi, faoliyat natijasida nimaga ega bo‘lishini anglashdir. Mehnat darslarida o‘qituvchi o‘quvchilarga yasalishi lozim bo‘lgan buyumnini ko‘rsatadi. So‘ngra uning ayrim detallarini qanday tayyorlash kerakligini tushuntiradi, o‘quvchilar esa o‘z ishlarida o‘qituvchining ko‘rsatmalariga rioya qilib, kerakli harakatlarni egallab boradilar.

Malakani muvaffaqiyatli shakllantirishning ikkinchi sharti faoliyatni rejalashtirishdir. Mehnatni rejalashtirish ishning maqsadini yaxshiroq anglash, mehnat mahsulotini, mehnat natijasini tasavvur qilish, mehnat jarayonlarini, ularning izchilligini o‘ylab chiqish hamda uning nozik joylarini ajratish imkonini beradi. Quyi sinf o‘quvchisiga (garchi o‘qituvchi ish natijasida nimaga ega bo‘lishi, nimaga intilishi lozimligini aygan bo‘lsada) butun mehnat jarayonini qamrab olish ba‘zan

qiyinlik qiladi. Shuning uchun ish jarayonini ayrim kichik bosqichlarga taqsimlash va o'quvchining faoliyati jarayonida yirikroq topshiriqlarga birika oladigan mayda topshiriqlarni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiqdir.

O'quvchi o'z faoliyatini mustaqil rejalashtirmas ekan, uning malakasi hech qachon to'liq bo'lmaydi.

Malakani muvaffaqiyatli shakllantirishning uchinchi sharti o'zini o'zi nazorat qilishdir. Nazorat ish yakunida hamda ish jarayonida amalga oshiriladi. Nazorat malakani shakllantirish jarayonidayoq faoliyatning qanday bo'layotganligini, unda qanday nuqsonlar borligini va qanday ijobiy vaziyatlar mavjudligini anglash imkonini beradi.

Nazoratning yo'qligi ko'pincha xato va nuqsonlarning mashqlar jarayonida ortib borishiga olib keladi, bu esa o'z navbatida yetilmagan harakat va usullarning shakllanishiga sabab bo'ladi.

1.4. Mehnat ta'lim o'qituvchilarni tayyorlash

Mehnat ta'lim o'qituvchilarni tayyorlash pedagogika kollejlari va pedagogika institutlarida amalga oshiriladi. Mehnat ta'lim o'qituvchilarni tayyorlash o'quv rejasida umumiy ta'lim fanlari va maxsus fanlar siklini o'qitish nazarda tutilgan. Maxsus fanlarni umumtexnik va pedagogika fanlariga ajratish mumkin. Mehnat ta'lim o'qituvchisi tayyorlashda mehnat ta'lim metodikasi ixtisoslashtiruvchi fan hisoblanadi. Bu fan boshqa fanlarni takrorlama yoki ular bilan yaqin bog'lanishda bo'ladi.

Bo'lajak o'qituvchi „Mehnat ta'lim metodikasini o'rganar ekan umumiy ta'lim maktabdagi mehnat ta'limining vazifalarini shu pridmet bo'yicha o'quv prosesining tashkiliy prinsiplarini va uning mazmunini anglab olishi, maktab ustaxonalarida ta'lim-tarbiya jarayonini muvaffaqiyatli olib borishda yordam beradigan metodik vositalar tizimini egallash kerak.

„Mehnat ta'limi metodikasi“ kursining alohida roli shuki, o'quvchilarni mehnatga tayyorlash jarayonida ularda mehnatga havas, hurmat, to'g'ri munosabat tarkib toptirish kerak.

Bo'lajak o'qituvchiga ana shu sharoitlardan qanday qilib to'la foydalanishni ko'rsatish kursining vazifalaridan biridir.

1.5. Mehnat ta'limi metodikasi pedagogikaning tarmogi

Mehnat ta'limi metodikasi fanining tarmog'i sifatida o'z obyektlari, vazifalari va tadqiqot metodlariga ega. Mehnat ta'limi jarayoni shu jarayonning hamma jihatlarini, o'quv materialining mazmuni, o'qitish natijalari va boshqalar o'rganish obyekti hisoblanadi. Bu jarayonning hamma tomonini o'rganish o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda amalga oshirilishi kerak.

Pedagogika fanining tarmog'i sifatidagi mehnat ta'limi metodikasi oldiga quyidagi asosiy vazifalarini qo'ygan:

1. Mehnat ta'limi vazifalarini asoslash, ularning tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyatini ochib berish. Mehnat ta'limi vazifalari fan va texnikaning rivojlanishi, hozirgi zamon ishlab chiqarish yoshlarni mehnatga tayyorlash bilan bog'liq. Mehnat ta'limi jarayoni o'quvchilarda mehnatga muhabbat, kishilarga hurmat hissini shakllantirish kerak.

2. O'quv materialini mazmunini asoslash. Ayrim narsalarni yaxlit holatdan yakka tushuntirishga olish ham yaxshi natija beradi. O'quv materialini tizimli mavzuga solib undan unumli foydalanish kerak.

3. Ta'lim jarayonini tashkil etishning prinsiplarini, usullarini ishlab chiqish va unga rioya qilish kerak. Maktab amaliyotida o'quvchilar ishini tashkil etishning 3 ta asosiy frontal, brigada va individual formalari o'zining ijobiyligini ko'rsatdi;

4. Sinf dan va maktabdan tashqari ishlar mazmuni va metodikasini ishlash davlat ta'lim tizimiga ko'ra 9-sinf dan keyin kasb tanlash erkinligi, shu bilan birgalikda majburiy ta'lim joriy qilingan:

a) kuzatish — ilmiy bilish metodi;

b) eksperimental — tajribada sinab ko'rish metodi;

d) ilg'or pedagogik tajribalarni o'rganish va umumlashtirish metodi;

e) Nazariy tadqiqotlar — o‘quv jarayonni tashkil etish metodikasi, yosh fiziologiyasi, gigiyena va pediatriya ma’lumotlariga tayanadi.

Bu fanlarning ma’lumotlaridan foydalanib ish rejimi, mashqlarning xarakterli masalalari hal qilinadi, asboblardan va jihozlarga doir normativlar ishlab chiqiladi.

Savollar

1. Mehnat ta’limining maqsadi qaysilar?
2. Mehnat ta’limining qanday vazifalari mavjud?
3. Mehnatga qanday munosabatda bo‘lish kerak?
4. Mehnatga doir texnik bilimlar bilan qurollantirish qanday amalga oshiriladi?

Topshiriqlar

1. Qo‘l mehnati darslarida o‘quvchilarning qaysi psixologik xususiyatlari shakllantirilishini amalda ko‘rsatib bering.
2. Mehnat ta’limi jarayonining o‘sish ta’siriga misollar keltiring.

1.6. Mehnat metodikasi fanining boshqa fanlar bilan bog‘lanishi

Mehnat metodikasi fani pedagogika, psixologiya, tabiat, o‘lkamiz tarixi, o‘quv ustaxonasida amaliy mashg‘ulot metodikasi, ona tili, tasviriy san‘at, o‘qish, iqtisod bilan bog‘liq.

O‘quvchilar matematika darslarida o‘rgangan son, sanoq son yig‘indi, ayirma, mavzularini mehnat darsida ishlatishi mumkin. Masalan: O‘quvchilar bir necha gul yaproqlarini sanab chiqib qirqadilar. Gullarni qirqishda sanoq asosida doira shakllari chizib qirqiladi. Barcha olingan bilimlar mehnat darsida mustahkamlanadi.

Ona tili darslarida o‘rgangan mavzular mehnat darslarida ham qo‘llash mumkin. Masalan:

Sifat mavzusi mehnat darsining ko‘p mavzularida qo‘llanadi. Orttirma, qiyosiy daraja, kamaytirma musbat tushunchalar bo‘ladi. Ranglarni bir-biridan farqi: Qizil, qizil-qizil, qizg‘ish, katta, kattaroq, kichikroq.

O‘qish darslarida masal, ertak, sh‘er, hikoya o‘qishadi. O‘rganilganlar asosida mehnat darsida aplekatsiya yasash mavzusi bo‘ladi. Masalan: 1-sinflarda „Bo‘g‘isoq“, „Sholg‘om“ ertaqlari asosida aplekatsiya yasaladi. Aplekatsiyani bajarishdan oldin o‘quvchi tomondan ertak so‘zlab beriladi.

Tabiyatshunoslik fani bilan bog‘liqligi darslarda o‘quvchilar tabiat in‘om etgan barglar, urug‘lar, mevalar, postloq, daraxt shoxlari, parranda patlari, loylardan o‘yinchoqlar, aplekatsiyalar yasashadi.

Tarix fani bilan bog‘liqligi qog‘oz mavzusini o‘tishda uning kelib chiqishi tarixi, kulolchilik, naqqoshlik, kashtachilik, misgarchilik, yog‘ochsozlik tarixi haqida o‘quvchilarga tushuncha beriladi. Bunda o‘quvchilarga milliy an‘analarimizga nisbatan muhabbat uyg‘otishadi.

Tasviriy san‘at darsi bilan mehnat darsi chambarchas bog‘liqdir. Bu ikki fan har doim bir-birini to‘ldirib boradi. Chunki yasalgan narsa tasviri avval chiziladi. Shu chiziqalar asosida kerakli shakllar qirg‘iladi.

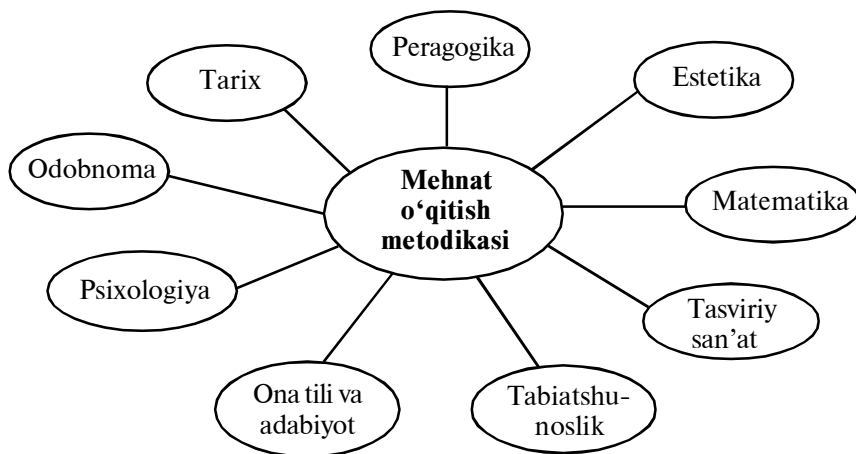
Pedagogika fani ta‘lim-tarbiya usullarini o‘rgatuvchi fan bo‘lganligi sababli mehnat darsi bilan doim bog‘liq.

Psixologiya fani o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini bilgan holda mehnat darsini olib boradi. Mehnat har bir narsani yasattirayotganda o‘quvchilarning ruhiy jarayonini hisobga olish zarur.

O‘lkamiz tarixi bu fan bilan bog‘liqligi o‘quvchilarni atrofda bo‘ladigan barcha yangiliklar o‘quvchilarni yangi bilimlar asosida dars o‘tishga ularni fikirlash qobiliyatlarini kengaytirishga, ekskursiyalar tashkil qilish va ekskursiyalar asosida ko‘rgan narsalarni bajarishga o‘rgatadi.

O‘quv ustaxona amaliy mashg‘ulot bu fanga bog‘liqligi o‘qishda bajaradigan har bir ishlar tayyorlanadigan ko‘rgazmalar va ulardan qanday foydalanish kerakligini qaysi fanlar bilan bog‘liq holda yangi usul bilan dars berish mehnat metodikasi fanida tushincha beriladi.

Mehnatni o'qitish metodikasi fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi

1.7. O'quvchilarga mehnatsevarlik tarbiyasini singdirish, mehnat orqali o'quvchilarning tarbayaviy rivojlanishi

R e j a :

1. Mehnat tarbiyasi va uning mohiyati.
2. Mehnat tarbiyasining maqsadi va vazifalari.
3. O'quvchilar mehnati faoliyati turlari.
4. O'quvchilar mehnati faoliyatini tashkil etishga qo'yiladigan pedagogik talablar.

1. Mehnat tarbiyasiga ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismidir. Mehnat tarbiyasining bosh g'oyasi shaxsda mehnat faoliyatini tashkil etish ko'nikma va malakalarini hosil qilish, ijtimoiy mehnatni qadrlash, mehnatsevarlik hislatini tarbiyalash sanaladi. Insoniyat tomonidan yaratilgan barcha moddiy va ma'naviy boylik, ijtimoiy taraqqiyot asosida mehnat faoliyati hamda uning samarasi aks etadi. Jamiyatda tashkil etiladigan mehnat tarbiyasi yosh avlodni mehnatsevarlik ruhida tarbiyalash, ularning Vatan ravnaqi, elu-yurt farovonligi yo'lida mehnat

qilish, rivojlangan demokratik va huquqiy davlatni barpo etish jarayonida faol ishtirok etishga bo'lgan ishtiyoqni uyg'otish, yagona maqsad yo'lida harakat qilishga tayyorlashdan iborat jarayonni o'z ichiga oladi.

Xalq pedagogikasi, Sharq allomalari, yetuk mutafakkirlari mehnatning shaxs kamoloti, shuningdek, jamiyat rivojidagi rolga yuksak baho berishgan. Zero, mehnat insonning ham jismonan, ham ruhan kamolga yetishini ta'minlaydi. Inson o'z mehnati bilan moddiy va ma'naviy boyliklarini yaratib berar ekan, ayni vaqtda uning o'zi ham shaxs sifatida shakllanib boradi. Chunki inson aksariyat hollarda o'z mehnat faoliyati bilan ijtimoiy munosabatlar subyekti (ishtirokchisi)ga aylanadi. Shu bois, insonni yoshlikdanoq mehnat faoliyatiga jalb etish, maqsadga muvofiqdir. Ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida mehnat tarbiyasi o'quvchilarni ruhiy va amaliy jihatdan mehnatga, mehnat faoliyatini yo'lga qo'yishga yo'naltirilganligi bilan o'ziga xos o'rin tutadi. Ijtimoiy jamiyatning umumiy va iqtisodiy rivojlanishi zamonaviy bosqichda bunyod etuvchi, yaratuvchi hamda ishlab chiqaruvchi shaxsga nisbatan yuksak talabalarni qo'ymoqda. Chunonchi, mehnatga nisbatan eng muhim ijtimoiy burch sifatida yondashish, har qanday mehnat faoliyatiga nisbatan vijdonan munosabatda bo'lish; mehnat va uning mahsulini qadrlash; mehnatni tashkil etishga jamoa asosida yondashish; doimiy ravishda tashabbuslar bilan chiqish, mehnatni faol, ijodiy tashkil etish; aqliy va jismoniy quvvatga tayangan holda mehnat qilish ishtiyoqining ichki ehtiyojga aylanishi, mehnatni ilmiy tashkil etish, mehnatga nisbatan asosiy hayotiy zarurat sifatida munosabatda bo'lish, mehnatga, mehnat qilishga ruhiy tayyorlik quyidagi vazifalarni hal etadi:

a) mehnatning maqsad va vazifalarini anglash;

b) mehnat faoliyatini tashkil etish rag'batini qaror toptirish;

d) mehnatni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

Ta'lim muassasalarida mehnat ta'limi va tarbiyasini olib borish maxsus dastur asosida amalga oshiriladi. Mehnat ta'limi

dasturi namunali xususiyatga ega. Unda maktab, o'qituvchi va o'quvchilar mehnat faoliyatini baholash bo'yicha ta'lim va tarbiya natijalariga nisbatan davlatning minimum (eng kuchli) talablar aks etadi.

Mehnat tarbiyasi jarayonida bu boradagi bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lish maqsadning o'zigina va pedagogik faoliyatning yakuniy mahsuli emas, balki eng muhim insoniy layoqat —mehnat qilish layoqatini rivojlantirish uchun vosita hisoblanadi. Shu bois bugungi kunning talabi mehnat ta'limini tashkil etishda reproduktiv metodlar rolini kamaytirib, yuksak darajadagi mantiqiy fikrlash hamda yaratuvchanlik asosini hosil qiluvchi faol tadqiqot metodlaridan foydalanish hisoblanadi.

Mehnat ta'limi va tarbiyasini tashkiliy shakllarini o'qituvchilar yosh, psixologik xususiyatlari, mahalliy shart-sharoitlardan kelib chiqqan holda tanlaydigan. Mehnat tarbiyasini yo'lga qo'yishga shunday shakl va metodlardan foydalanish lozimki, natijada mehnat insonning eng sevimli mashg'ulotiga aylansin, shaxs mehnati samarasi, yutug'i va quvonchi bilan yashay olsin. Umumiy o'rta ta'lim davrida o'quv ustaxonalarida, maktabga tegishli o'quv tajriba maydonlarida, otaliq korxonalari sexlarida anchagina murakkab mehnat faoliyatini tashkil eta boshlaydilar. Bunday sharoitda mehnat qilish egallagan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llay olish imkoniyatini beradi.

Mehnat ta'limi va kasb tanlashga yo'llash ishlarini kuchaytirish maqsadida endilikda „o'quv-ishlab chiqarish“ tizimini umumiy o'rta ta'lim maktablari faoliyatiga olib kirish maqsadga muvofiq. Zero bozor munosabati sharoitida o'quvchilar imkoniyati, kuchi bilan qishloq xo'jalik mahsulotlarini yetishtirish, hunarmandchilik mahsulotlarini tayyorlash, ijodkorlik buyumlarini bunyod etish, sotishni yo'lga qo'yish maktab, o'quvchilar ehtiyojlarini qondirish, iqtidorli bolalarni rag'batlantish, kam ta'minlangan oilalar farzandlariga yordam ko'rsatish kabi faoliyatlarni uzluksiz tashkil etish imkonini bergan bo'lar edi.

Yangi tipdagi o'quv muassasalarida tashkil etiladigan mehnat ta'limi va tarbiyasini o'quvchilarga muayyan kasb-

hunar yoki mutaxassislik ma'lumotini berishga asoslanadi. Kasb-hunar yoki mutaxassislik ma'lumotini berish ishining muvofaqiyati o'quvchilarning mazkur jarayonga tayyorgarlik darajasiga shuningdek, uni tashkil etish sharoitlari bilan oldindan topish ekanligiga bog'liq. Shu bois umumiy o'rta ta'lim maktabining VIII—IX sinflarida o'quvchilar o'rtasida mavjud kasb-hunar hamda mutaxassisliklar to'g'risidagi ma'umotlarni berib borish, ularning xalq xo'jaligida tutgan o'rni va ahamiyati borasidagi targ'ibotni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

Kasb-hunar kollejlari va akademik litseylarda taxsil oluvchi o'quvchilar ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida kasb-hunar mutaxassisliklar yuzasidan amaliy ravishda tanishadilar. Ularga mehnat ta'limi va tarbiyasini berishga mutaxassislar ishlab chiqarish ustalari katta rol o'ynaydilar.

Ijtimoiy foydali mehnat yoki avlodni jamiyat hayotining tashkil etish jarayonida faol ishtirok etishga tayyorlaydi.

Ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan ijtimoiy foydali mehnatning turlari xilma-xildir. O'quvchilarning ijtimoiy foydali ishlari asosan sinfdan va maktabdan tashqari sharoitlarda tashkil etiladi.

O'qituvchilarning ta'lim muassasalaridagi ijtimoiy foydali mehnatlari ta'lim muassasasi binosi va hovlisini ozoda saqlash, muassasasi binosi va o'quv anjomlarini ta'mirlash, ko'kalamzorlashtirish va obodonlashtirish ishlarini tirik burchaklarni tashkil etish, sport maydonchalarini bunyod etish, tajriba maydonchalari (issiqxonalarda ishlash va hakoza) kabilarni o'z ichiga oladi. Maktabdan tashqari sharoitda esa o'quvchilar qishloq xo'jalik mahsulotlarini yig'ib-terib olish ishida ishtirok etadilar, boshlang'ich ta'lim o'quvchilari yoki maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga yetakchilik qilish, urush va mehnat faxriylari, nafaqadagilarni otaliqqa olish, ularga xo'jalik ishlarini yuritishda yordamlashish, dorivor o'simliklar, temir hamda qog'oz parchalarini to'plash, yashil tabiatni muhofaza qilish ishlarida qatnashish kabi faoliyatlar bilan shug'ullanadilar. Mazkur faoliyatga o'quvchilarni jalb etishda

ularning qiziqishlari, imkoniyatlari yosh xususiyatlari hamda jismoniy quvvati hisobga olinadi.

O'quvchilar boshlang'ich sinflaridayoq ijtimoiy foydali mehnatga jalb qilinadilar. Shunga qaramay boshlang'ich sinf o'quvchilari ham o'zlarining mehnatlari umum foydasiga qaratilganligini ijtimoiy ahamiyat kasb etishini an'glay boshlaydilar.

Ta'limning keyingi bosqichlarida o'quvchilar ijtimoiy foydali mehnatning, ijtimoiy-g'oyaviy asoslari ancha chuqurroq bo'ladi. Ya'ni ijtimoiy foydali mehnat rag'batl jamiyat oldidagi ijtimoiy burchni his etish bilan jambarchas bog'liq bo'ladi. Jamiyat ravnaqi el-yurt, xalq farovonligi uchun fidokorona mehnat qilish o'smir va o'spirin o'quvchilar mehnatining ijtimoiy-g'oyaviy asosidir.

Ijtimoiy foydali mehnatni tashkil etishning barcha bosqichlarida mehnat faoliyatini tashkil etishga nisbatan pedogogik talablar qo'yiladi. Mazkur pedagogik talablar quyidagilardan iboratdir. (1-jadval)

1-jadval

O'quvchilar mehnat faoliyatini tashkil etishga qo'yiladigan talablar

Mehnat faoliyatining ahloqiy asosida ijtimoiy g'oyaviy mazmunga egaligi.	Mehnat faoliyatining jamoa xarakteriga egaligi.	Mehnat topshiriqlarini berishda o'quvchilar imkoniyatini hisobga olish.	Mehnat faoliyatining tizimli va rejali bo'lishiga erishish.	Mehnat faoliyatining ijodiy xususiyat kasb etish.
--	---	---	---	---

O'quvchilar mehnat faoliyatining ahloqiy asosida, ijtimoiy-g'oyaviy ega bo'lishi, o'quvchilar mehnat faoliyatiga qo'yiladigan mazkur talab ularni vatan ravnaqi, xalq baxt-saodati yo'lida mehnat qilayotganliklari, mehnat faoliyatini tashkil

etish jarayonida umumjamiyat manfaatlarini ustun bo'lishga harakat qilayotganliklarida namoyon bo'ladi. Mehnat faoliyatini tashkil etish jarayonida o'quvchilarda fidoyilik, chidamlilik, sabr toqatga ega bo'lish, onglilik, to'g'rilik, halollik, mehnatga nisbatan vijdonan yondoshish kabi hislatlar shakllanadi. Bajarilayotgan mehnat yoki shaxsning o'ziga shuningdek, atrofdagilarga yoki ijtimoiy jamiyat uchun foyda keltirishini o'quvchilarga tushuntirib borish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, ularga har qanday mazmun va ko'lamdagi mehnatning besamar bo'lmasligini uqtirib o'tish joiz.

Mehnat faoliyatining jamoa xarakteriga ega bo'lishi.

O'quvchilar mehnat faoliyatining jamoa xarakteriga ega bo'lishi muhim pedagogik talab sanaladi. O'quvchilar mehnat faoliyati ularda jamoatchilik ko'nikmalarini hosil qilish, o'zaro yordam va do'stlik aloqlarini mustahkamlashni ko'zda tutish lozim. Jamoa asosida tashkil etiladigan mehnat faoliyati jarayonida har bir o'quvchining yagona maqsad asosida mehnat qilish uchun sharoit yaratiladi. O'quvchi mustaqil harakat qilish bilan birga o'rtoqlariga yordamlashadi. Muhim mehnat faoliyatining ijobiy samarasi uchun har bir o'quvchining mas'ulligi ortib boradi.

Mehnat topshiriqlarini berishda o'quvchilar imkoniyatini hamma vaqt o'quvchining kuchi va imkoniyatiga muvofiq bo'lishi kerak.

Mehnat faoliyati turlarini almashtirib turish jismoniy mehnatni aqliy mehnat bilan yoki dam olish bilan qo'shib olib borish, mehnat jarayoniga o'yin unsurlarini singdirish, mehnatni tashkil etish chog'ida o'quvchilarni zo'riqtirmaslik, toliqtirmaslik zarur.

Mehnat faoliyatining tizimli va rejali bo'lishiga erishish. O'quvchilar mehnat faoliyati bir o'quv yili bo'yicha rejalashtiriladi va mehnat ta'limi o'quv rejasida, jadvalda qayd etiladi. Ijtimoiy foydali mehnatning tizimli bo'lishi oddiy mehnat turidan murakkabroq mehnat turiga o'tish, shuningdek, sinfda, maktabda qilinayotgan mehnatdan maktabdan tashqari sharoitda olib boriladigan ijtimoiy foydali mehnatga o'tish tarzida olib borish maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar mehnati

faoliyatining tizimi bo'lishi mehnatning o'quvchi tomondan hayotiy ehtiyoj zarurat sifatida e'tibor etilishiga olib keladi hamda bu borada o'quvchida ko'nikma va malaka hosil bo'ladi.

Mehnat faoliyatining ijodiy xususiyatni kasb etish. Mazkur talab ham muhim pedagogik talab sanaladi. O'quvchilar mehnat faoliyatining qaysi turiga jalb etilmasin unda aqliy va jismoniy mehnatning uyg'unlashuviga erishish uchun, unga nisbatan ijodiy yondoshish uchun keng sharoit yaratilmog'i lozim. Mehnat faoliyatini tashkil etish jarayonida uning har bir bosqichda o'quvchiga yo'l-yo'riq ko'rsatish, maslahat berish to'g'ri emas. Aksincha topshiriqni berish chog'ida uni qanday bajarilishini tushuntirish, lozim bo'lsa bajarib ko'rsatish mehnat jarayonida esa o'quvchining mustaqil fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish uchun imkon yaratib beradi. O'quvchi mehnat jarayonida orttirilgan tajriba asosida, shuningdek, tadqiqotchilik vazifalarini hal etish asosida bajarilganida ijodiy xususiyat kasb etadi. Aynan shu holatda o'quvchining ko'nikma va malakalari yanada mustahkamlanadi, chuqurlashadi. Bunday mehnat o'quvchida qiziqish uyg'otadi, unda mehnatga nisbatan munosabatni qaror toptiradi.

O'quvchilarni ijodiy mehnatga yo'naltirishda maktab va maktabdan tashqari ta'lim-tarbiya muassasalarida tashkil etiladigan texnika va qishloq xo'jaligi to'garaklari alohida ahamiyatga ega. Bunday to'garaklar faoliyati o'quvchilarning aqlini, texnika va qishloq xo'jalik sohasidagi ijodkorligini o'stiradi.

Shu sababli mehnat ta'limi va tarbiyasi yuqori o'ringa qo'yish lozim oqibatda shaxsga qo'lga kiritilgan mehnat muvaffaqiyatidan quvonish, o'z qadr-qimmatini anglash hamda o'z mehnatidan g'ururlanish tuyg'usi qaror topsin. Mehnat tarbiyasiga nisbatan yangicha yondashish o'quvchilar, tomondan egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olishlarini ta'minlashga olib keladi. Bugungi kunda mehnat tarbiyasining, tarkibiy tuzilmasi ham o'zgarmoqda. U o'zida texnika va texnologiyalarni tushunish (tasavvur qilish), amaliy vazifalarni hal etish ko'nikmasi hamda holatlarini ifoda etadi.

Mehnat tarbiyasini samarali tashkil etishda sinfdan va maktabdan tashqari tarbiyaviy ishlar muhim o‘rin tutadi. Mazkur tadbirlar shaxs uchun ham, jamiyat uchun ham foydali bo‘lib shaxsiy-yo‘lovchilik xususiyatiga egadir.

2. Mehnat ta‘limi va tarbiyasining maqsadi o‘quv ishlarida mehnatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdan iboratdir:

Mazkur maqsadni amalga oshirishda bir qator vazifalarni hal qilish talab etiladi. Mehnat tarbiyasini tashkil qilish orqali hal qiluvchi vazifalar ko‘p qirralidir. U o‘quvchilarning mehnat faoliyatiga amaliy va ahloqiy tayyorgarlikning barcha tomonlarini qamrab oladi. Mehnat ta‘limi va tarbiyasini tashkil etishda quyidagi vazifalarni amalga oshiriladi:

1. Mehnatning mohiyatini anglatish orqali o‘quvchilarga mehnatning shaxs kamolati va jamiyat tarqqiyotidagi o‘nini ko‘rsatib berish.

2. Inson mehnati hamda inson mehnati mahsuli bo‘lgan moddiy va ma‘naviy ne‘matlarni qadrlash, asrab avaylash.

3. Mehnat qilishga nisbatan rag‘batni, shuningdek muhabbatni uyg‘otish.

4. O‘quvchilarning mehnatga ijtimoiy burch sifatida yondoshuvlarini yuzaga keltirish.

5. Mehnat faoliyatini tashkil etishga ongli vijdonan yondoshish.

6. Mehnat faoliyatini jamoa asosida tashkil etish.

7. Mehnatga hayotiy zarurat, inson faoliyatining asosi sifatida munosabatda bo‘lish.

8. Mehnat kishini va uni ilmiy tashkil etish borasidagi ko‘nikma va malakalarni shakllantirish.

9. O‘quvchilarda mehnatsevarlik hislatini tarbiyalash, o‘z mehnati samarasidan g‘ururlanish tuyg‘usini shakllantirish.

10. Muayyan kasb-hunar sirlarini o‘zlashtirishga erishish va hokazolar.

Yosh avlodning mehnat faoliyati quyidagi yo‘nalishlarda rivojlantiriladi va tarkib toptiriladi: mehnat o‘yinda ajralgan holda mustaqil faoliyat sifatida shakllantiriladi; mehnat faoliyati

jarayoning mohiyatini o'zlashtirilishiga erishiladi: mehnat faoliyatining turli shakllari vujudga keltiriladi.

O'quvchilar ta'lim jarayonida va darsdan tashqari sharoitlarda mehnatning ijtimoiy jamiyatda tutgan o'rni va rolini, inson kamolotini ta'minlash omili ekanligini, shaxsni qobiliyat va iqtidori mehnat jarayonida takomillashtirilib borishni hayotiy misollar yordamida bilib olishlari lozim. Mehnat ta'limi va tarbiyasini tashkil etishda bugungi kunda an'anaviy va noan'anaviy shakllardan foydalanilmoqda, xususan mehnat bayramlari, ishlab chiqarish ko'rgazmalari, „Mohir qo'llar“ tanlovi, „Quvnoq shahar ustaxonasi“, o'quv ishlab chiqarish kombinatlari brigadalari, yordamchi xo'jalik, „Yosh radio texniklar stansiyasi“ va ijodiy markazlar faoliyati, shuningdek ustozshogird an'analari asosida faoliyat olib boruvchi yakka tartibdagi kasb-hunar ta'limi va boshqalar.

Mehnat tarbiyasi to'g'ri yo'lga qo'yilgan ta'lim muassasalarida o'quvchilar maktabga kelgan dastlabki kunlaridanoq o'zlarini yosh va psixologik xususiyatlariga mos mehnat faoliyatiga jalb qilinadilar. Bunda ular o'z-o'ziga xizmat qilish borasidagi eng oddiy yumushlarni bajaradilar (chunonchi, sinf xona ozodaligini saqlash, o'quv qurollarini ta'mirlash (kitoblarni yelimlash) o'quv anjomlarini darsga tayyorlash va hokazolar).

Mehnatga ruhiy, axloqiy va amaliy tayyorlash jarayonida o'quvchilarda mehnatsevarlik, mehnatni tashkil etish jarayonida intizomga bo'ysunish, maqsadni amalga oshirish yo'lida shijoat, qat'iyat ko'rsatish kabi axloqiy irodaviy xususiyatlar tarbiyalanib boradi.

Mehnat ta'limi va tarbiyasini tashkil etishda jamoa asosidagi mehnatni uyushtirish muhim masalalaridan biridir. Zero jamoa ishtirokida o'tkazilayotgan mehnat jarayonida do'stlik, o'rtoqlik o'zaro yordam va hamkorlik jamoa mehnati samaralaridan quvonish kabi xislatlar tarbiyalanib boradi. Shuningdek ularda tashabbuskorlik, tashkilotchilik, mehnatga ijodiy yondoshish, jamoa manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo'yish singari axloqiy sifatlarni shakllanishiga poydevor qo'yiladi.

Mehnat jarayonida o'quvchilarda mehnat madaniyatining unsurlarini hosil qilib borish muhim talablardan biri sanaladi. Mehnat madaniyati — bajarilayotgan ishga ongli munosabatda bo'lish, uni ilmiy jihatdan to'g'ri tashkil etish (puxta rejalashtirish vaqtdan unumli foydalanish), ish o'rnini ozoda tutish, mehnat (ish) qurollariga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, boshlangan ishni natijalash, uning samarali bo'lishiga erishishga yo'naltirilgan faoliyat ko'rsatkichidir. Mehnat madaniyati tushunchasi o'zida o'quvchining mustaqil harakat olib borishini mehnat qilish va dam olishni to'g'ri tashkil eta olishni ham aks ettiradi.

Mehnatga ongli munosabatni tarbiyalashning yana bir talabi o'quvchilarni ilm-fan, madaniyat, texnika va texnologik borasidagi yangliklardan boxabar etish, ularga nisbatan qiziqishini hosil qilish, bu boradagi layoqat, qobiliyat va iqtidorlarini oshirib borishdan iborat.

3. O'quvchilar mehnat faoliyatining turlari xilma-xil bo'lib ular quyidagilardir:

1. Maishiy mehnat.
2. O'quv mehnati.
3. O'quv ishlab chiqarish mehnati.
4. Ijtimoiy foydali mehnat.

Bolalar bajaradigan ilk mehnat turi maishiy mehnat bo'lib, u o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishdan boshlanadi. Bola maktabgacha bo'lgan yosh davridayoq o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishga doir eng oddiy mehnatni bajarishi, ya'ni, kiyim boshi, oyoq kiyimini ozoda tutishi, o'yinchoqlarini tartibga keltirish, zarur gigiyenik talablarga rioya qilishi kerak.

Oila mehnat tarbiyasining dastlabki unsurlari qo'llaniladi. Bola muayyan yoshga to'lgach kattalarga yordamlashadi, o'z imkoniyatlarini anglab yetadi va o'quv (ta'lim) mehnatiga muntazam tayyorlanib boradi.

Maktabda o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishga doir quyidagi mehnat ko'rinishlari davom ettiriladi: sinf xonalari va maktab binosi, hovlisini ozoda saqlash, tartib qoidalarga rioya qilish, xonadagi gullarga qarash, ularni parvarish qilish, gul xonalarda

gullarni o‘stirish, maktab oshxonasida, sport zali va suv havzalarida o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish kabi yumushlarga jalb etiladilar. Maishiy mehnat yoki o‘z-o‘ziga xizmat ko‘rsatish mehnatda mehnatsevarlik, qat‘iylik, tashabbuskorlik, olg‘a intilish singari fazilatlar tarbiyalanadi.

O‘quv (ta‘lim) mehnati o‘quvchilarning asosiy mehnat turi hisoblanadi. U boladan katta axloqiy, irodaviy va jismoniy zo‘r berishni, kuchli talab qiladi. O‘quv mehnati faqat bilim olishni, bilishga oid ko‘nikma hamda malakalarni qaror toptirib qolmay, balki bolada ishtiyoq va batartiblikni tarbiyalashga o‘qishga qiziqishini rivojlantirishga ko‘maklashadi. O‘qishga bo‘lgan qiziqish va istak hamda o‘qishdagi muvaffaqiyatlardan xursand bo‘lishni bilish, his etish aynan maktab partasidan tarbiyalanib boriladi.

Bu kabi murakkab vazifalar o‘quvchilarning mustaqil bilim olish ko‘nikmalariga erishish, ularda faol bilish faoliyatini tashkil etish layoqatini hosil qilish orqali hal etiladi. Shu maqsadda ta‘lim-tarbiyaning quyidagi metod va vositalaridan foydalaniladi: kuzatish, ta‘sir choralarini rag‘batlantiruvchi laboratoriya ishlari, amaliy va ijodiy ishlar, namuna ko‘rsatish, uchrashuv, ekskursiya, ommaviy axborot vositalari xizmatidan foydalanish va hokazolar.

O‘quvchining aqliy va jismoniy mehnati turli darslarda turli tartibda tashkil etiladi. Xususan jismoniy tarbiya va texnik mehnat darslarida jismoniy mashqlar mazkur darslarning asosini tashkil etsa, matematika, fizika, astronomiya, geografiya va chizmachilik darslarida aqliy faoliyat mantiqiy fikrlash asosiy o‘rin tutadi. Maktab o‘quv rejasiga o‘quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida shunday fanlar kiritilganki, ularning asosiy vazifasi o‘quvchilarga mehnat ta‘limi va tarbiyasini berishdan iborat.

O‘quvchilar boshlang‘ich ta‘lim davrida mehnat ta‘limi darslarida qo‘l mehnati sirlarini o‘rganadilar, turli materiallar bilan tanishadilar, dastlabki mehnat ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar. O‘quvchilar mehnati faoliyatini tashkil etishga qo‘yiladigan talablar biri-biri bilan o‘zaro bog‘liq holda qo‘llanilsagina ijobiy natijalar beradi.

Yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalarga tayangan holda shunday xulosalar kelishi mumkin:

1. Mehnat tarbiyasi o'quvchilarni ruhiy va amaliy jihatdan mehnatga, mehnat faoliyatini yo'lga qo'yishga yo'nalganligi bilan ijtimoiy tarbiyani tashkil etish jarayonida o'ziga xos o'rin tutadi.

2. Mehnat ta'limi va tarbiyasining maqsadi o'quvchilarda mehnatga nisbatan ongli munosabatni shakllantirishdir. Mazkur maqsadni amalga oshirish bir qator muhim vazifalarni hal etishni talab qiladi.

3. O'quvchilar mehnati faoliyatining turlari xilma-xil bo'lib, ular quyidagilar: 1) maishiy mehnat; 2) o'quv mehnat; 3) o'quv ishlab chiqarish mehnati; 4) ijtimoiy-foydali mehnat.

Savollar

1. Mehnat tarbiyasining mazmunini ayting.
2. Mehnat ta'limi turlarini ayting va ularni ta'riflang.
3. Mehnat tarbiyasining o'quvchilarni kasbga yo'llashdagi ahamiyatini ayting.
4. Mehnat faoliyatini tashkil etishga qo'yiladigan pedagogik talablar nimadan iborat?

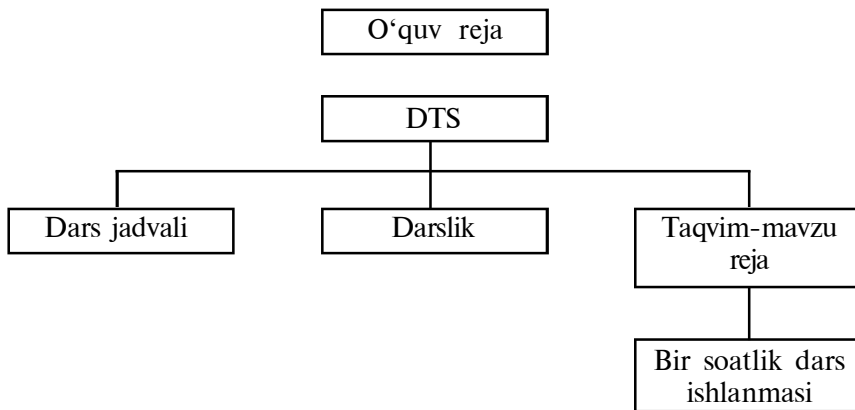
II bob. O‘QUV REJASI VA DASTURINING TAHLILI

REJA :

1. O‘quv rejasi haqida ma’lumot.
2. O‘quv dasturi haqida ma’lumot.
3. Boshlang‘ich sinflar mehnat darslarining tahlili (1—2-sinf).

2.1. O‘quv rejasi haqida ma’lumot

Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun tayanch o‘quv rejasi DTSning tarkibiy qismi bo‘lib u ta’lim sohalarini me’yorlashga hamda maktabning moliyaviy ta’minotini belgilashga asos bo‘ladigan davlat hujjatidir.

O‘quv rejasi xalq ta’limi vazirligi tomonidan chiqarilgan davlat hujjati bo‘lib, unda sinflar bo‘yicha o‘qiladigan fanlarning nomi va shu fanlar bo‘yicha o‘qitiladigan o‘quv soatlari miqdori ko‘rsatilgan bo‘ladi. O‘quv rejasi umumta’lim maktablari so‘zsiz amal qilishi lozim bo‘lgan hujjatdir.

Shuningdek, o'quv rejasida o'quv yilining qurilishi: choraklarning boshlanishi va tugash vaqti, choraklar orasidagi ta'lim kunlari ko'rsatiladi. Har bir sinfdagi ta'lim mazmunidan kelib chiqib o'quv yilining tugash kuni belgilanadi: 1—8 sinflarda o'quv yili 25-mayda, 9-sinflarda 8-iyunda tugaydi.

O'quv rejasining tushuntirish qismida ayrim o'quv rejalarning o'qitilish tartibi (masalan: rus tili, xorijiy tili darslari sinfni 2 ga bolib mehnat ta'limi darslarida qizlar va o'g'il bolalar alohida o'qitilishi kabilar) ko'rsatiladi.

Maktabdagi imtihonlar qaysi fanlardan topshirilishi ko'rsatiladi. Maktab o'quv ishilarining ijtimoiy foydali amaliyoti qaysi sinf o'quvchilari uchun qaysi oyga mo'ljallanganligi belgilanadi.

Bulardan tashqari o'quv rejasida o'quvchilarning ayrim fanlarga qiziqishi, xohishlarini qoniqtirish va qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida o'tkaziladigan fakultativ mashg'ulotlariga soatlar miqdori ajratiladi.

O'quv rejasida quyidagi omillarga asoslaniladi:

1. Ta'limning uzluksizligi va izchilligiga.
2. O'quv fanlarining hajmi, o'quvchilarning yoshi, bilim saviyasiga qarab belgilanadi.
3. O'quv rejasiga kiritilgan fanlar dunyoviy va ilmiy xarakterga ega bo'lib, umuminsoniy tarbiyaning maqsad va vazifalarini amalga oshirishga qaratiladi.

O'quv rejasida tabiiy fanlar — matematika, fizika, kimyo, biologiya, geografiya informatika kabi fanlar asosiy o'rinni egallab, o'quvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu bilan birga ijtimoiy fanlar — ona tili, tarix, xorijiy tili kabi fanlar bilan bir qatorda o'quvchining ma'naviy dunyosini boyitadigan va ijtimoiy hayotga tayyorlashda ahamiyatga ega bo'lgan tasviriy san'at, musiqa, jismoniy tarbiya, mehnat ta'limi va iqtisod asoslari singari fanlarni o'qitish uchun soatlar ajratiladi.

2.2. O'quv dasturi

O'quv dasturlari DTSGa asoslanib tuziladigan davlat hujjati bo'lib, unda ma'lum bir o'quv fani bo'yicha o'qitiladigan bilim hajmi va ta'lim mazmuni ifodalanadi.

O'quv dasturi odatda 3 qismdan iborat bo'lib, birinchi bo'lim uqtirish xatidir. Bu qismda fanni o'qitishning maqsad va vazifalari, yo'nalishlari, dasturdan foydalanish tartibiga oid metodik maslahatlar beriladi.

Ikkinchi bo'limda o'quv fanining asosiy mazmuni o'rganiladigan nazariy va amaliy materiallar ular o'rtasidagi aloqadorlik, mavzular bo'yicha o'rganiladigan bilimlar ko'lami va o'quvchida hosil qilinadigan ko'nikma va malakalar majmuyi ko'rsatiladi. Dasturdagi mavzular ta'lim standard bo'yicha o'quvchilar bilimining zaruriy va yetarli bilim darajasini o'z ichiga olmog'i lozim.

Uchinchi bo'limda o'quvchilar qo'shimcha ravishda o'rganishlari lozim bo'lgan adabiyotlar ro'yxati ifodalanadi.

O'quv dasturi quyidagilar asosida tuziladi:

1. Dasturning ilmiyligi prinsipi. Dasturga obyektiv reallikni (voqelikni) aniq, to'g'ri va haqqoniy aks ettirgan, ilmiy jihatdan tekshirilgan ishonchli materiallar kiritiladi.

Ma'lumki, hozirgi kunimizda fan va texnika tobora rivojlanib bormoqda. Fanga oid yangi ma'lumotlar va masalalar kirishi bilan o'quv dasturidagi ayrim eskirgan masalalar o'quv fanlaridan chiqarib tashlanadi.

2. Dasturning qat'iyiligi.

O'quv dasturlari jamiyatimiz taraqqiyotining har bir bosqichida fan, texnika, ishlab chiqarish hamda ijtimoiy munosabatlar sohasida erishilgan darajasini aks ettirishi lozim. Hamma o'quv fanlariga oid dasturlarning bir necha yillar mobaynida qat'iy boyishiga erishish shu fan bo'yicha qat'iy darsliklar ishlab chiqish uchun katta ahamiyatga ega.

3. Nazariyaning amaliy ot bilan birligi.

Ilmiy bilimlarni puxta egallash va o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni amaliyotda qulay olish uchun o'quvchilarga

beriladigan nazariy tushunchalar ijtimoiy qurilish amaliyotiga bogʻlab, konkret hayotiy misollar bilan: mashqlar, tajribalar koʻrsatib, xulosalar chiqarish kabilar bilan bogʻlanishi lozim. Bu oʻquvchining ijtimoiy faolligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Oʻquv dasturlari fan yutuqlarini turmushga tatbiq eta oladigan nazariy bilimga ega bolgan amaliyotchi shaxsni yetishtirishni nazarda tutadi.

4. Dasturning izchilligi.

Oʻquv dasturidagi materiallar izchil, yaʼni oʻrganilayotgan mavzu oʻquvchilarning oldingi oʻzlashtirgan ilmiy bilimlari, koʻnikma va malakalari bilan izchil va uzviy bogʻlanishi, uni toʻldirishi va keyingi oʻquv jarayoni uchun zamin hozirlashi lozim. Oʻquv materiali osondan qiyinga, oddiydan murakkabga tomon yoʻnaltiriladi.

5. Dasturda oʻquvchilarning yosh va alohida xususiyatlarini hisobga olish.

Dasturga kalta hajmli bilimlar kiritib, bolalar uchun qiyin materialni berish. Bolalarning tushunishi qiyin bolgan, ularning tushunchalariga mos boʻlmagan bilimlarni berish ularning ongli va mustahkam oʻzlashtirishlarida qiyinchilik tugʻdiradi. Oʻquvchilarning charchashi va oʻzlashtirish darajasi pasayishiga olib keladi.

Oʻquvchilarning imkoniyatlarini hisobga olmay aql ishlatishni talab qilmaydigan yengil materialni taklif qilish ularning aqliy qobiliyatlari oʻsishini toʻxtatib qoʻyishi mumkin.

6. Oʻquv fanlarini oʻzaro bogʻlash.

Oʻquv dasturlaridagi mavjud bir oʻquv fani boʻyicha beriladigan ilmiy bilim, koʻnikma va malakalar boshqa bir fanni oʻtishda eʼtiborda tutilishi, uni takrorlamagan holda oʻsha maʼlumotlarga suyanish, uni kengaytirish va chuqurlashtirishga xizmat qilishi, bogʻlanishi kerak. Shu orqali oʻquvchilarda ilmiy dunyoqarash asoslarini shakllantirish nazarda tutiladi.

7. Oʻquv dasturlarida tarixiylik.

Dasturda koʻrsatilgan oʻquv materialining voqea, hodisa va faktlarning tarixiy rivojlanish qonuniyatlari toʻgʻri va haqqoniy

bayon etilishi o'quvchilarning ilmiy bilimlarining kengayishiga va mushohada yuritishlarida izchillikka yordam beradi.

8. O'quv dasturining zamonaviyligi, raqobatdoshligi.

Dastur materiali fanning hozirgi taraqqiyot darajasiga muvofiq bilim berishi va rivojlanayotgan mamlakatlarda amalda bo'lgan mutanosib o'quv dasturlariga nisbatan ilg'orlikka ega boiishi kerak.

9. O'quv dasturining gumanitarligi va milliyligi prinsipi.

Dastur materiali insonparvarlik, elparvarlik va ezgulik g'oyalari amal qilishi, shuningdek, Markaziy Osiyoda yashagan yoki faoliyat ko'rsatgan olimlar va tarixiy shaxslarning fan rivojiga qo'shgan hissasini chuqur va ilmiy asoslangan tarzda bayon qilishi lozim. Dastur materiali boy milliy, ma'naviy qadriyatlarimizni o'zida mujassamlashtirishga yo'naltirilgan bolishi kerak.

10. Dasturning jozibadorlik va novatorligi.

O'quv dasturi o'quvchilarni fanga qiziqtirishi va qiziqishlarini o'stirishi, O'zbekistonning o'ziga xos taraqqiyot yo'lidan rivojlanish strategiyasi va „Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi“ talablaridan kelib chiqib, novatorlik, yangi pedagogik texnologiyalarni amalga joriy etishga imkoniyatlar yaratishi lozim.

O'quv dasturlari ikki xil usul bilan: **muntazam** va **konsentrik** usul bilan tuzilishi mumkin.

Muntazam yoki ketma-ket joylashtirilganda dasturdagi o'quv materialining bir qismi amaldagi qismining davomi bo'ladi, har bir qismdagi materialning mazmuni sinf o'quvchilariga tushunarli bo'lishini hisobga olgan holda to'liq yoritiladi.

Dasturning konsentrik yoki markazlashgan tuzilishida mazkur fanga tegishli o'quv materiali o'qitishning keyingi bosqichlarida kengroq, chuqurroq, murakkablashgan holda takrorlanadi.

2.3. Boshlang'ich sinflarda mehnat ta'limi dasturi materialining mazmuni

1-sinf dastur materialining mazmuni

Boshlang'ich sinflar o'qituvchisi mehnat ta'limi bo'yicha ishlarni amalga oshirayotganda o'quvchilar u yoki bu ishni bajarish natijasida qanday ko'nikma, bilim va malakalarni egallashlarini aniq bilishi kerak. Ana shunday holda o'qituvchi sinf uchun shu vaqtda zarur bo'lgan narsa (buyum)larni bemalol tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu o'rinda muhimi — o'quvchilar mazkur buyum (narsa)larni tayyorlash jarayonida nazarda tutgan ko'nikma, bilim va malakalarni egallab olishlaridan iborat.

Barcha sinflardagi ish turlari quyidagilarga bo'linadi:

1. Qog'oz va karton bilan ishlash.
2. Gazlama bilan ishlash.
3. Turli va tabiiy materiallar bilan ishlash.
4. Texnik modellashtirish.
5. Qishloq xo'jalik mehnati.
 - a) o'quv tajriba uchastkasida ishlash;
 - b) sinfdan tashqari ishlash.

Dasturda u yoki bu buyumlarni tayyorlash uchun zarur bo'lgan jarayonlar miqdorini ham, bu jarayonlarning murakkablik darajasini ham, bu predmetlarni tayyorlash bo'yicha ishning talab qiladigan mehnat darajasini ham oshirib borish nazarda tutiladi.

Har bir o'quv yilida ish ikki yo'nalishda olib boriladi. Birinchidan, o'quvchilar ma'lum nazariy bilimlarga ega bo'ladilar, asosiy va qo'shimcha materiallarning har xil turlari, ularning fizik, mexanik va texnologik xususiyatlari, ularning hayotda qo'llanilishi bilan tanishadilar. Ikkinchidan, narsalar tayyorlash jarayonida turli materiallar (qog'oz, gazlama va shu kabilar) ga ishlov berishning eng oddiy usullarini amaliy o'rganadilar.

Qog'oz va karton bilan ishlash. Birinchi sinfdan o'quvchilar eng avvalo faqat mehnat darsi mashg'ulotlaridagina emas, balki

boshqa darslarda ham to‘qnash keladigan materiallar bilan tanishadilar. Bu barcha o‘quv anjomlari, daftarlar, kitoblar, o‘quv qo‘llanmalari, bosiladigan qog‘oz turlari: yozadigan, muqova qilinadigan, bosma, rasm solinadigan, kitob va gazeta qog‘ozlaridir. Ta‘lim jarayonida o‘quvchilar turli qog‘ozlarning asosiy jismoniy xususiyatlari: rangi, qalinligi, zichligi, siyohni shimish xususiyati (gigroskopikligi), sathining xarakteri — silliq, g‘adir-budurligi bilan tanishadilar.

O‘quvchilar mashg‘ulotlarda qog‘oz varaqlarini buklaydilar va to‘g‘rilaydilar, ularni qismlarga bo‘lib yirtadilar va qirqadilar, bo‘yaydilar, boshqacha qilib aytganda, ular qog‘ozning mexanik va texnologik xususiyatlari bilan amaliy tanishadilar.

Ba‘zi narsalarni tayyorlashda bolalar yelimdan foydalanadilar. Demak, bolalar 1-sinfdayoq tayyor yelim eritmalari (kraxmal, un sirachlari, dissetrin yelimlari)ning asosiy xususiyatlari; yopishqoqligi, saqlanishi, yelimlanadigan materiallar rangiga ta‘siri va shu kabilar bilan tanishadilar.

1-sinfda o‘quvchilar qog‘oz va kartonga ishlov berishning quyidagi usullarini o‘rganadilar:

1. Qog‘ozning turi, navi, rangi, hajmiga ko‘ra tanlash.
2. Bo‘lajak narsani shakllantirishda varaqqa ishlov berishning eng oddiy usuli sifatida qog‘ozni bukish. O‘rtasidan va to‘rtburchak qilib buklash (uzunasiga va ko‘ndalangiga).
3. Ingichka qog‘oz parchalarini to‘g‘rilash, bukilgan joylarni ikki tomonidan silab mustahkamlash.
4. 45° — 90° burchak qilib buklash.
5. Qog‘ozni andaza bo‘yicha belgilash. Qalam bilan chiziq bo‘yicha oddiy belgilash.
6. Qog‘ozni bukib belgilangan chiziq bo‘yicha qaychi bilan qirqish, asbobni ushlash, xavfsizlik choralari qo‘llash.
7. Qaychi bilan kvadratlar, to‘g‘riburchaklar, uchburchaklar, doiralar qirqish.
8. Qaychi bilan murakkabroq shakllar: barglar, qo‘ziqorinlar, mevalarni qirqish.
9. Qog‘ozdan qirqilgan applikasiya detallariga yelim surtish usullari.

10. Applikatsiya detallarini yopishtirish. Tayyor mahsulotlarni quritish.

11. Qog'ozning yelim surtiladigan qismlarini oldindan ko'chirib buyum detallarini bir-biriga yopishtirish.

12. Turli o'yinchoqlarni kvadrat asos, to'g'ri burchak asosdan bukib yasash.

13. Daftar, kitoblarni o'rash.

14. Qog'ozni bukik joyidan taxlash, tikish.

15. Qog'oz chizig'larini oddiy chirmovlash.

16. Grafik savod asoslari.

1-sinfda ba'zan differensiyalashuvni o'tkazishga to'g'ri keladi. Bolalar bog'chasiga qatnagan bolalar qog'ozga ishlov berishning eng oddiy usullari bilan tanish bo'lganliklari tufayli ularga qog'oz bilan ishlashni birinchi bor ishlayotgan bolalarga nisbatan murakkabroq topshiriq berishga to'g'ri keladi.

O'quvchilar ishlov berilayotgan materiallarning xususiyatlarini nazarda tutib, ish usullaridan ongli foydalanishlari, mehnat jarayonida fan asoslarini o'rganish vaqtida egallagan bilimlarini qo'llashlari lozim.

Yasalishi lozim bo'lgan predmetlar alohida qiymatga ega. Ular ustidagi ish jarayonida bolalar turli konstruktorlik masalalarini hal etishlari, ya'ni predmetning nimaga mo'ljallanganligi va bundan kelib chiqadigan materialga, predmet hajmiga va uning qismlariga qo'yiladigan talablarni aniqlashlari, konstruksiya qismlarini qiyoslashlari va shu kabilarni amalga oshirishlari mumkin.

Gazlama bilan ishlash. Tikish darslarida beriladigan texnikaga oid bilim bolalarning bilim doiralari kengaytiradi. Bolalarning tasavvurlarini insoniyat hayotida muhim o'rinni egallovchi hamda keng tarqalgan materiallar va ularning xususiyatlari, sanoatning gazlama va tolali materiallar ishlab chiqaruvchi tarmoqlari, materiallardan texnika va insonning madaniy hamda maishiy ehtiyojlarini qondiruvchi ishlab chiqarish kabilar bilan boyitadi.

Amaliy mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilar turli asbob hamda moslamalar, asosan qaychi va igna, o'lchov asboblari

bilan ishlash malakalarini egallaydilar. Ular bu asbob va moslamalarning har xil turlari bilan tanishadilar.

Gazlama bilan ishlaganda mehnat madaniyati, o'z ishini rejalashtirish hamda tashkil etish ko'nikmasi rivojlanadi va takomillashadi. Bolalarning didlari ham jiddiy o'sadi va takomillashadi. Gazlama, ip va boshqa materiallarni bir-biriga moslab tanlash o'quvchilarni ranglarning birikishi, gazlama va ipning rangi bir-biriga muvofiq kelishiga e'tibor berishga o'rgatadi.

O'qituvchi o'quv materialini darsda o'quvchilarni texnikaga oid ta'lim bilan qurollantirish amaliy ishlar bilan birikib ketadigan qilib qurollantiradi.

U darsda ta'limni o'quvchilarning faolliklarini, aqliy qobiliyatlarini o'stiradigan metod va usullaridan foydalanadi.

1-sinfda o'quvchilar quyidagi ko'nikma, bilim va malakalarni egallab olishlari kerak.

1. Gazlama haqidagi umumiy tushunchalar bilan tanishtirish. O'simlik (paxta, zig'ir)dan tayyorlangan gazlamalar haqida dastlabki ma'lumotlar. Gazlamaning tuzilishi, ulardagi iplarning to'qilishi haqidagi ilk ma'lumotlar.

2. Gazlamaning asosan nimalarga mo'ljallanganligi bilan tanishtirish: kiyim-kechak, turmush predmetlari va shu kabilar.

3. Ishlatilishi (tikish, yamash, to'qish iplari) va yo'g'on-ingichkaligiga ko'ra farqlanadigan iplar bilan tanishtirish.

4. Tikish va to'qishda ishlatiladigan asosiy asbob hamda moslamalar (nina, qaychi, angishvona, to'g'nag'ich) va ularni saqlashning asosiy qoidalari bilan tanishtirish.

5. Sanchiluvchi asbob va moslamalarni ishlatganda xavfsizlik texnikasi qoidalari bilan tanishtirish. Tikish vaqtida to'g'ri o'tirish qoidalari, gigiyena talablari.

6. Kerakli uzunlikdagi ipni o'lchash, uni qirqish yo'llari bilan tanishtirish (ularni tishlab, tortib uzishga yo'l qo'ymaslik), tasma, lentani o'lchash va qirqish.

7. Ip va tasmaga ishlov berish usullaridan biri bilan tanishtirish.

8. Yo'g'on ip va tasmadan to'qishga o'rgatish.

9. Ninaga ip o'tkazish, tugun solish, ipni mustahkamlashni o'rgatish.

10. „Baxya“, „chok“ (biriktiruvchi va bezovchi) tugunchalari bilan tanishtirish.

11. Oddiy andazalar tayyorlash. O'qituvchining chizmasiga muvofiq to'g'ri burchak shaklidagi andazalar chizish.

12. Gazlamani andazaga ko'ra o'lchab olish.

13. Gazlamani qaychi bilan qirqish usullarini tanishtirish.

14. Gazlamani qalam yoki bo'r bilan belgilangan to'g'ri yoki egri chiziq bo'ylab qaychida qirqishni o'rgatish.

15. Gazlamadan narsalar tikishni o'rgatish.

16. Tugma qadash usullarini o'rgatish.

Turli materiallar bilan ishlash. Turli materiallar bilan ishlaganda chiqindi materiallar: po'kak, korobka, g'altak va shu kabilardan foydalaniladi.

Mashg'ulotlarni rejalashtirish va materiallarni tanlashda mahalliy sharoitlar: o'lka iqlimi, tabiati, ishlab chiqarish korxonalari, xalq badiiy ustaxonalari va shu kabilarni e'tiborga olish kerak. Mashg'ulotlarni shunday tashkil etish kerakki, ular bolalarning ijodiy qobiliyatlarini o'stirish, xayollarini boyitsin.

Turli materiallarning texnologik xususiyatlari shunday xilma-xilki, narsalar yasashda ulardan asosiy material sifatida ham, yasalgan narsaga bezak berish materiali sifatida ham foydalanish mumkin. Tabiiy materiallarni to'plash, saqlash va ularga ishlov berish tabiatshunoslik darslarida egallangan bilimlarni qo'llash hamda ularni mustahkamlash imkonini beradi.

Turli materiallardan, o'yinchoqlar, yodgorliklar va boshqa buyumlarni yaratish badiiy konstruksiyalashga yaqinlashib ketadi, bolaning estetik hissiyotlari va badiiy moyilliklarini o'stirishga yordam beradi.

Bu ishlarni bajarish jarayonida bolalar quyidagi malaka va ko'nikmalarni egallaydilar hamda mustahkamlaydilar:

1. Turli tabiiy materiallar hamda ularni to'plash va saqlash qoidalari bilan tanishish. Atrof muhitni muhofaza qilish.

2. Turli tabiiy materiallarga ishlov berish va mustahkamlash qoidalari.
3. Buyum uchun atrof muhitdan **obyekt** tanlash.
4. Predmetni tahlil qila bilish. Detallar uchun material, shuningdek ularga ishlov berish uchun asboblarni tanlash.
5. Mustaqillikni, fantaziyani namoyon qilish. Ijodiy qobiliyatlarni o‘stirish.
6. Boshqa materiallar bilan tanishish.
7. Obrazlarni yaratishda konstruktorlik va ijodiy qobiliyatlarni o‘stirish.
8. Metallga ishlov berish asboblari bilan tanishish.

Texnik modellashtirish. Modellashtirish uchun tanlanadigan obyektlar texnikaning zamonaviy yutuqlarini aks ettirishi lozim. Modellashtirish obyektlari ijtimoiy foydali yo‘nalishga ega bo‘lishi, ta‘lim jarayonini ko‘rgazmali qurollar bilan jihozlashga yordam berishi kerak.

O‘qituvchi chizmachilikka doir ishlarni asta-sekin kiritib boradi.

Texnik modellashtirishda metall konstruktor bilan ishlash katta ahamiyatga ega.

1-sinfdagi texnik modellashtirish bo‘yicha ishni bajarish jarayonida:

1. O‘quvchilar mashina, uning modeli va maketi haqida tasavvurga ega bo‘ladilar.
2. Qo‘l asboblari va stanoklarning tuzilishi bilan tanishadilar. Chunki ularning har ikkalasi asos qilib olingan.
3. Qo‘l asboblarning tuzilishini va nimalarga mo‘ljallanganligini bilish stanoklarni o‘rganish uchun asos bo‘lib, ular bolalarning texnik bilim doiralari kengaytiradi.
4. O‘quvchilar avval o‘qituvchi yordamida, so‘ngra mustaqil tarzda modelni ko‘ra bilishlari; uning xususiyatlarini, ayrim qismlarini, qismlar hajmining bir-biriga munosabatlarini ajrata bilishlari kerak.
5. Modelni tayyorlash uchun qanday material zarurligini aniqlay olishlari kerak.
6. Ish joyini jihozlash.

7. Belgilash, o‘lchash, ishlov berish, montaj va par-dozlash jarayonlari (qog‘oz chetidan, andaza bo‘yicha belgi-lash) ni bajarishlari kerak.

8. Modelni sozlash va nazorat qilish.

9. O‘zini o‘zi nazorat qilish va o‘z mehnatini hisobga olishlari kerak.

2.4. 2-sinf-dagi dastur materialining mazmuni

2-sinfda mehnat ta’limi darslaridagi ta’lim tarbiyaviy vazifalar umumta’lim maktablaridagi mehnat ta’limining umu-miy vazifalaridan kelib chiqib, quyidagi mashg‘ulot turlari jarayonida amalga oshiriladi.

I. Texnik mehnat.

1. Qog‘oz va karton bilan ishlash.
2. Gazlama bilan ishlash.
3. Turli va tabiiy materiallar bilan ishlash.
4. Texnik modellash.

II. Qishloq xo‘jalik mehnati.

1. O‘quv tajriba uchastkasida ishlash.
2. Sinfda ishlash.

Qog‘oz va karton bilan ishlash. Mashg‘ulotlar jarayonida 2-sinf o‘quvchilari qog‘oz va karton turlari bilan tanishadilar. Namuna, rasm, shuningdek, o‘qituvchining chizmasi bo‘yi-cha chizg‘ich va to‘g‘ri burchakli uchburchak yordamida belgi-lashni o‘rganadilar. Oddiy tajriba va kuzatishlar asosida o‘quv-chilar qog‘oz va kartonning pishiqlik va egiluvchanlik, sinuvchanlik, kabi xususiyatlari bilan tanishadilar. Bu o‘quv-chilarga qog‘oz va kartonning u yoki bu narsalarni tayyor-lashda material sifatida qo‘llanilishini chuqurroq bilishlariga yordam beradi.

2-sinf o‘quvchilari qog‘oz va kartonni chiziqlar bo‘yicha qirqish va bukish kabi jarayonlarni bajarishni o‘rganadilar. Ayni bir vaqtda ular detallarni turli usullarda birlashtirish va mustahkamlashni (yelim, ip, yumshoq sim yordamida) mashq qiladilar.

2-sinfda qog‘oz va karton bilan bo‘ladigan mashg‘ulotlarda sirachni tayyorlash usullari bilan tanishtirishga bolalarning mahsulot sathiga rangli qog‘ozni yopishtirish, bo‘yash va shu kabilar orqali mustaqil bezak berish ishlariga katta e‘tibor beriladi.

Gazlama bilan ishlash. Bu mashg‘ulotlar bolalarni tabiiy ipak va jun tolali materiallarni, to‘qimachilik sanoati mahsulotlari (gazlama, ip, tasma, chilvir, lenta) namuna, rasm, chizma va berilgan o‘lchamlar (o‘qituvchi rahbarligida qilingan belgilar) bo‘yicha andaza bichib olish bilan ilk bor tanishtirishni o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilar gazlama bilan ishlar ekanlar, uni qog‘oz bilan qiyoslaydilar (pishiqligi, egiluvchanligi, tuzilishi) ip va gazlamaning tuzilishini ko‘rib chiqadilar. Asosiysi — o‘quvchilar tikish va to‘qishni o‘rganadilar.

Turli materiallar bilan ishlash. Bu mashg‘ulotlarda 2-sinf o‘quvchilari xilma-xil materiallar: yog‘och, metall, loy, qum va shu kabilardan narsalar tayyorlashni o‘rganadilar. Ular yog‘och va metall, ularning nimalarga ishlatilishi hamda xususiyatlari (qattiqligi, ishlov berish usullarining xilma-xilligi, og‘irligi) yog‘ochdan tayyor mahsulotlar yasashning oddiy usullari (ko‘ndalangiga qirqish, randalash, parma bilan teshish) bilan tanishadilar.

Bolalar yog‘och bilan murakkab bo‘lmagan jarayonlarni bajarar ekanlar, ish asboblari — pichoq, bolg‘a, arra, parma, egov, bigiz, qaychi, ombir, o‘tkir tig‘li ombir bilan tanishadilar. Turli materiallardan narsalar yasash jarayonida (o‘quv jadvallari, maketlar, panno, o‘lchov tayoqchalari, reykarlar, o‘yinchoqlar va shu kabilar) o‘quvchilar yuqorida aytib o‘tilgan asboblardan foydalanib, bu asboblarni xavfsizlik texnikasi qoidalariga rioya qilgan holda ishlatish ko‘nikmalarini takomillashtiradilar.

Tabiiy material bilan ishlashi alohida qiziqish uyg‘otadi. O‘quvchilar loy, plastilin va tabiiy materiallardan qushlar, jonivorlar, ertak ishtirokchilarining shakllarini yasaydilar.

Texnik modellash. Texnik modellash mashg'ulotlarida namuna, rasm va chizmalar berilgan, o'lcham, konstruktor jamlamasining detallari yoki turli materiallarni qo'llab og'zaki tasvirlash bo'yicha texnik o'yinchoqlar, modellar va maketlar tayyorlash nazarda tutiladi. Bu mashg'ulotlarda o'quvchilar texnik o'yinchoqlar va modellarni ishlatib namoyish qilishlari, ularni nazorat qilishlari, shuningdek, namoyish jarayonida konstruksiyaning detal va qismlarini aytishlari, ularning nimaga mo'ljallanganligini bilishlari kerak. Mashg'ulotning bu turi o'quvchilarda konstruktorli texnik tafakkurni, mustaqil rejalashtirish va o'ylab qo'yilgan texnik buyum (kran, avtomashina, buldozer, raketa va shu kabilar) modelini amaliy bajara olish ko'nikmalarini o'stirishda juda muhim o'rin tutadi.

Qishloq xo'jalik mehnati. Qishloq xo'jalik mehnati bo'yicha mashg'ulotlarda 2-sinf o'quvchilari ko'zda o'quv tajriba uchastkasida o'stirilgan o'simliklarning urug'larini to'playdilar, o'tgan yil davomida bog'chalarda qilgan ishlariga yakun yasaydilar, maktab ko'rgazmasi uchun jihozlarni ajratadilar. Shundan so'ng, o'quvchilar o'quv tajriba uchastkasidagi o'zlariga tegishli bo'lgan yerni qishga tayyorlaydilar, ya'ni uni o'simlik qoldiqlaridan tozalaydilar. Tabiiy va mineral o'g'itlar soladilar, yerni chopadilar. Bu ishlar jarayonida ular shaxsiy gigiyena qoidalariga rioya qiladilar.

Kuz oylarida 2-sinf o'quvchilari xona o'simliklarini nur va issiqlikka moslab joylashtirish bilan tanishadilar, ularga suvni to'g'ri quyish, tuproqni yumshatish, o'g'itlash, gultuvaklar hamda deraza tokchalarini yuvishni o'rganadilar.

Bahorda o'quvchilar xona o'simliklarining qalamchalarini tayyorlash va ekish, ularni parvarish qilishni o'rganadilar. Shundan so'ng, o'quvchilar (o'qituvchi tushuntirishlaridan keyin) ildiz olgan qalamchalarni gultuvaklarga ekadilar.

Bahorda 2-sinf o'quvchilari bilan ajratilgan yerda katta va mas'uliyatli ish olib boriladi. O'quvchilar o'zlariga ajratilgan yerni ekishga tayyorlar ekanlar, yerni qayta chopadilar, xas-kash bilan tekislaydilar, egat olib qator oralarini belgilaydilar.

Ishning keyingi bosqichi ildizmevalilar (rediska, lavlagi, sabzi) va bir yillik gul dekorativ o'simliklar (rayhon, namozshomgul, qo'qongul)ning nomlari bilan tanishish va ularni ekishga tayyorlashdir. So'ngra o'quvchilar bu o'simliklarning urug'ini sepish va ularni parvarish qilishni o'rganadilar. Bu ish jarayonida o'quvchilar madaniy ekinlar nihollarini begona o'tlardan farqlashni, o'simliklarni to'g'ri sug'orish, tagini yumshatish, o'toq, qilish va shu kabilarni o'rganib olishlari kerak.

Qishloq maktablarida o'quvchilar quyidagi qo'shimcha ishlarni bajaradilar: mevali o'simliklar (anor, anjir, tok) qalamchalarini ekishga tayyorlash; yerni asboblardan yordamida yumshatish; qalamchalarni ekish, so'ngra sug'orish, ularni parvarish qilish.

Qishloq xo'jalik ishlarini bajarish jarayonida o'quvchilar ekin zichligining ildiz mevalilar, o'simliklar hosiliga ta'sirini kuzatadilar. Shuningdek, ular mineral va organik o'g'itlarning o'simliklarning o'sishi hamda hosiliga ta'sirini ham kuzatadilar.

Mehnat ta'limi predmeti bo'yicha o'quv materialini mustahkamlash, bolalarda mehnat ta'limi darslariga qiziqish uyg'otish uchun har bir ish turi yuzasidan suhbatlar o'tkazish tavsiya etiladi.

Suhbatlarning taxminiy mavzusi:

- 1) Kartondan nimalar qilinadi?
- 2) Qog'oz turlari va ular nimalarga mo'ljallangan?
- 3) Qanday to'qimachilik mahsulotlarini bilasiz?
- 4) Ipak va jun gazlamalardan nimalar tayyorlanadi?
- 5) Yog'ochdan nimalar yasaladi?
- 6) Atrofingizdagi predmetlar nimalardan yasalgan?

Mehnat ta'limi bo'yicha 2-sinf dasturida o'quvchilarning maktab yaqinidagi qurilish maydoniga, garajga, qishloq xo'jalik mashinalari parkiga, meva-sabzavot dalasi va shu kabi joylarga ekskursiyalar uyushtirish nazarda tutilgan. Bunday ekskursiyalar kishilarning ishlab chiqarish mehnati haqidagi o'quvchilar bilimlarini kengaytiradi va chuqurlashtiradi, turli kasbdagi ishchilarning mehnati, mehnat jamoalari bilan tanishtiradi, mehnatga qiziqish va muhabbatni tarbiyalaydi.

Ikkinchi sinf dasturining ikki xususiyatini aytib o‘tish lozim:

a) agarda 1-sinfda bolalar asosan rejalashtirilgan hamda narsa va ishlarni namuna chizma va konstruksion kartochkalar yordamida bajargan bo‘lsalar, 2-sinfga kelib, asosiy e‘tibor bolalar narsalarni ***namunasiz:*** texnik rasm, chizma, shuningdek, berilgan shakl va o‘lcham, texnik shart, og‘zaki formada aytilgan, doska yoki daftarga qisqacha yozilganlar asosida rejalashtirish va yasashga o‘rgatishga qaratiladi.

b) 2-sinfda o‘quvchilar sirkul yordamida doira chizishni o‘rganadilar. Dasturga kiritilgan narsa va ishlarning xarakteri bolalarga doirani 2, 4, 6, 12 teng qismlarga bo‘lishning amaliy ko‘nikmalarini berish imkonini yaratadi. O‘quvchilarning grafik bilim va ko‘nikmalari, o‘q, simmetriya, oddiy hajmli buyumlarni tayyorlashda ikki turdagi detallarni tasvirlash haqidagi tasavvurlari kengayadi.

Ikkinchi sinfda texnik mehnat darslarini oddiy narsalar (quti, g‘ilof, didaktik material)ni tayyorlashdan boshlagan ma‘qul. Ularni tayyorlash jarayonida bolalar to‘g‘ri chiziqli shakllarni chizishning boshlang‘ich elementlarini egallaydilar, chizmachilik anjomlari bilan ishlashni; chizmachilik taxtasi, chizg‘ich, qog‘ozni taxtaga to‘g‘ri mustahkamlashni o‘zlashtiradilar, yordamchi chiziqlar chizish, kesma va egilgan joylarning asosiy qalin chiziqlarini chizg‘ich bilan chizish ko‘nikmasini egallaydilar. Ayni bir vaqtda o‘quvchilarni chizmani chizishga o‘rgatiladi. Shundan so‘ng, murakkabroq narsalarni yasashni (fotosuratlar uchun ramka) topshirish va hokazo. Hajmli narsalar „qopqoqli quti“, „filmoskop“, „kub“ va shu kabilarga o‘tish mumkin bo‘ladi.

Mehnat darslari tarkibiga o‘quvchilarning mustaqil bajarishlari uchun quyidagi topshiriqlarni detallarni razmetka bo‘yicha tayyorlashni, berilgan namuna, chizma texnik shart va o‘lchamlar bo‘yicha to‘g‘rilik hamda aniqlikni tekshirishni; detallarni bir-biri bilan va buyumda mustahkamlashning har xil usullari yordamida birlashtirish (yig‘ish)ni, buyumni bezashni topshirish mumkin.

Mehnat faoliyatining barcha bosqichlarida bolalar oldiga juda oddiy bo'lsada, ijodiy xarakterdagi topshiriqlar qo'yishga alohida e'tibor berish lozim. Bular ba'zi hollarda ilgari egallangan tajriba, bilim, ko'nikmalarni yangi sharoitlarda qo'llashni talab qiladigan topshiriqlar bo'lishi mumkin. Boshqa hollarda esa bolalarga buyum (narsa)ning ular uchun yangi bo'lgan egallagan tajribalarida uchramaydigan ayrim elementlarining yechilishini topishni talab qiluvchi topshiriqlar berilishi mumkin. Texnik shartlarni tuzishni, o'lchamni aniqlashni, oddiy konstruksiyalarning chizmasini chizishni yoki razmetka qilishni bolalarning o'zlariga topshirish mumkin.

O'quvchilar o'z ish joylarini to'g'ri tayyorlashlari va ish davomida uni tartibli saqlashlari kerak. Ular ishchi qomatni to'g'ri egallay bilishlari va uni ish davomida saqlashlari lozim. Asbob-uskunalar, detallarni tayyorlash va ularni mustahkamlashga mo'ljallangan materiallardan to'g'ri, tartibli, ehtiyotkorlik bilan foydalanish usullarini egallab olishlari, materialni tejamkorona sarflab, gigiyena va xavfsizlik talablariga qat'iy rioya qilishlari lozim.

Mehnat darslarida bajariladigan har bir ish yoki yasaldigan har bir narsadan bolalarning politexnik bilim doiralarini kengaytirishda foydalanish lozim. Bu — bolalarning umumta'lim predmetlari darslarida egallagan bilim va ko'nikmalarini mehnat jarayonida qo'llashga odatlanishlari, turli materiallarning xususiyatlari, ularning kelib chiqishi, nimalarga mo'ljallanganligi, hayotda qo'llanishi haqidagi bilimlarni egallashlari, oddiy asboblarning ishlash asoslari bilan tanishishlari, umumta'lim darslari va hayotda mehnat ko'nikmalari tajribalaridan foydalanishlari kerakdir.

2-sinfda o'qitish quyidagi asosiy mavzular bo'yicha olib boriladi.

1. Birinchi sinfda o'tilgan materialni takrorlash. **Predmetlarning** yeyiq tuzilishini o'rgatish.

2. Rasm bo'yicha (real obrasiz) turli hajmli narsalarni yasash ustida ishlash.

3. Turli hajmli narsalarni chizmalar tasviri bo'yicha ish-lash.

4. Narsalarni og'zaki tasvir asosida yasash.

Aytib o'tilgan mavzularning har biri o'quv choragini aniq-lashda asosiy o'quv maqsadi bo'la oladi, biroq o'quv yilining har bir choragiga aytib o'tilgan asosiy mavzularni egallashga tayyorlaydigan yoki mustahkamlaydigai alohida darslar kiri-tilgandir. Shu bilan birga butun o'quv yili davomida ahamiyati kam bo'lmagan qog'oz va kartonga ishlov berish usullarini egallashga, razmetka (belgilash) ishlarini mashq qilishga, o'lchov grafik asboblari bilan ishlashni egallashga, turli masshtab munosabatlarini, kattalashtirish va kichiklashtirish masshtabini qo'llashni o'zlashtirishga yo'llangan xususiyroq o'quv vazifalari amalga oshirib boriladi. Bu o'rinda o'lchov grafik ishlarini bajarishda zarur bo'lgan ko'nikma va malakalar doirasini alohida qayd etish lozim.

Quyida ikkinchi sinf o'quvchilarini namuna yo'qligida narsaning rasmi bo'yicha mehnat topshiriqlarini bajarishga o'rgatish darsini bayon qilamiz.

Dars boshida o'qituvchi „Mehnat“ darsligidan olingan o'quvchilar yasashlari lozim bo'lgan narsaning rasmi yoki plakatini doskaga osib qo'yadi. Buyum rasmda natural kattaligida berilgan. Buyumning o'quvchilar e'tibori qaratilishi lozim bo'lgan qirradi old tomoni hech qanday nuqsonsiz berilgan. Predmetning yon tomonidan ko'rinadigan qirralari biroz buzilgan: enining (gorizontal yo'nalishda) o'lchami ikki marta kichraytirilgan. Bu narsani o'qituvchi o'quvchilarning rasmni ko'rib chiqishlarini uyushtirishda nazarda tutishi lozim.

Buyum old tomonining qirradi va shaklini, hajmini (kattaligini), qismlarning munosabatini, bezagini batafsil tahlil qilib, predmetning qolgan tomonlarini sanab o'tish bilan cheklanish lozim, bunda ularning old tomonga o'xshashligi aytib o'tiladi, xolos.

O'quvchilar rasmni tahlil qilar ekanlar, eng avvalo unda tasvirlangan predmet qanday qismlardan tarkib topganligini,

ularning nomini, qismlarning sonini, ularning shaklini, kattaligini, bir-biri bilan qanday biriktirilganini, mazkur predmet qanday struktura xususiyatlariga ega ekanligini, qanday bezatilganligi va shu kabilarni aniqlashlari lozim.

Rasm avval o'qituvchi rahbarligida tahlil qilinadi. O'qituvchi tahlilning izchil borishini yo'naltirib, uning to'liq bo'lishini kuzatib boradi, sinfga muvofiq keluvchi savollarni beradi. Shundan so'ng u rasmdagi predmetni batafsil gapirib berish (analiz qilish)ni ikkinchi o'quvchiga topshiradi.

Asta-sekin o'quvchilar rasmni tahlil qilish yo'llarini egallab borishlariga qarab o'qituvchining o'rni o'zgaradi: savol beruvchi hamda o'quvchilarning javoblarini faol yo'naltirib turuvchi shaxsdan, u bu javoblarni idrok etuvchi, javoblarning to'g'riligini tekshiruvchi shaxsga aylanib boradi.

O'quvchilar rasmni ko'rib chiqar ekanlar, o'qituvchi rahbarligida mazkur predmetni qanday qilib yoyish hamda qog'ozga chizmaning **yoyiq** ko'rinishida qanday joylashtirish mumkinligi masalasini hal qilishlari, predmetning yoyiq qismlari qaysi tomonga yo'nalishini va qanday joylashishini aniqlashlari lozim.

Chizmaning yoyiq ko'rinishini bajarishga kirishar ekanlar, o'quvchilar avval o'qituvchi rahbarligida, so'ngra mustaqil tarzda dastlabki hisob kitoblarni qilishlari, buyumning o'lchamini, uning eni va uzunligini aniqlashlari, daftarlariga buyumning avval asl o'lchamini, so'ngra masshtab o'lchamini hisoblab yozishlari, chizma, yoyiq ko'rinishini qog'ozga qanday to'g'ri tushirishni hal etishlari lozim.

O'quvchilar chizmaning yoyiq ko'rinishi mustaqil bajaradigan hollarda o'qituvchi ular qaysi reja asosida ishlamoqchi ekanliklarini, chizmani chizishning qaysi bosqichlaridan o'tishlari lozimligini so'rashi lozim. Shuni nazarda tutish kerakki, chizmaning yoyiq ko'rinishini tuzish jarayonida o'quvchilar harakatlarning ma'lum izchilligini egallab olishlari, harakatlarni mustaqil bajaribgina qolmay, balki ularni tartibi bilan nomma-nom ayta bilishlari kerak.

Rasmni tahlil qilishning yuqorida bayon qilingan usullarini o‘z ichiga oluvchi chizmaning yoyiq ko‘rinishini tuzishning to‘liq rejası quyidagıchadir:

1. Buyumning barcha asl o‘lchamlarini aniqlash va yozish.
2. Mazkur holatda ishni bajarishning qaysi turini qo‘llash maqsadga muvofıqligini aniqlash.
3. Masshtab tanlash va uning shartli o‘lchamlarini yozish.
4. Chizmani daftarga qanday joylashtirish qulayligini aniqlash.
5. Buyumning eni va uzunligini belgilab, nuqtalar qo‘yish va ularni chiziqlar bilan birlashtirish.
6. Buyumning barcha qismlari chizmada qayerda joylashganini aniqlash.
7. Buyumning qismlari o‘zaro qanday birikishini ko‘rsatish.
8. Bukiladigan joylarni ingichka chiziq (shtrix) bilan ko‘rsatish, orasiga yopishtiriladigan (**vkleyka**) klapanlarni chizish.
9. Buyumning asl shakllarini qo‘yib chiqish.

Chizmaning yoyiq ko‘rinishini tuzish va uni tayyorlash rejasidagi so‘rovlar ishning har bir bosqichida amalga oshirishi kerak. Harakatlar izchilligining sanab o‘tilishi o‘quvchilarga chizmaning to‘g‘ri tuzilishini nazorat qilishlariga va o‘z ishlarini baholashlariga yordam beradi.

Chizmaning yoyiq ko‘rinishini tayyorlashda o‘quvchilar harakatlar rejasini egallab olishlari va turli mehnat topshiriqlarini bajarishda uni mustaqil shakllantirishlari lozim.

Bu reja quyidagıchadir:

1. Ish uchun qanday material (oq yoki rangli qog‘oz, karton, gazlama) kerakligini aniqlash.
2. Ish uchun kerakli asboblarni tayyorlash va ularni ish joyiga batartib joylashtirish.
3. Kerakli o‘lchamdagi tayyor mahsulotni tayyorlash.
4. Chizmani tayyor mahsulotga ko‘chirish.
5. Predmetni kontur bo‘yicha qirqish va barcha kerakli qismlarni bajarish.

6. Egiladigan joylarni chiziq bo'yicha bukish.

7. Detallarni yig'ib, ishning qanday chiqqanligini tekshirish.

8. Predmetning qaysi qismlarini bezash lozimligini aniqlash.

9. Predmetni yelimplash, agarda u bir necha detallardan iborat bo'lsa yig'ish jarayonini amalga oshirish.

Shuni qayd qilish lozimki, 2-sinfda bolalar ma'lum qoidalarga, ya'ni:

a) predmetning barcha o'lchamlari tanlangan raqamga bo'linishi kerak;

b) predmetning kichraytirilgan tasviri daftar sahifasiga sig'ishi kerak;

d) chizmani chizish qulay bo'lishi, ya'ni chizma o'ta kichik bo'lmasligi lozimligiga rioya qilib, kichraytirish yoki kattalashtirish masshtabini qo'llashni o'rganadigan maxsus darslar ajratilishi kerak.

Buning uchun bolalar yasashlari lozim bo'lgan predmetning o'lchamlari shunday tanlanishi kerakki, predmetning asl hajmidagi chizmasi daftar sahifasiga sig'ishi yoki u predmetni yasash uchun juda mayda bo'lmasligi lozim.

Bunday hollarda kattalashtirish yoki kichiklashtirish masshtabini qo'llashni o'quvchining o'zi hal qilishi lozim.

Barcha o'quvchilar birinchi navbatda predmetning barcha o'lchamlarini masshtabning tanlangan ko'rsatkichiga bo'linishni hamda predmetning qanday shartli o'lchamiga ega bo'linganini, bunday chizmaning yoyiq ko'rinishi daftarga sig'ish sig'imasligini, uni qanday joylashtirish qulayligini o'ta maydalashib ketgan ketmaganligi, chizmani chizish qulay yoki noqulayligi, bunday o'lchamlar bo'yicha predmetni yasashning qanchalik qulayligini, undan keyinchalik ham foydalanish mumkin yoki yo'qligini tekshiradilar va yakuniy xulosani chiqaradilar.

Masshtab tanlanib, shartli o'lchamlar yozilgach, o'quvchilar chizmani tayyorlashga o'tadilar. Bunda o'qituvchi o'quvchilar mustaqil ish jarayonida masshtabni qo'llashni qay

darajada egallaganliklarini tekshirish maqsadida sinfga savollar beradi.

Predmetni rasm bo'yicha ishlashni, chizmaning yoyiq ko'rinishini tayyorlash o'rganish, masshtab bilan tanishganlaridan so'ng ikkinchi sinf o'quvchilari tayyor chizmaning yoyiq ko'rinishini o'qiy olishlari va shu chizmaga muvofiq keluvchi mehnat topshiriqlarini olishlari kerak.

Ikkinchi sinfda buyumlarni real obrazi yo'qligida chizmaning yoyiq ko'rinishi tasviriga ko'ra, ya'ni o'quvchilarning o'zlari tuzmay, balki chizma asosida yasash amalga oshiriladi.

Tayyor chizma bo'yicha narsalarni yasashni o'rgatishda dars odatda shu chizmani ko'rib chiqishdan boshlanadi. O'quvchilarga yasaladigan narsaning nomi, chizmada predmet konturining chiziqlari qayerdan o'tganligi, predmetning qirralari qayerda ifodalanganligi, ularning shakli va kattaligi, o'zaro qanday biriktirilganligi aytilib predmetning umuman va har bir qismining alohida o'lchamlari aniqlanadi. Qismlarni bir butun qilib biriktirish usullari, chizmada birlashtirishning bu usullari qanday ifodalanganligi, aniqlanadi. Chizmaning tahlili jarayonida montaj (yig'ish) jarayonlari ham aytib o'tiladi. O'quvchilar masshtabni qo'llab chizmani daftarga ko'chirishlari, so'ngra predmetni shu chizma asosida yasashga o'tishlari lozim.

So'rash vaqtida o'qituvchi o'quvchilarga tayyorlash jarayonini eslatuvchi savollarni beradi. 1) Predmetni qanday tasavvur qilasz? 2) Chizma qaysi reja asosida bajariladi? 3) Predmet qanday tayyorlanadi?

Mustaqil ish davomida o'qituvchi topshiriqni bajarishda tashabbus, mustaqillikni namoyon qilayotgan bolalarni rag'batlantirib borishi kerak. Dars oxirida yakun chiqariladi.

Tabiiyki, predmetlarni hech qanday ko'rgazmali tayanchsiz (predmetning o'zisz yoki uning grafik tasvirisz) faqat og'zaki bayon asosida tayyorlash boshlang'ich sinflar o'quvchilariga qiyinlik qiladi. Biroq agarda bolalar bilan rasm, chizmaning **yoyish ko'rinishi** bo'yicha bir qator ishlar o'tkazilsa, ularda mehnat mahsulotini tasavvur qilish ko'nikmasi

shunchalik rivojlanadiki, natijada ular topshiriqni, masalan, qush uyasining maketi, donxo‘rak maketi, o‘yinchoq parashyutlar, pochta qutisining maketini tasvir asosida bemalol bajara oladilar.

Yasash uchun predmetlarni tanlashda o‘qituvchi o‘quvchilarning mehnat topshiriqlarini og‘zaki tasvir asosida bajarishdan predmet namunasi yoki uning grafik tasviriga asoslanib bajarishga o‘tishlarini osonlashtirishni nazarda tutishi kerak. Xuddi mana shuning uchun dastlabki darslarda o‘quvchilar uchun yaxshi tanish bo‘lgan predmetlarni yasash ishlari (to‘g‘ri burchak shaklidagi korobkalar) amalga oshirilishi lozim. Bunday hollarda yasaladigan predmetni tanishtirish unchalik qiyinlik qilmaydi, o‘quvchilar predmetning nomi aytilishi va uning struktura xususiyatlari, shuningdek, o‘lchamlari hamda boshqa xususiyatlarining og‘zaki bayon qilinishi bilanoq oson faollashadi.

Bunday hollarda o‘quvchilardan mavjud tasavvurlarini ko‘proq darajada faollashtirish, obyekt obrazini faqat og‘zaki tasvir bo‘yicha yaratish va texnik ma‘lumotlarini ko‘rsatishdan ko‘ra o‘zlariga tanish predmetga qo‘shimchalar va aniqliklar kiritish talab qilinadi.

Bunday darslar bir necha marta o‘tkazilgach, o‘qituvchi o‘z o‘quvchilarining tanish predmetlarni yasash topshiriqlarini uddalashlariga ishonch hosil qilgach, yangi predmetlarni yasashni amalda bajarishga kirishadi.

Masalan, predmetning og‘zaki tasviri dars boshida beriladi. O‘qituvchi yasaladigan predmetning nomini aytib, uning xususiyatlarini batafsil bayon qilib, shunday topshiriq beradi: daftarcha chizmaning yoyiq ko‘rinishi va predmetni rangli qog‘oz yoki kartondan yasash. Og‘zaki tasvirlashda avval qanday predmetni yasash lozimligi, u nimaga mo‘ljallanganligi, qanday qismlardan tashkil topganligi, qanday ishlatilishi aytiladi, so‘ngra predmetning barcha qismlari sanab o‘tiladi. Keyin ularning shakli, kattaligi biriktirish usullari tushuntiriladi.

Ba'zan darslarda tasvirlashni iloji boricha qisqartirib, o'quvchilarni ko'proq jalb qilish lozim, bunda o'qituvchi savollar beradi, o'quvchilar javob qaytaradilar.

Keyinchalik o'qitish davomida topshiriqning ikki turini sinab ko'rish kerak, ba'zi hollarda o'qituvchi ish mavzusini aytishi va predmetni og'zaki bayon qilishi, o'quvchi bajarishi lozim bo'lgan talablarni ko'rsatishi lozim. Bu mehnat topshiriqlarini bajarish sharoitlarini mustaqil konstruktorlik texnik masalalarni yechish sharoitlariga yaqinlashtirish uchun zarurdir.

Yangi materialni og'zaki tushuntirish metodi bo'yicha shunday topshiriqlarni o'tkazish mumkinki, unda yasashga mo'ljallangan predmetning nomi o'quvchilarga aytilmaydi, ularga faqat qoniqtirishlari lozim bo'lgan talablar og'zaki ko'rsatilib, qanday predmetni yasashlari o'quvchilarning o'zlariga havola qilinadi. Shundan so'ng o'quvchilar chizmaning yoyiq ko'rinishi bilan predmetni tayyorlashga kirishadilar.

Shunga ko'ra o'quvchilar oldiga bir qator vazifalar qo'yiladi, masalan:

a) berilgan shartlarga ko'ra qanday predmetni (qanday hajmda va kattalikda) yasashlarini aniqlash; b) o'ylagan predmetning chizmaning yoyiq ko'rinishini tuzish, uning o'lchamlarini, kerak bo'lsa masshtabni qo'llab, predmetni o'ylab qo'ygan fikri va chizmasiga muvofiq tarzda rangli qog'ozga qanday tushirish maqsadga muvofiq ekanligini hal etgan holda daftarga yozish.

O'quvchilar predmetlarni rasm, chizmaning yoyiq ko'rinishi, og'zaki tasvir yoki berilgan talablar bo'yicha tayyorlashga o'rganayotgan vaqtlarida bir necha darslarni uyushtirish kerakki, unda o'quvchilar buyumning predmet namunasiga tayangan holda chizmaning yoyiq ko'rinishini mustaqil tuzish imkoniga ega bo'lsinlar.

Bunday hollarda o'quvchilar oldiga ikki topshiriq qo'yiladi: a) chizmani predmetning tahlili asosida chizish; b) qog'ozdan chizmaga muvofiq predmetni tayyorlash.

Dars boshida o'qituvchi tabiiy materialdan (qamish, somon), jihozlangan tayyor uychani ko'rsatadi. Shundan

soʻng har bir oʻquvchi predmetning tuzilishi va tayyorlanishi nuqtayi nazaridan mustaqil tahlil asosida koʻrib chiqadi. Shundan soʻng oʻqituvchi uychaning oʻquvchilar aytib turgan oʻlchamlarini doskaga yozadi. Uycha chizmaning yoyiq koʻrinishi masshtab qoʻllanmasa daftarga sigʻmay qolishi mumkin. Bu oʻrinda barcha oʻquvchilar masshtablar orqali shartli oʻlchamlarni yozishlari kerak. Oʻquvchilar masshtabni qanchalik toʻgʻri tanlaganliklarini aniqlash maqsadida ularga oʻqituvchi savollar beradi.

Oʻqituvchi: Nima uchun predmetni yasashda masshtab ishlatish zarur boʻlib qoldi?

Oʻquvchi: Chizmoqchi boʻlgan chizmam qogʻozga sigʻmay qoldi, demak, bu ishda masshtabni tanlash kerak degan xulosaga keldim. Eniga koʻra shartli hajm 12 sm. Bu 1—10—1 sm. Demak, 1 dan 2 masshtab toʻgʻri kelar ekan. Hammasi 2 ga boʻlinsa, shundagina chizma daftarga sigʻadi.

Shundan soʻng oʻquvchilar chizmaning yoyiq koʻrinishini chizishga mustaqil kirishadilar.

Oʻqituvchi chizmaning yoyiq koʻrinishini tayyorlash boʻyicha savollar beradi. Masalan:

Oʻqituvchi: Chizmani qanday chizmoqchisan?

Oʻquvchi: Shartlarning oʻlchami aniq. Eniga 12 sm, boʻyiga 16 sm toʻgʻri burchak yasab, soʻngra oʻlchamlarini yozaman. Barcha qismlar: devorlar, tom, deraza, eshiklarning oʻlchami yordamchi chiziqlar asosida aniqlanadi.

Topshiriq: bajarib boʻlingach, oʻqituvchi oʻquvchilardan topshiriqni qanday bajarganliklarini gapirib berishlarini soʻraydi.

Savollar

1. Boshlangʻich sinflarda qanday ish turlari oʻrgatiladi?
2. Sinflar boʻyicha mavzular tanlaganda nimalarga eʼtibor berish zarur?
3. Boshlangʻich sinf mehnat mazmuni qaysilardan iborat?

4. Mehnat ta'limi darslaridan ta'lim tarbiyaviy masalalar qanday mashg'ulot turlarida olib boriladi?

Topshiriqlar

1. DTSdan foydalanib boshlang'ich sinf mehnat dasturini tahlil qiling.
2. Sinflar bo'yicha mehnat mazmuninining farqini izohlang.

2.5. Boshlang'ich sinflarda mehnat xonasini jihozlash

R E J A :

1. Mehnat papkasi.
2. Sanitariya gigiyena talablari.
3. Ish joyini tahlil qilish.
4. Ish qurollari va ularni ishlatish.

Boshlarig'ich sinflar deganda davlat ta'lim tizimi qonunida asosan 1-sinfdan 4-sinfgacha tushuniladi.

Boshlang'ich sinfda mehnat tarbiyasi darsi bo'lishi uchun alohida ustaxona bo'lmaydi. Balki o'zlarining xonasida o'tirib shug'ullanadi.

Mehnat o'qituvchisi o'quv yilining boshida ota-onalar bilan suhbat o'tkazib har bir bolaning qoldirib ketadigan mehnat papkasi bo'lishi kerak ekanligi aytadi va ota-onasidan ta'minlashini so'raydi.

Mehnat darslarida sanitariya gigiyena talablariga va texnika xavfsizlik qoidalariga amal qilish kerak.

Xonaning kattaligi partaning mosligi, qulayligi Davlat Ta'lim Standartiga ega bo'lishi kerak.

Xonada qo'l yuviladigan va sochiqlari bo'lishi kerak.

Xonaning qishda issiqligi va yozda salqinligini pechka va ventilyator orqali ta'minlash kerak.

Ish joylarini ta'minlash uchun o'qituvchi har bir bolaga uqtirish kerak.

Mehnat papkasi, ish qurollari partaning tepa burchagida bo'lishi kerak.

Ish qurollari, ularni ishlatish. Ish qurollari ishlatilishi bo'yicha ikki guruhga bo'linishi mumkin:

a) rangli qog'ozlar bo'yicha ishlash;

b) tikuv ishlari bo'yicha ishlash.

O'qituvchilarda, darsda rangli qog'oz, yelim, qaychi va hokazolar bo'lishi kerak.

Ish xonasi va shu ish xonasidagi qo'l mehnati darslari to'g'ri tashkil etilsa, o'quvchilarda mehnatga ongli munosabat muntazam rivojlanadi va ishlab chiqarish, texnik madaniyat shakllanadi. Ish xonasi shunday tashkil etilishi kerakki, u o'quvchilarni quyidagilar bilan tanishtirsin: 1) ishlov beriladigan materiallardan: qog'oz, kardon, gazlama, tola, sim, yog'och, ayrim qurilish materiallari (qum, joy, sement) kabilar texnologiyasi bilan tanishtirish. 2) Yuqoridagi materiallar faqat qo'l mehnati bilan bajariladigan moslama emas, balki mexanizatsiyalashtirilgan moslamalar bilan tanishtirish. 3) Materiallarga ishlov berishning asosiy metodlari: mexanik, kimyoviy, energetik kabilar bilan tanishtirish. 4) Sanoat va ishlab chiqarishning asosiy tarmoqlari bilan tanishtirish.

Ish xonasida bolalarni ishga yo'llash, intizomlilikni rivojlantirish. Bulardan tashqari konstruktorlikni, kashfiyotchilikni rivojlantirish va ishni rejalashtirish, kontrol qilish va hisobga olishni odatlantirish. Ish xonasidagi barcha mashg'ulotlar, o'quv organlari uzviy aloqada bo'lishlari lozim. Asboblar bolalarning yosh xususiyatlariga va sanitariya-gigiyena talablariga javob berishi kerak.

O'quvchilar papkalarining qo'llanishi 1—4-sinf o'quvchilarida qo'l mehnatini to'g'ri tashkil etish va ularni muntazam o'tkazish imkonini beradi. Bunday papkalarining qulayligi shundaki, bunda har bir o'quvchi dars vaqtida kerakli narsalarga ega bo'ladi. Papka o'quvchilarda o'z ish joylarini va mehnat jarayonini uyushtirish, ko'nikma va malakalari shakllanishiga yordam beradi.

Ish xonasida bo'lishi kerak bo'lgan asbob-uskunalar ro'yxati:

1) yog'och bilan ishlash uchun: arra, bolg'a, tesha, atvyorka,

2) qog'oz va karton bilan ishlash uchun: qaychi, qalam,

chizg'ich, yelim, bigiz solingan g'ilof, rangli qog'oz. 3) Turli materiallar bilan ishlash: pichoq, sim, loy. Texnik tayyorgarlikka ega bo'lish qo'yilgan mehnat vazifalarini bajarishda, asboblardan turi va ratsionalroq foydalanishda yordam beradi. Shuningdek, bu tayyorgarlik kerakli ishlar chiqarish operatsiyalarini qanday va qaysi izchilikda amalga oshirish, qanday asboblarni qo'llash va uning sabablarini anglashga ko'maklashadi.

Texnik bilimlar asosan boshlang'ich sinf o'quvchilarida fan-texnika yutuqlariga nisbatan qiziqish uyg'otadi.

Texnik bilim doirasi faqat mehnat darslardagina kengaytirilmaydi. Bunga o'qitilayotgan boshqa predmetlar ham o'z ulushini qo'shadi. Mehnat ta'limining boshqa darslar bilan aloqasi boshlang'ich maktabda elementar texnik bilimni ta'minlovchi asosiy vositadir.

O'quvchilarga berilayotgan texnik bilim, amaliy ko'nikma va malakalarga o'rgatishni ma'lum nazariy darajada amalga oshirishga imkon beruvchi zamindir.

Savollar

1. Boshlang'ich maktab mehnati ta'limining asosiy vazifalari nima?
2. Mehnat bo'yicha berilgan politexnik ta'lim o'quvi nimani o'rgatadi?
3. Texnik tayyorgarlik nima?

III bob. BOSHLANG'ICH SINFLAR MEHNAT DARSINI O'QITISHDA O'QUV-TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI

R E J A :

1. Og'zaki bayon qilish metodi.
2. Mustaqil ishlar.
3. Muammoli vazifalar.

Ilmiy texnik tafakkurning borgan sari o'suvi va yoshlarning fan texnikaning jo'shqin rivojlanishida faol ishtirok etishlari faqat ta'lim mazmunini emas, balki o'qitish jarayonining usuli va tashkil etilishini, o'qishga qiziqishni, ijodiy qobiliyatni, egallangan bilimlarni amalda ijodiy qo'llay bilishni rivojlantirish maqsadlarida yanada takomillashtirishni ham talab qiladi. «Bu esa maktab zimmasiga yoshlarda ijodga ehtiyoj uyg'otish, ijodiy qobiliyatlar, har qanday faoliyatga ijodiy yondashish asoslarini tarkib toptirish, ijodiy masalalarni mustaqil hal etishga o'rgatish vazifasini yuklaydi»

Texnik mehnatga o'rgatishning ahamiyati texnik mehnat malakalarini egallash imkoniyatini berish bilan cheklanmaydi. Balki bu malakalar hamma uchun kerakligini e'tirof qilish kerak. Ko'pgina ilmiy ekspeditsiyalar, agarda unda qatnashgan kishilar turmush ishlarini bajarishni: ovqat pishirish, kiyimni yamash, ozodalikni saqlash va shu kabilarni bilmaganlarida shunchalik muvaffaqiyatli chiqmagan bo'lar edi.

Ko'pgina o'qituvchilar o'qitishning turli metod va usullarini qo'llab, shuningdek, sinfdan tashqari ishni qiziqarli tashkil etib, yaxshi o'zlashtirish natijalariga erishmoqdalar va bilimga muhabbat hamda qiziqishni singdirmoqdalar. Bunday o'qituvchilar qo'l mehnatini o'rgatishda o'quvchilarga turmush mehnati sohasidagi bilim va ko'nikmalarini singdirish bilan

birga, ularda ijodiy qobiliyatlarni va bilishga qiziqishni, mustaqil faollikni o‘stirishga yordam bermoqdalar.

Qo‘l mehnatiga o‘rgatishda, boshqa predmetlarni o‘rgatishda bo‘lganidek, o‘qitishning xilma xil metodlari qo‘llanilib, ular yordamida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarni egalab olishlariga, shuningdek bilish qobiliyatlarining rivojlanishiga erishiladi.

O‘qitish metodlari — bu o‘qituvchi va o‘quvchilarning ish usullari bo‘lib, bular yordamida o‘qituvchi rahbarligida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashlariga erishiladi. O‘qituvchi o‘z amaliyotida o‘qitishning xilma xil usullaridan foydalanish mumkin. Bitta darsning o‘zida o‘qitishning turli usullari qo‘llanishi mumkin. O‘qituvchining intilishi, xatti-harakati darsda o‘quvchilarning diqqat e‘tiborlari susaymasligiga, fikrlarining jamlangan bo‘lishiga, ularning charchamasliklari va zerikmasliklariga yo‘llangan bo‘lishi kerak. O‘qituvchi darsning har bir daqiqasini qadrlab, o‘quvchilarni ham shu narsaga o‘rgatishi kerak.

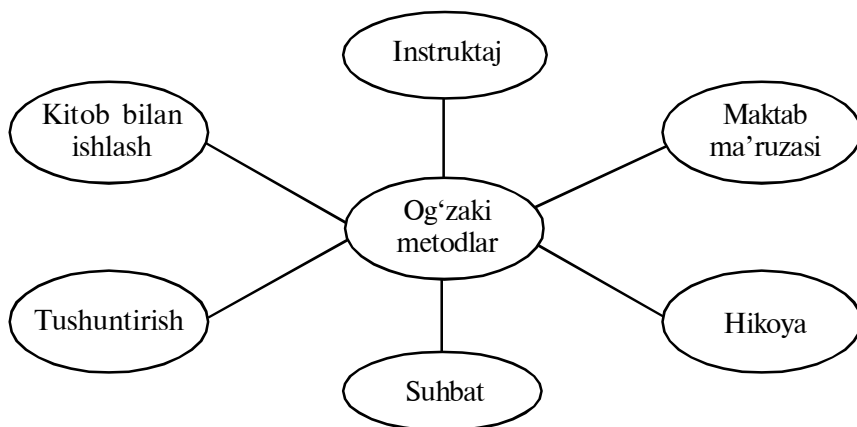
Har bir o‘qituvchiga o‘z uslubi, o‘z usulining o‘ziga xosligiga ega bo‘lish huquqi berilgan, biroq shuni aytish muhimki, bularning barchasiga mustahkam bilim birinchi qarashda hammaga ravshan bo‘lgan haqiqatlarni egallab olganlaridagina erishish mumkin. Nota savodi, gamma va kerakli texnikani egallamay turib Chaykovskiy asarlarini bilib bo‘lmaganidek, darsning tekshirilgan klassik shaklini o‘zlashtirmasdan turib o‘qituvchi o‘z uslubini shakllantira olmaydi. O‘z faoliyatini o‘qituvchilik mehnatiga baxsh etmoqchi bo‘lgan yosh o‘qituvchilar mana shu hammaga ma‘lum haqiqatni o‘zlashtirishdan boshlashlari kerak. Ular mashhur triadani: darslarda suhbat, gapirib berish, laboratoriya ishlari kabilardan foydalanib o‘zlashtirilganni tekshirish, yangi mavzuni tushuntirish va o‘tilganini mustahkamlashni eng boshidan o‘rganishlari lozim. Faqat barchaga ma‘lum haqiqatlar o‘zlashtirilgandan keyingina o‘z imkoniyatlari va sinfning imkoniyatlarini nazarda tutib, yangisini qo‘llash mumkin.

O'qitish metodlari bilimlarning shunday darajada egallanishiga xizmat qilishi kerakki, unda o'quvchilar chizmani o'qituvchi chizgan o'lchamlar asosida emas, balki o'tilgan buyumning istalgan o'lchami bo'yicha chizib, egallagan bilimlarini amalda qo'llay olsinlar.

Qo'l mehnatiga o'rgatishda qo'llanadigan asosiy uslublar tasnifi quyidagichadir:

1. Og'zaki bayon qilish.
2. Tushuntirish va hikoya qilish.
3. Instruktaj.
4. Suhbat.
5. Mashqlar.
6. Amaliy ishlar.
7. Grafik ishlar.
8. Laboratoriya ishlari.
9. Mustaqil ishlar.
10. Ekskursiya.
11. Kitob bilan ishlash.
12. Kino. Ta'limning texnik vositalari.

3.1. Og'zaki bayon qilish metodi ikki shaklda mavjud bo'lishi mumkin

1. Monologik bayon qilish, bunda faqat o'qituvchi gapiradi, o'quvchilar esa uning nutqini idrok etib, anglab oladilar. Qo'l mehnati darslarida u tushuntirish va hikoya qilish, instruktaj ko'rinishida bo'ladi. 2. Dialogik bayon bo'lib bu o'qituvchi va o'quvchilarning o'zaro suhbatidir.

Hikoya qilish — bu dastur materialini jonli va obrazli bayon qilishdir. Bu holda yangi bilimni o'qituvchining o'zi beradi. Ba'zan suhbat davomida o'quvchilar tushuntirilayotgan

narsalarni qanchalik o'zlashtirayotganliklarini aniqlash maqsadida ularga savollar bilan murojaat etish maqsadga muvofiqdir. Hikoya agarda bajarilgan ishlar, natural namunalar, rasmlar, fotosuratlar va shu kabilarni ko'rsatib qilinsa, anchagina tushunarliroq bo'ladi. Bu o'rinda tushuntirayotganingda ko'rsat, ko'rsat va tushuntir degan qoida bajariladi. Yangi materialni bayon qilishda o'quvchilarning bir xil emasligini nazarda tutish lozim. Tushuntirishda bo'sh o'zlashtiruvchilarga alohida e'tibor berish lozim. Hikoya qilish jarayonida ularning idrokklarini faollashtirish maqsadida tushuntirilayotgan material yuzasidan ularga bir ikkita savol berish mumkin.

O'qituvchi hikoyasi quyidagi talablarga javob berishi kerak: U mazmuniga ko'ra — dasturda nazarda tutilgan barcha o'quv materialini aniq va to'liq qamrab olishi kerak;

➤ bayon etilish shakliga ko'ra aniq, tushunarli, mantiqiy, iboralari sodda bo'lishi zarur;

➤ material qiziqarli va o'quvchilarning fikrini faollashtiradigan, diqqatini yangilikning asosiy elementlariga jalb qiladigan bo'lishi lozim.

Hikoyada o'qituvchini o'quvchilarbop fakt va tushunchalarga asoslanishi lozim. Nutq soda va aniq bo'lmasa, o'quvchilarning hikoyaga, keyinchalik predmetga bo'lgan qiziqish so'nishi mumkin. O'qituvchining hikoyasida o'quvchilarning nutqini yangi axborot va so'zlar bilan boyitish, yangi so'z va atamalar bo'lishi, ularning ma'nosini shu vaqtning o'zida tushuntirishi shart.

Hikoya jarayonini o'quvchilar yaxshiroq tushunib olishlari uchun ko'rgazmali qurollar — tikuvchilik mahsulotlari, natural predmetlar, rasmlar, fotosuratlar vositasida o'qituvchi voqeani namoyish etib bermog'i darkor.

3.2 Instruktaj — mehnat ta'limining samarali metodlaridan biridir. Instruktajning maqsadi o'quvchilarning amaliy faoliyatlarini uyushtirish va yo'naltirish orqali ularning amaliy bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishlarini hamda ularda mehnatga ongli ijodiy yondashishni tarbiyalashni ta'minlashdir. Instruktaj olgan o'quvchiga ishning maqsadi va usullari

ravshan bo'lishi kerak. Instruktajning vazifasi o'quvchilarga texnologik jarayonni ongli va to'g'ri rejalashtirishni o'rgatishdan iboratdir.

Instruktaj olgan o'quvchilar: ishni ratsional usullarda va to'g'ri izchillikda bajara bilishlari, mehnatni tashkil etishning belgilangan formalari va xavfsizlik texnikasi qoidalarini amalga oshirishlari, yo'l qo'yilgan xatolarni ish jarayonida tuzatishlari va ularning paydo bo'lish sabablarini bartaraf eta bilishlari kerak.

Instruktaj og'zaki va yozma, individual, qator yoki guruhga mo'ljallangan bo'lishi mumkin.

Og'zaki instruktaj suhbat yoki hikoya qilish metodi orqali berilishi mumkin. Suhbat va hikoya qilish jarayonida ham predmetlar yoki ish usullari namoyish etilishi mumkin.

So'z va ko'rsatishning bir biriga munosabati ishning to'g'ri va murakkabligiga ko'ra hal etiladi. Masalan, ko'yalak tikish ishini rejalashtirish nazarda tutilganda asosiy ish tushuntirishga, choklarni tikishga o'rgatishga, ko'rsatishga taalluqli bo'ladi. Shuni unutmaslik kerakki, biror chokni qanday tikish kerakligi ko'rsatilayotganda bu harakatning maqsadi albatta tushuntirilishi lozim.

Instruktajdan so'ng o'quvchi egallagan bilimlarini amaliy mehnat harakatlariga tatbiq etishi darkor. Biroq barcha o'quvchilar ham instruktajni bir xilda idrok etmaydilar, birlari kerakli harakatni og'zaki bayondan tasavvur qila olmaydilar, ikkinchilariga ko'rsatish, tushuntirish kerak bo'ladi, uchinchilari tushuntirish vaqtida hamma narsani tushunadilar, biroq ishga kirishgan onlariyoq, ularni unutadilar. Bu holat ulardagi bilish usulining xususiyatlariga hamda birinchi va ikkinchi signal mavzulari munosabatlarining xususiyatlariga aloqadordir.

Topshiriqning yaxshiroq anglanishi va bajarilishi uchun instruktaj jarayonida o'quvchilarni bo'lajak ishni rejalashtirishga jalb qilish, topshiriqni bajarishga aloqador masalalarni ular bilan muhokama qilish, instruktaj o'tkazishda o'quvchilarning diqqatini o'ta muhim texnologik jarayonlarga jalb qilish: xavfsizlik texnikasi qoidalarini eslatish lozim.

Hamma ko'rsatilgan harakatlarni o'quvchilar mustaqil bajarishlari kerak bo'lganligi uchun, ular bu harakatlarni aniq va puxta idrok etishlari hamda xotirlab qolishlari lozim. Shuning uchun ko'rsatish hajmi bir karra xotirlashdan ortiqcha bo'lmasligi kerak.

Qo'l mehnatini o'rgatishda yozma instruktajdan bot-bot foydalaniladi va u ko'pgina hollarda og'zaki instruktaj bilan qo'shib olib boriladi. Darsda instruksion kartaning mavjud bo'lishi og'zaki instruktaj vaqtini ancha qisqartiradi, savollarni deyarli istisno etib, mustaqil ishlashga o'rgatadi. Instruksiya xaritalaridan keng foydalanish lozim.

Instruksiya xaritasi bilan quyidagi tartibda ishlanadi:

- o'quvchilarni instruksiya xaritasi bilan tanishtirish, ularga kartaning tuzilishi va mazmunini tushuntirish, unda qanday ma'lumotlar borligini ko'rsatish;

- ishning izchilligini qisqacha tushuntirish.

O'quvchilarning karta bilan ishlashlari, kartani o'qish va unda ko'rsatilgan harakatlarni bajarish, bajarilayotgan ishni karta bilan solishtirib muvofiqligini tekshirib ko'rish kerak.

Instruksiya xaritasidagi ko'rsatmalar soni o'quvchilarni yanada ko'proq mustaqillikka undash maqsadida asta-sekin qisqarib borishi kerak.

Yozma instruktaj tarkibida ishning borish jarayoni, xavfsizlik texnikasi, ish o'rnini tashkil etish va shu kabilarning illyustratsiyalari hamda bayoni tasvirlangan ko'rgazmali plakatlar, jadvallar ko'rinishida ham amalga oshirilishi mumkin.

Mo'ljallanilishi va maqsadiga ko'ra kirish, joriy hamda yakuniy instruktaj bo'ladi.

Kirish instruktajida topshiriqning maqsad va mazmuni ochib beriladi, ishni bajarish usullari va tartibi, ishda sodir bo'lishi mumkin bo'lgan nuqsonlar va ularning oldini olish yo'llari ko'rsatiladi. Vaqtni tejash maqsadida kirish instruktaji butun guruh uchun o'tkaziladi. Ayrim o'quvchilar kirish instruktajidan so'ng berilgan ishning hammasini bajarishda qiynaladilar, ana shunday vaqtda o'qituvchi o'quvchilarning

ishlarini kuzatish va nazorat qilish asosida joriy instruktajni o'tkazadi. **Joriy instruktaj butun** guruh uchun ham, guruhning ayrim qismi yoki bir o'quvchi uchun ham o'tkazilishi mumkin. Butun guruh uchun joriy instruktaj o'qituvchi o'quvchilarning ko'pchiligida bir xil xarakterli xatolarni sezganda yoki ish (tikish) ning texnologiyasini eslatish zaruriyati tug'ilganda yoxud xavfsizlik texnikasining buzilish xavfi tugilgan vaqtlarda o'tkaziladi. O'quvchining ishini to'g'rilayvermaslik, buning ustiga ishning biror qismini ham o'quvchi uchun bajarmaslik kerak.

O'quvchiga yo'l qo'ygan xatosini anglashiga yordam beradigan yo'llovchi savol berish, uning ishiga mustaqillik, tashabbuskorlik, bajarayotgan ishiga ijodiy yondashishni uyg'otadigan qilib aralashish maqsadga muvofiqdir. Biror buyum tayyorlanayotgan vaqtda doskada o'quvchilar bajarayotgan ishlarining namunasi sifatida tayyor buyumning osig'liq turishi juda o'rindir.

Yildan yilga, ya'ni 1-sinf dan 4-sinf ga qarab joriy instruktajning hajmini qisqartirib, o'quvchilarga ko'proq mustaqillik berib boriladi.

Yakuniy instruktaj ish oxirida o'tkazilib, unda asosiy e'tibor yo'l qo'yilgan xatolarni tahlil qilishga qaratiladi. Yo'l qo'yilgan xatolar tahlilini shunday tashkil etish kerakki, o'quvchilarda o'z ishlarini tahlil qilish malakalari, o'z xatolarini va ularni bartaraf qilish ko'nikmasi, psixologik jarayonni takomillashtirish, shuningdek o'z ishini baholay bilish ko'nikmalari asta-sekin shakllanib borsin.

3.3 Suhbat turli o'quv maqsadlarida, ya'ni yangi dastur materialini bayon qilish, bilimlarni mavzulashtirish va chuqurlashtirish uchun takrorlash jarayonida, o'quvchilarning bilimini tekshirish uchun qo'llanishi mumkin.

O'quvchilarni ulardagi qiziquvchanlikni qo'zg'ab, savollar berishga undash foydalidir.

Umumlashtiruvchi suhbat yaxshi samara beradi. Masalan, 3-sinfda „Mashinalar — ko‘makchilar“ mavzusi o‘rganilgach, mavzu bo‘yicha bilimlarni mavzuga solish, chuqurlashtirish va mustahkamlash maqsadida umumlashtiruvchi suhbat o‘tkazilishi mumkin. Suhbatni quyidagi savollar bo‘yicha olib borish maqsadga muvofiqdir:

1. Qanday mashinalarni ko‘makchilar deyiladi?
2. Qanday ko‘makchi mashinalarni bilasiz?
3. Ular kishi mehnatini qanday yengillashtiradi?
4. Bu mehnat oldin qanday bajarilardi?

Ba‘zan yangi materialni tushuntirishdan oldin ilgari o‘tilgan materialni xotirada tiklash zarur bo‘lib qoladi. Bunday ehtiyoj ko‘pincha chizmalarni chizishda tug‘iladi. Bunday hollarda chizmaning ma‘lum qismi qanday izchillikda bajarilganligi qisqa va aniq shakllantirilgan savollar yordamida eslanadi. Oldingi darsda to‘xtalgan joyga kelgandan so‘ng o‘qituvchi yangi materialni tushuntirishni boshlaydi.

Suhbat xuddi hikoya singari ma‘lum talablarga javob berishi, ya‘ni:

— savollar shunday shakllantirilishi lozimki, ular o‘quvchilar tafakkurini faollashtirsin, ularni aniq va ishonarli javobni izlashga undasin;

— mavzuni ochib berishda izchillik bo‘lishi uchun suhbatning rejasi, oldindan tuzib qo‘yilgan savollari albatta bo‘lishi kerak;

— o‘quvchilarning diqqati qaysi fakt va xulosalarga qaratilishi oldindan belgilanishi lozim.

Suhbat o‘quv materialining chuqur va ongli egallanishiga yordam berishi: o‘quvchilarda bo‘lajak amaliy ishni ongli rejalashtirish malaka va ko‘nikmalarini shakllantirishda vosita xizmatini o‘tashi; egallangan bilimlarni amalda qo‘llash malakalarini singdirishga yordam berishi kerak.

3.4. Mashqlar olingan bilim va ko‘nikmalarni mustahkamlash maqsadida o‘tkaziladi. O‘qituvchi ko‘nikma va mala-

kalarni shakllantirish maqsadida o'quvchilarga turli mashqlar beradi, bunda u ijodiy xarakterdagi ishlarni tashkil etib qo'proq mustaqillik talab etuvchi mashqlarni nazarda tutadi.

Bu metodning mohiyati borgan sari murakkablashib boruvchi usul va harakatlarning ongli hamda ko'p karra takrorlanishidadir.

Masalan, oddiy choklarni tikish muntazam mashq qilish metodi yordamida mexanik bajarilishgacha yetishi, ya'ni ish tez, tartibli bajarilishi va qaviqlar orasi mutlaq bir xil o'lchamda bo'lishi kerak. Boshqa ish turlarida ham (qog'oz karton bilan ishlash) mana shularga erishish lozim.

Mashqlar guruhli va individual bo'ladi, ya'ni butun guruh bir xil ishni va barcha o'quvchilar turli ishlarni bajarishlari mumkin.

Mashqlarning xarakterli xususiyati ayni bir harakatning takrorlanishi bo'lganligi uchun o'quvchilarda bajarilayotgan ishga nisbatan qiziqishni saqlash talab etiladi.

Mashqlar yakunida ishlarni tahlil qilish, eng yaxshi ishlarning tahliliga tayanib, kim qanday natijalarga erishganligini ko'rsatish lozim. Ayni bir vaqtda kamchiliklar ustida ham to'xtash va ishning sifatini yaxshilash yoki bajarish tezligini oshirish uchun nimalar qilish kerakligini tushuntirish lozim.

3.5. Grafik ishlar texnik mehnatni o'rgatishda muhim o'rinni egallaydi. Biror narsaning chizmasini chizishga butun bir dars, ba'zan ikki dars bag'ishlanadi. Shuning uchun texnik mehnat darslarida chizmani chizishga kirishishdan oldin, chizmachilikda o'quvchilarni dastur asosida chizmalarni bajarish uchun zarur bo'lgan elementlari bilan tanishtirish lozim.

Chizmani tayyorlashga kirishishdan oldin masshtabning qanday belgilanishini chizg'ichlar yordamida amalga oshirish zarur.

Chizmalar daftarda emas, balki chizmachilikka mo'ljallangan albomda bajariladi. Chizmaning butun texnik mehnat ta'limi darslarida bitta albomda bajarilgani qulay, maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarning chizmalarini muntazam tekshirish

va baholab borish kerak. Chizmalarni qoralama qog'ozlarga chizish tavsiya etilmaydi. Chizmani bevosita albomga toza qilib chizishga odatlantirish kerak.

O'qituvchi o'quvchilardan chizma va yozuvlarni aniq, ravshan va tartibli bajarishlarini talab qilishi lozim. Chizmani aniq bajarmay turib, o'quvchilarga chizmani materialga to'g'ri ko'chirishga, chizmani o'qishga o'rgatib bo'lmaydi; qo'l mehnati darslarining asosiy vazifasi esa ana shundan iboratdir.

O'qituvchi ish sifatini o'quvchilarning albomlarni qanday tutganligi bilan baholashi mumkin. Amaliy ishlar o'quvchilarga egallagan bilimlarini amalda qo'llashni o'rgatishda yordam beradi. Amaliy ishlarni bajarish rejasini o'quvchilarning o'zlari mustaqil tuzishlari katta ta'lim tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

3-sinfda „Sinf xonasini yig'ishtirish“, „Xona o'simliklarini parvarish qilish“ kabi amaliy ishlarni o'tkazishdan oldin har bir qator ma'lum topshiriq oladi. Bunda har bir qatorga olgan topshirig'iga ko'ra ish rejasini mustaqil tuzishni topshirish maqsadga muvofiqdir.

Ko'rgazmali qurollarning o'quvchilar tomonidan bajarilishini ham amaliy ishlarga kiritish mumkin, bu egallangan bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi.

3.6. Laboratoriya ishlari ta'limning turli bosqichlarida bo'lishi mumkin. Laboratoriya ishlarining o'tkazilishi egallangan bilimlarning ishonarlilik kuchini oshiradi, bilimlarni mustahkamlashga yordam beradi, ularni amalda qo'llashga o'rgatish uchun xizmat qiladi.

Laboratoriya ishlari yangi bilimlarni berish maqsadlarida ham o'tkazilishi mumkin.

Navbatdagi „Qog'ozning xususiyatlari“ mavzusida yangi bilimlarni egallash maqsadida o'tkaziladigan laboratoriya ishlarini batafsil bayon qilamiz. Agarda asbob uskuna imkon bersa, laboratoriya ishini har bir o'quvchi bilan alohida, ular yetishmagan hollarda esa qatorlar bo'yicha o'tkaziladi. Laboratoriya ishlari qatorlar bo'yicha o'tkazilganda jarayonlarning majburiy minimumini qatordagi barcha o'quvchilar

navbati bilan bajarishlarini, yozuvlarni, rasm solish kerak bo'lsa, rasmlarni barcha o'quvchilar bajarishlarini kuzatib borish lozim. Ish oxirida yakun chiqariladi. Bir ikki o'quvchi ishning qanday borganligi va olingan natijalar haqida axborot beradi. Bularndan so'ng boshqacharoq fikrga ega bo'lgan o'quvchilar gapiradilar. So'ngra o'qituvchi har bir qator, har bir o'quvchining ishini alohida, alohida baholaydi.

Laboratoriya ishlari jarayonida o'quvchilarda mas'uliyatni his etish, kuzatuvchanlik, diqqatlilik rivojlanadi.

3.7. Mustaqil ishlar — bu o'qituvchining bevosita ishtirokisiz, biroq uning topshirig'i bilan maxsus ajratilgan vaqtda bajariladigan ishlardir. Bu o'rinda o'quvchilar o'zlarining intilishlarini qo'llab hamda aqliy va jismoniy harakatlarining natijalarini u yoki bu formada ifodalab, topshiriqda qo'yilgan maqsadga ongli ravishda erishishga harakat qiladilar.

Dastlabki darslardan boshlab ishni shunday tashkil etish kerakki, o'quvchilar qo'l mehnatini egallash uchun nazariy bilimlar va amaliy malakalar o'rtasida uzviy aloqa bo'lishi kerakligini his etsinlar. O'quvchilarda malakani shakllantirish ongli faoliyatdan ajralgan holda bo'lmasligi kerak.

Mustaqil ishlarni bajarish jarayonida malakalar shakllanishi bilan birga o'quvchilar o'z kuchlari, bilim va qobiliyatlarini sinovdan o'tkazadilar.

Mustaqil ishlarning keng qo'llanilishi o'quvchilarda ishga ijodiy yondashishni, ulardagi bilishga, qiziqishlarni, olingan bilimlarni amalda qo'llay bilishni rivojlantirishga yordam beradi.

3.8. Ekskursiyalar bilishga qiziqishni avj oldirishda, o'quvchilarga mustaqillik malakalarini singdirish va hayotni bilishda muhim o'rinni egallaydi. Agarda ekskursiyalarni o'tkazishda ishlab chiqarish vakillari ham qatnashsa, u yanada samaraliroq bo'ladi. Ekskursiya jarayonida o'quvchilar ishlab chiqarish texnologiyasi bilan yaqindan tanishadilar. Ekskursiyani o'tkazishdan oldin o'quvchilar oldiga aniq maqsadlar qo'yish, ekskursiyadan so'ng savol javoblar o'tkazish lozim. Masalan,

to'qimachilik kombinatiga ekskursiya uyushtirishdan oldin o'quvchilarga qatorlar bo'yicha topshiriqlar berish mumkin. Qatorlardan biri ekskursiyadan so'ng albomni jihazlaydi, yigiruv sexining eng yaxshi ishchilarini yozib chiqadi, rasmlar chizadi, ikkinchisi to'qishning texnologik jarayonini yozadi, uchinchisi bu ishni bo'yash sexi bo'yicha bajaradi va hokazo. Biroq hamma o'quvchilarning barcha sexlarda bo'lishlari shart.

Hozirgi kunda mehnat ta'limi bo'yicha I— IV sinflarga mo'ljallangan „Mehnat“ darsliklari asosida o'qituvchidan o'quvchilarni kitob bilan ishlashga o'rgatish talab qilinadi. Bu maqsadlarda qo'yidagi kitoblardan: Kuznetsovning „I—III, IV sinflarda qog'oz va karton bilan ishlash“, „Boshlang'ich sinflarda texnik modellashtirish“, „I—III sinflarda mehnat bo'yicha albom“, „Boshlang'ich sinflarda tabiiy material bilan ishlash“ kabilardan ham foydalanish mumkin.

O'quvchilarni biror kitob bilan tanishtirishdan oldin o'qituvchining o'zi bu kitobni puxta o'rganib chiqishi, undan nimalarni tavsiya etish mumkinligini belgilab chiqishi lozim. O'quvchilarni kitob bilan mustaqil ishlashga asta-sekin o'rgatib borish kerak.

3.9. Kino qo'l mehnati mashg'ulotlarida ayrim bo'limlarni o'rganish, kasblar, materiallarni tayyorlash texnologiyasi, xavfsizlik texnikasi qoidalarini tanishtirish munosabati bilan qo'llaniladi.

Filmni namoyish qilishdan oldin uning qaysi joylariga alohida e'tibor berish lozimligi ta'kidlanadi. Shundan so'ng film o'rganilayotgan mavzuga muvofiq tarzda qismlarga ajratib namoyish etiladi. Har bir qism ko'rilgach, qisqa suhbat o'tkazilib, unda o'quvchilar nimalarni egallaganliklarini, nimalar tushunarsiz bo'lganligi aniqlanadi.

Filmni namoyish etishda o'quvchilarni faqat tomosha qilish, ko'ra bilishga emas, balki ko'rilganni anglay bilishga ham o'rgatish lozim.

Aytib o'tilgan uslublar mehnat ta'limi o'qituvchilari tomonidan muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda. Biroq shunday

bo'lsada, ular oldida ma'lum muammo, ya'ni ta'limning qaysi metodlaridan foydalanib, darsning samaradorligini oshirish mumkin, o'qitishning rivojlanuvchi kuchini talab darajasidagi yuksaklikka qay yo'sinda ko'tarish mumkin degan muammo turadi. O'qituvchi materialni tushuntirishga birorta yangilik kiritishga, o'zining ulushini qo'shishga qanchalik urinmasin va harakat qilmasin, u baribir hikoya qilish, suhbat, laboratoriya ishlari va shu kabi metodlarga albatta murojaat etadi. Shunday ekan, an'anaviy metodlardan voz kechishning hojati yo'q. Faqat o'quvchilarning ijodiy faoliyatlarini faollashtirish, egalagan bilimlarini amalda qo'llashga o'rgatish uchun bu uslublarni takomillashtirishga zo'r berish lozim. Buning uchun ma'lum shart sharoitlar talab qilinadi. Bu o'rinda bilimlarni egallash, o'zlashtirish, amalda qo'llash va o'quvchilarni rivojlantirishning faol jarayoniga qaysi sharoitlar yordam berishini aniqlashgina kerak, xolos.

Bilimlarni egallash, o'zlashtirish, amalda qo'llash va o'quvchilarni rivojlantirish faol jarayonining muvaffaqiyati asosan o'qituvchining bilimi hamda ishga ijodiy yondashishiga bog'liq. Mehnat o'qituvchisi dasturda nazarda tutilgan mehnatning barcha turlari (qog'oz va karton, tabiiy materiallar bilan ishlash) ni bir xilda yaxshi bilishi kerak. Faqat ijodiy fikr yuritib ishlaydigan, o'z ishida o'qitishning klassik usublari bilan birga, pedagogika keyingi yillarda erishgan yutuqlarni qo'llaydigan o'qituvchigina jamiyatning maktab oldiga qo'ygan vazifalarini muvaffaqiyatli hal etishi mumkin.

Ijodiy ishlaydigan o'qituvchi o'z oldiga o'quvchilarini faqat tikish, qirqish, yelimplash, chizmalar chizishga o'rgatish vazifasigina qo'ymaydi. Bunday o'qituvchilarning har bir darsi ma'lum bilim yo'nalishiga ega bo'ladi.

O'quvchining har bir darsdagi faoliyati maqsadga yo'llangan bo'lishi kerak. Bilish faoliyatidagi eng yaxshi natijaga qo'yilgan maqsadning o'zi o'quvchilarga tushunarli bo'lganda erishiladi. O'quvchilar ishni ishtiyok bilan va ongli bajarsalar, ular oldilarida turgan har qanday qiyinchiliklarni bartaraf eta oladilar.

3.10. Ta'limda muammoli metodlar. Agarda dars ma'lum bilish yo'nalishiga ega bo'lsa va o'quvchilar o'zlarining oldilariga qo'yilgan vazifani tushunsalar, ular yechimni zo'r ishtiyoq bilan izlaydilar va o'zlarining qiziquvchanliklarini qoniqtirishga harakat qiladilar. „Nima uchun qog'ozning hajmi kartonnikidan katta bo'lishi kerak?“ deb so'raydigan o'quvchilar, nima uchun boshqacha emas, shunday qilish lozimligini bilishga qiziqmaydigan o'quvchilarga nisbatan tug'ilgan savolning javobini amaliy izlashga kirishadilar. Agarda dars bilish yo'nalishiga ega bo'lsa, o'quvchining tafakkur faoliyati bilinayotgan narsaning muhim xususiyatlarini aniqlashga yo'llangan bo'ladi. Bu o'quvchi **muammoli** xarakterdagi ma'lum masalalarni hal etishga majbur bo'lgan hollarda sodir bo'ladi. **Muammoli** vazifalar ma'lum izchillikka ega bo'lishi kerak.

O'qituvchi yangi materialni bayon etar ekan, shu bayon jarayonida vaqti-vaqti bilan o'quvchilar oldiga ularni o'z fikrlarini aytishga undab, bilish masalalarini mustaqil yechish uchun savollar qo'yadi. Masalan, o'qituvchi **applikatsiyalarni** qanday izchillikda bajarishni talab qiladi. Har qanday vaziyatda ham oldin bitta muammoni hal etish zarur. Birinchisi hal etilib, keyingisini yechish uchun zamin yaratilgach, ikkinchi muammo qo'yiladi, chunki yangi fikrlar mavjud bilim va tajriba asosidagina tug'ilishi mumkin. O'quvchilar ish bajarish tartibi haqidagi o'z fikrlarini ayta boshlaydilar. Ma'lum miqdordagi aqliy zo'r berishlardan so'ng birinchi muammo hal etiladi. Mehnatga muhabbati, o'quvchilardagi bilishga qiziqishni rivojlantirib borish zarur, buning uchun esa muammo elementli darslarni muntazam o'tkazib turish kerak. Bilish qobiliyatlarini doimo, muntazam, ma'lum izchillikda mashq qildirib borish zarur.

Bilish qobiliyati faqat ijodiy ishlaydigan o'quvchilardagina rivojlanishi mumkin. O'quvchi faqat o'zi yaxshi ko'radigan, qiziqish va ishtiyoq bilan qatnashadigan darslardagina ijodiy ishlaydi. Shunday ekan, eng avvalo o'quvchilarda predmetga muhabbatni, mehnat ta'limi dasturining hamma bo'limlariga qiziqishni o'stirish zarur. Buning uchun o'quvchilarning qiziqish va moyilliklarini bilish kerak. O'quv materiali qanchalik

qiziqarli qilib berilsa, o'quvchilar predmetni bilishga shunchalik ko'proq oshiqadilar. Qiziqish asosida esa predmet va voqelik hodisalarini bilishga ehtiyoj yotadi.

O'quv materiali mumkin qadar qiziqarli va o'qimishli qilinda u yaxshiroq egallanib, o'quvchining qalbiga singadi va uni amalda qo'llash osonroq bo'ladi.

Agarda o'quvchilarda qo'l mehnatining istalgan turiga qiziqish paydo bo'lgan bo'lsa, unda bu qiziqish ilgari yoqmagan mavzu va bo'limlarni egallashda qiyinchiliklarni bartaraf etishda yordam beradi. Ana shunday vaziyatlarda og'ir yuk bo'lib turgan turmush mehnati qoniqish bahsh etuvchi mehnatga aylanadi.

Materialni qiziqarli qilib berish degan so'z uni faqat qiziq qilish kerak degan ma'noni anglatmaydi. Predmetga qiziqishni tarbiyalash bilan parallel tarzda bilimga ehtiyojlarni yetishmagan bilimlarni mustaqil egallash ko'nikmalarini ham tarbiyalash lozim.

O'quv jarayonini takomillashtirish, o'qitishning yangi shakl hamda metodlarini tatbiq qilish — qiziqishni oshirishga, darsning samaradorligini kuchaytirishga, bilish faolligini oshirishga yordam beradi. Bilish faolligining rivojlantirilishi o'z navbatida predmetga, mazkur holatda — xizmat ko'rsatuvchi mehnatga qiziqishni rivojlantirishga ko'maklashadi.

Aytib o'tilganidek, har bir o'quvchidagi qiziqish turlichadir, shunday ekan, o'qitishda individual yondashishni amalga oshirish kerak bo'ladi. Bundan tashqari bir sinf, bir yoshdagi o'quvchilarning rivojlanganlik darajasi hamda bilimlarni egallash tezligi turlichadir.

Darsni to'g'ri tashkil etishda har xil o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan ishlashning oldindan o'ylab qo'yilgan mavzusi bo'lishi muhimdir. Bo'sh o'zlashtiradigan o'quvchilarga ham, yaxshi o'zlashtiradigan o'quvchilarga ham oldindan alohida tarqatma topshiriqlar tayyorlab qo'yish kerak.

O'quvchilarning qiziqish va o'zlashtirishlari turlichaligini bilgan o'qituvchi ularning qo'llaridan keladigan topshiriqlarni oldindan o'ylab qo'yadi. Shu orqali u faqat yaxshi o'zlashtiradiganlarninggina emas, balki bo'sh o'zlashtiradigan

o'quvchilarning ham bilish faolligini rivojlantiradi. Topshiriqlar albatta muammo xarakteriga ega bo'lishi kerak.

Ko'pgina hollarda o'quvchilar oldiga ayrim-ayrim qilib emas, balki ularni uch-to'rt qatorga ajratib yoki guruh holida muammoni qo'yish mumkin. Bundan muammoli o'qitishdan alohida qatorlar bo'yicha va butun sinf bilan ham uyushtirish mumkin degan xulosa kelib chiqadi. Muammoli masalalarni hal etish uyda ham davom ettiriladi. Shuni ta'kidlash lozimki, „barcha o'quvchilarni maksimal tarzda faollashtirgandagina muammoli metodning muvaffaqiyati haqida gapirish mumkin“.

O'quvchilarda aniq maqsadga qaratilgan rejalashtirish ko'nikmasini tarkib toptirmay turib, muammoli o'qitishda muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi. Yangi bilimlarga ega bo'lish maqsadida darslarda ham tajribalar o'tkazish, ekskursiyalar jarayonida ham, kundalik hayotda ham kuzatishlarni amalga oshirish mumkin. O'quvchilar agarda kuzatish materiallaridan keyingi ishlarda albatta foydalanilishini bilsalar, kuzatishlarni bajonudil olib boradilar.

Kuzatishlar jarayonida bolalar materiallarning xususiyatlarini, gazlamaning qog'ozdan ko'ra pishiqroqligini, qaysi gazlamaning kamroq g'ijimlanishini bilib oladilar.

Kuzatishlar o'quvchilarni predmetga diqqat bilan qarashga, uning xarakterli xususiyatlarini sezishga odatlantiradi. O'quvchilarga bilimlarni hayotdan olishni ham o'rgatish kerak. Agarda o'qituvchi topshiriqda kuzatilayotgan faktlarni kuzatuvchining qo'lidan keladigan tahlil va umumlashtirishlarni kiritisa, kuzatishlarning samaradorligi yanada ortadi. Masalan, to'qimachilik fabrikasiga uyushtirilgan ekskursiyada to'quvchi va mexanikning ishini kuzatishni topshiriq qilib berish mumkin. Bu o'rinda o'quvchilardan bunday mashina yarim avtomatlarni yaratishga qanchalik aql-zakovat sarflanganiga, sex ishchilari taklif etgan ratsionalizatorlik takliflariga e'tibor berish talab qilinadi. Shuningdek, kuzatishlar kishidan xilma xil bilim va ko'nikmalarni, ijodiy mehnat uchun esa ijodiy fikr yurita bilishni talab qiladi.

O'quvchilar maqsadga muvofiq kuzatishni, kuzatish materiallarini to'plash va ularga ishlov berishni o'rganib

olganlaridan so'ng bilimlarni mustaqil egallashning murakkab-roq usullariga, ya'ni berilgan mavzu uchun materiallarni turli manbalardan (hayotdan, amaliyotdan, turli adabiyot va qiziqarli kitoblar, bolalar gazetasi, jurnallaridan) to'plab shu materialni umumlashtirishga o'tish mumkin.

Savollar

1. O'quvchilarga texnik mehnat malakalarini singdirishda nimalarga ahamiyat berish kerak?
2. Qo'l mehnatiga o'rgatishda qanday metodlardan foydalaniladi?
3. Instruktaj metodining mohiyati nimalardan iborat?
4. Mehnat darslarida ekskursiyalarning qanday ahamiyati bor?

Topshiriqlar

1. O'qitish metodlarini tarmoqlang.
2. Mehnat darslarida qo'llaniladigan metodlarni izohlang.

IV bob. TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI, METOD VA VOSITALARI

REJA:

1. Ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari.
2. Ta'lim metodlari.
3. Ta'lim vositalari.

Ta'lim shakli, ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari, an'anaviy darslar, noan'anaviy darslar, sinf, dars, ta'lim metodlari, ta'lim vositalari.

4.1. Ta'lim muassasalarining vazifalari. Ta'lim muassasalari oldida turgan vazifalarning ijobiy hal etilishi mashg'ulot (ta'lim jarayoni) mazmuni, ta'lim shakli, metodlari hamda vositalarning samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Ta'lim shakli, metodlari va vositalari ma'naviy jihatdan tarbiyalash, ularda chuqur bilim va dunyoqarashni hosil qilish ishiga xizmat qiladi.

Ta'lim shakli o'qituvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq ma'lum tartibda tashkil etiladigan faoliyatning tashqi ifodasidir.

Qadim zamonlardan oq jamiyatning yetuk kishilari o'qitish ishini tashkil qilishning ijtimoiy taraqqiyot ehtiyojlariga javob beradigan shakllarini topishga uringanlar. Hozirgi vaqtda respublika ta'lim muassasalarida o'qitishning quyidagi shakllaridan foydalanilmoqda.

An'anaviy ta'lim o'zida XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida yashab ijod etgan buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592—1670) tomonidan asoslangan sinf-dars tizimi mohiyati quyidagilardan iborat.

A) o'quvchilar yoshi va tayyorgarlik darajalariga ko'ra sifatlar tarzida guruhlanadilar va umumiy ishni bajaradilar.

B) O'quv predmetining mazmuni bir qator bo'lim va mavzularga bo'lim va mavzular esa bir qator, baravar va izchil joylashtirilgan qismlarga ajratilib, ular birin-ketin ma'lum jadval bo'yicha keladilar (darslar) sinf-dars tizimi asosini tashkil etuvchi sinf yoshi va bilimi jihatidan bir xil bo'lgan muayyan o'quvchilar guruhini dars esa bevosita o'qituvchining rahbarligi hamda nazorati ostida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonini anglatuvchi tushunchalardir.

4.2. Dars — o'quv ishlarining asosiy tashkiliy shakli hisoblanadi. Sinf-dars tizimi quyidagi mazmunga egadir:

1. Har qaysi sinf yoshi va bilim darajasiga ko'ra bir xil bo'lgan o'quvchilarning doimiy guruhiga egadir:

2. Dars jarayoni asosan 45 daqiqa (yoki bir akademik soat— 90 daqiqa) davom etib, qat'iy jadval asosida olib boriladi.

3. Dars o'qituvchi va o'quvchilarning faoliyat birligiga asoslangan bo'lib, bevosita o'qituvchi rahbarligida jamoa, guruhli va yakka tartibda olib boriladi.

4. Dars mashg'uloti o'tilayotgan va o'zlashtirilayotgan materiallarning mazmuniga qarab turli xil metodlar yordamida olib boriladi hamda umumiy ta'lim tizimining bir qismi sifatida, albatta, tugallangan bilim beradi va navbatdagi bilimlarni o'zlashtirish uchun zamin yaratishga xizmat qiladi.

Darsda o'qituvchi bilan bir o'quvchining o'zaro munosabat jarayoni shaxsiy aloqaga asoslanadi. O'qituvchi darsda barcha o'quvchilarni muayyan faoliyatga qo'yiladi va ular faoliyatini nazorat qiladi, shuningdek, o'quvchilarning o'zaro aloqalari va nazoratini qo'llab-quvvatlab turadi. O'quvchilarning dars jarayonidagi faoliyat o'quvchilar tomonidan fan asoslarining o'zlashtirilishi, ularda zarur ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi uchun zamin yaratadi.

Bugungi kunda darslarni tashkil etishga nisbatan quyidagi didaktik talablar qo'yilmoqda:

1. Darsning maqsadi va vazifalarning aniqligi hamda pedagogik jihatdan to'g'riligi.

2. Darsning ta'limiy, tarbiyaviy va shaxsni rivojlantiruvchanlik vazifalarining birligi va uzviyligi.

3. O'qitishning yaxlit dars va uning ma'lum qismlari vazifalari hamda mazmuniga muvofiq keladigan, o'quvchilarning bilish faolliklari va mustaqil faoliyatlarini ta'minlashga xizmat qiluvchi maqbul metodlarni tanlash.

4. Mashg'ulotlarning turli shakllari: jamoa va yakka tartibdagi shakllarini maqbul ravishda qo'shib olib borish.

5. O'qituvchining rahbarlik roli bilan o'quvchilar faol bilish faoliyatini birga olib borish.

6. Darslarning o'zaro uzviy va dialitik xususiyatga ega bo'lishiga erishish.

7. O'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish.

8. Darsda o'quvchilarni o'qitish va tarbiyalash uchun qulay shart-sharoit yaratish.

9. Darslarni demokratik tamoyillar asosida tashkil etish.
10. Darsda o'quvchi erkinligini ta'minlashga erishish.

4.3. Dars tipi. Bir soatlik darsga mo'ljallangan dastur o'quv materiali mazmunini bayon qilish, didaktik maqsad va talablarga muvofiq tashkil etilgan mashg'ulot turi — **dars tipi** deb yuritiladi. Boshqacha qilib aytganda, o'quvchilarni bilim, ko'nikma va malaka bilan qurollantirish mashg'ulotning asosiy qismini ishgor qilgan ta'lim shakli u yoki dars tipini tashkil etadi.

Ayni vaqtda ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan dars tiplari quyidagilardir:

1. Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
2. O'tilgan materialni mustahkamlash darsi.
3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish darsi.
4. Takroriy-umumlashtiruvchi va kirish darslari.
5. Aralash dars.

Muayyan dars tipi asosida olib boriladigan mashg'ulotlarda ikkinchi, uchinchi bir dars tipining turlari bo'lishi mumkin. Misol uchun, ta'lim muassasalarida eng ko'p qo'llanadigan dars tiplaridan biri — yangi bilimlarni bayon qilish darsida quyidagi holatlar amalga oshirilishi mumkin:

- A) yangi bilimlarni bayon qilish.
- B) yangi bilimlarni mustahkamlash.
- C) yangi bilimlar ustida mashq o'tkazish.
- D) yangi bilimlarga bog'liq holda uy vazifalarini topshirish va hokazo.

Demak, dars umumiy jarayon davomida bir dars tipi asosida tashkil etilmaydi. Shunga qaramay darsning maqsadi o'quvchilarga yangi bilim berishga qaratilgan bo'lsa, butun didaktik usullar ana shunga bo'ysundiriladi. Shuning uchun bunday dars yangi bilim berish darsi deb ataladi.

Muayyan dars tipi bilan ish ko'rilayotganda boshqa bir dars tipi unsurlarining asosiy tipidan o'rin olishi va ayni paytda asosiy dars tipining tuzilishini tashkil qilish mumkin. Darsning

tarkibiy tuzilishi u yoki bu dars tipining umumiy holati, uning qismlari mohiyatini anglatadi.

Dars jarayonida qo'llanilayotgan har qanday didaktik usul dars tuzilishini ifodalashga xizmat qilavermaydi. Didaktik usullar ta'lim metodi bilan baholangandagina dars tuzilishining o'zgarishiga olib keladi. Dars jarayonining o'zgarishi dars tuzilishining o'zgarishiga olib keladi. Dars jarayonining muayyan qismida dars shakli hamda metodlarining o'zgarishi – darsning yangi bosqichini boshlanganligini anglatadi. Demak, dars tuzilishining biridan ikkinchisiga o'tishi va shu orqali darsning shakl va metodlarining o'zgarishi dars bosqichi deb yuritiladi.

Fakultativ mashg'ulotlarda qo'yiladigan ma'ruzalar amaliy mashg'ulotlar bilan uyg'unlashib ketadi. Bunda o'quvchilar adabiyotlar bilan ishlash malakasini, mustaqil faoliyat yuritish ko'nikmasini egallaydilar, murakkab bo'lmagan tajribalar va tadqiqotlar o'tkazish metodikasini o'zlashtiradilar, tajriba qurilmalarini va texnikani ishlatish malakasini hosil qiladilar. Fakultativ mashg'ulotlar majburiy fanlar yuzasidan bo'lgan mashg'ulotlar bilan mustahkam aloqadorlikda tashkil etilishi kerak.

Keyingi yillarda umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflarida xususan, ijtimoiy gumanitar predmetlar yuzasidan seminar mashg'ulotlarini tashkil etish keng qo'llanilmoqda. Seminarlarni tashkil etishdan ko'zlangan maqsad o'quvchilarning mustaqil ishlarini yanada rivojlantirish, ayrim mavzular yuzasidan keng va chuqur ma'lumot bera oladigan manbalar ustida ishlay olishlari hamda shu asosda kelajak faoliyatlarida zarur adabiyotlardan foydalana olish ko'nikma va malakalariga ega qilishdan iboratdir.

Seminar mashg'uloti o'quvchilar tomonidan u yoki bu mavzu bo'yicha ma'ruzalar tayyorlash hamda uni sinf o'quvchilari bilan muhokama qilish yo'li bilan olib boriladi.

Seminarlarga 2—3 hafta tayyorgarlik ko'riladi. O'quvchilar adabiyotlarni o'rganadilar, material yig'adilar, turli kuzatishlar o'tkazadilar, o'z axborotlari yuzasidan tezislar tuzadilar.

Seminar mashg'uloti o'qituvchi rahbarligida o'tkaziladi. U o'qituvchilar ishini yo'naltirib turadi, mavzuga oid savollari yuzasidan tashkil etilgan muhokamani yakunlaydi. Zarur

qo'shimcha mulohazalar bildiradi, materialni muayyan tizimga soladi. Ma'ruza qilgan, muhokamada qatnashgan o'quvchilarga faoliyatini baholab boradi.

Seminar mashg'uloti o'quvchilar e'tiborini darsga jalb etish, ularning qiziqishini orttirish, ularni mustaqil ishlashga, fikrlashga o'rgatish, darsni faollashtirish hamda o'quvchilar aqliy qobiliyatlarini o'stirishda muxim o'rin tutadi.

Ta'lim shakli	Ta'lim metodlari	Ta'lim vositalari
Ta'lim jarayoni		

Yuqorida bildirilgan fikr-mulohazalarga tayanib, quyidagi xulosaga kelish mumkin:

1. Ta'lim shakli muayyan maqsadga muvofiq ma'lum rejimda tashkil etiladigan faoliyatning tashqi ifodasi bo'lib, ta'lim jarayonida yetakchi o'rin tutadi.

2. Ta'lim jarayoni samarasini ta'minlash unda ta'lim metodlaridan o'rinli va unumli foydalanishga bog'liq. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlarining usullari hisoblanadi. Ta'lim vositalari ta'lim metodlarining ta'limiy ta'sirchanligini oshirishga xizmat qiladi.

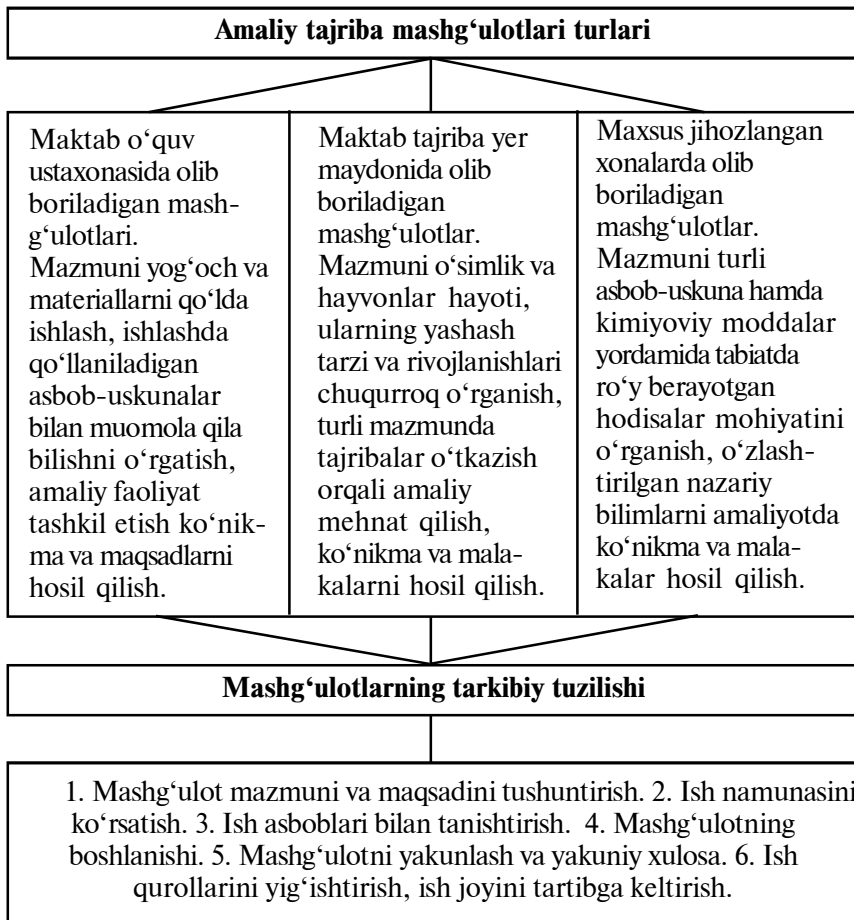
O'qitishning noan'anaviy shakllari doirasida amaliy tajriba mashg'ulotlari alohida o'rin tutadi. Amaliy-tajriba mashg'ulotlari odatda maxsus jihozlangan yoki alohida ajratilgan tajriba maydonida olib boriladi.

Bunday ta'lim mashg'ulotlarini tashkil qilish ikki xil yo'l bilan olib boriladi:

- a) amaliy-tajriba mashg'ulotlari;
- b) ekskursiyalar.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining V—IX sinflarida olib boriladigan amaliy-tajriba mashg'ulotlari asosan maktab ustaxonasi, maxsus jihozlangan xonalar va o'quv tajriba yer maydonida olib boriladi.

Amaliy-tajriba mashg‘ulotlari o‘z xususiyatlariga ko‘ra quyidagi turlarga bo‘linadi:

Noana’naviy dars ishlaridan biri hisoblangan ekskursiyalar sinf-dars tizimi, shuningdek, amaliy mashg‘ulotlardan tubdan farq qiladi. Ushbu farq quyidagilardan iboratdir:

a) o‘qituvchi o‘tkaziladigan barcha ekskursiyalarga rahbarlik qilsa ham u ekskursiya obyektlarining barcha detallarini yaxshi bilmasligi mumkin, bunday hollarda maxsus tayyorgarlikka ega ekskursivod ish olib boradi.

b) Ekskursiya muddati turlicha bo‘lib, doimiy o‘quv jadvali talablariga amal qilish, talabiga bo‘ysunish shart hisoblanmaydi.

d) O‘qituvchi yoki ekskursovodning rahbarlik usuli va o‘quvchilarning faoliyati turlicha bo‘lishi mumkin.

Ekskursiyalar quyidagi to‘rt yo‘nalishda uyushtiriladi:

Ekskursiyalar yo‘nalishi			
Tabiatni kuzatish va o‘rganish maqsadida olib boriladigan ekskursiya	Sanoat va qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi bilan tanishish maqsadida olib boriladigan ekskursiyalar	Ijtimoiy va maishiy mazmundagi munosabatlar mohiyatini o‘rganish maqsadida olib boriladigan ekskursiyalar.	San‘at hamda adabiyot sohasini o‘rganish bo‘yicha uyushtiriladigan ekskursiyalar

Ekskursiya jarayoni quyidagi tarkibiy tuzilishga ega:

Ekskursiyaning tarbiyaviy tuzilishi		
Ekskursiya haqidagi dastlabki kirish suhbat	Marshrut bo‘yicha obyektning kuzatish	Ekskursiya davomi hamda uning oxirida zarur materiallarni to‘plash

Ekskursiya davomida bir o‘rindan ikkinchi o‘ringa ko‘chib yuriladi. Shu bois o‘quvchilardan intizomga qat‘iy rioya qilish talab etiladi.

O‘quvchilar obyektning kuzatish jarayonida vaqti-vaqti bilan savollar beradilar, zarur ma‘lumotlarni yozib boradilar. Ekskursiya yakunida o‘qituvchi bugungi kuzatganlarini avval o‘zlashtirilgan materiallarga bog‘lab suhbat o‘tkazadi. Ekskursiya materiallari asosida bayon yoki insho yozdirish mumkin.

Ta‘limning noan‘anaviy shakli sifatida tashkil etiladigan bahsmunozara, davra stoli, matbuot konferensiyasi muayyan predmetlarning muhim mavzulari yuzasidan tashkil etilib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash, o‘z fikrini ilgari surish, uni asoslash hamda himoya qilish qobiliyatini shakllantirish uchun xizmat

qiladi. Bu kabi darslarning tashkil etilishida maqsadning aniqligi, shuningdek, o'quvchilarning faol ishtiroki muhim ahamiyatga ega. Viktorina va mo'jizalar maydoni shaklida o'tkazilayotgan darslar bellashuv xususiyatiga ega bo'lib, o'quvchilarni faollikka undaydi. Ta'lim jarayonining muvaffaqiyati uning shakligagina emas, balki qo'llanilayotgan metodlar samaradorligiga ham bog'liqdir.

4.4. O'qitish metodlari . Ta'lim nazariyasida o'qitish metodlari markaziy o'rin egallaydi. „Metod“ yunoncha so'z bo'lib, „yo'l“ ma'nosini anglatadi. Ta'lim metodi ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning aniq maqsadga erishishga qaratilgan birgalikdagi faoliyatlari usullaridir. Ta'lim metodlari o'qitishning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish usullarini hamda o'quv materiallarini nazariy va amaliy yo'naltirish yo'llarini anglatadi.

O'qitish metodlari ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining qanday bo'lishi, o'qitish jarayonini qanday tashkil etish va olib borish kerakligini hamda shu jarayonda o'quvchilar qanday ish harakatlarini bajarishlari kerakligini belgilab beradi.

Metodlar bir qancha asosiy guruhlardan iborat bo'lib, ularning har biri o'z navbatida kichik guruhlar va ularga kiruvchi alohida metodlarga bo'linadi. O'quv bilim faoliyatini tashkil qilish va amalga oshirish jarayonini o'zi uzatish, qabul qilish, anglash, o'quv axborotlarni esda saqlashni hamda olinadigan bilim va ko'nikmalarni amaliyotda qo'llay olishni nazarda tutishni hisobga olsak, 1-guruh metodlariga so'z orqali uzatish va axborotni eshitish orqali qabul qilish metodlari; o'quv axborotini eshitish orqali qabul qilish metodlari, o'quv axborotini amaliy mehnat harakatlari orqali berish kiradi.

Yuqorida bayon etilgan fikrlardan kelib chiqqan holda amaliyotda keng qo'llanilayotgan metodlarni asosan quyidagi uch guruhga ajratish mumkin:

Ta'lim metodlari

Ekskursiyaning tarbiyaviy tuzilishi		
O'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi	Ko'rsatmalilik metodi	Amaliy mashg'ulotlar metodi

O'quv materiallarini og'zaki bayon qilish metodi maktab ta'lim tizimida eng ko'p qo'llaniladigan metodlardan biri bo'lib, mazkur metodga barcha o'quv predmetlari bo'yicha barcha sinflarda murojaat qilish mumkin.

Ushbu metod bayon qilinayotgan ma'lumotlarning to'g'ri-dan-to'g'ri o'qituvchining jonli nutqi orqali idrok qilinishi bilan tavsiyalanadi va ana shu xususiyatga ko'ra ta'limning boshqa metodlaridan farq qiladi. O'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi quyidagi 5 turda qo'llaniladi:

Ta'lim metodlari	A) hikoya qilish
	B) o'quv materiallarini tushuntirish
	C) maktab ma'ruzasi
	E) suhbat
	G) darslik va kitoblar bilan ishlash

Hikoya qilish o'qituvchi tomonidan yangi o'tilayotgan mavzuga oid fakt, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismalarga bo'lib, obrazli tasvirlash yo'li bilan ixcham, qisqa va izchil bayon qilinishidir.

Maktab ma'ruzasi — o'tilayotgan mavzuning haqiqiy mohiyatini ochib berish, ulardan ilmiy xulosalar chiqarish va umumlashtirish yo'li bilan bir soatlik mashg'ulot davomida bilimlarni izchillik bilan sidirg'asiga bayon etishdir.

Suhbat metodi ko'pincha savol-javob metodi deb ham yuritiladi. Chunki bu metodda dars o'tilsa, u asosan savol-javob yo'sinida olib boriladi.

O'qitish jarayonida o'rganiladigan mavzu yuzasidan kirish, asosiy va yakunlovchi suhbatlar ham qo'llaniladi, shuningdek, o'quvchilar tomonidan yangi o'tilgan mavzuni qanchalik tushunganlarini tekshirish maqsadida ham suhbat o'tkaziladi.

Amaliy mashg'ulotlar metodi quyidagi metodlardan iboratdir:

Amaliy mashg'ulotlar metodi	a) mashq qildirish metodi
	b) laboratoriya mashg'ulotlar metodi
	d) amaliy mashqlar metodi

Mashq qildirish metodi asosan o‘zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkamlash va uni amalda qo‘llay olish, tegishli ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishni ta‘minlashga xizmat qiladi.

Laboratoriya metodi asosan fizika, kimyo, biologiya, fizika-geografiya kabi predmetlarni o‘rganishda qo‘llaniladi va u maxsus jihozlangan laboratoriya, xonada tegishli asboblardan yordamida olib boriladi. Laboratoriya mashg‘uloti xususiyatiga ko‘ra uch xil bo‘ladi.

Laboratoriya mashg‘uloti turlari		
Kuzatish	Tajriba yoki sinov o‘tkazish	Tegishli asbob va qurollar orqali ma‘lum obyektning o‘lchab ko‘rish

Ta‘limda ko‘rsatmalilik metodining quyidagi turlaridan foydalaniladi:

	a) namoyish etish
Ko‘rsatmalilik metodlar	b) tasvirlash
	d) ekskursiya

Namoyish metodi o‘qituvchi tomonidan bayon qilinayotgan ilmiy-nazariy bilimlarni o‘quvchilar puxta o‘zlashtirishlari uchun ularning sezgi organlari — eshitish, ko‘rish, hid va ta‘m bilish, teri sezgilarining bir obyektga alohida yoki bir necha sezgi a‘zolarini bir yo‘la safarbar qilish yo‘li bilan olib boriladi.

Darslik va kitob bilan ishlash — materialni og‘zaki bayon qilish metodining asosiy turi bo‘lib, maktab amaliyotida muhim o‘rin tutadi.

Darslik va kitob bilan ishlash	
Dars jarayonida darslik va o‘quv adabiyotlari bilan ishlash	Dars mavzusiga bog‘liq holda sinf va sinfdan tashqari vaqtlarda darslik va o‘quv adabiyotlari bilan mustaqil ishlash

Umumiy oʻrta taʼlim maktablarining yuqori sinf oʻquvchilarini darslik va boshqa oʻquv materiallari bilan birga xilma-xil qoʻshimcha adabiyot, ilmiy va ilmiy-ommabop maqolalar, gazeta-jurnal materiallaridan foydalanishga oʻrganib borish lozim.

Savollar

1. Taʼlimning tashkiliy shakllarini sanab bering.
2. Sinf-dars tizimini izohlang.
3. Dars tiplarini tavsiflang.
4. Taʼlim metodlarini tavsiflang.
5. Metodlarni tavsiflang.
6. Amaliy metodlarni soʻzlang.

V bob. TA'LIMNING NOAN'ANAVIY SHAKLLARI

Hozirda maktalarimizda pedagogikada bayon qilingan xilma-xil dars turlari bilan birga noan'anaviy dars tiplaridan ham foydalanilmoqda.

1970-yillarning o'rtalariga kelib maktablarda o'quvchilarning darsga bo'lgan qiziqishlari susayganligi ko'zga yaqqol tashlanib qoldi. Bu muammolarni yechish uchun ta'lim jarayoniga noan'anaviy shakllarni kiritish va asosiy maqsad o'quvchilarni darsga bo'lgan qiziqishlarini uyg'otish edi.

Noan'anaviy dars bu — qolipga solinmagan dars shakli bo'lib, oqituvchining ijodkorligi, tashabbuskorligi va o'quvchilarning faolligi natijasida amalga oshiriladigan mashg'ulotdir.

Noan'anaviy shakllarni amaliyot jarayonida qo'llash natijasida xilma-xil qarashlar yuzaga keldi. Bir guruh pedagoglar bu ta'lim shaklini ijobiy baholab, ta'lim samaradorligini oshirishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi, deb hisobladilar, ikkinchi guruh pedagoglar esa bu ta'lim shaklini qoralab, bu darslarni didaktik tamoyillarning buzilishiga asoslanib tuzilganligi, shuningdek, bu dars turi o'quvchilarni dangasa, loqayd darsga mas'uliyat bilan qaramaydigan qilib qo'yadi va darslarni o'yinga aylantirilganligi deb hisoblaydilar.

Lekin noan'anaviy darslarni amaliyotda qo'llash natijasida u ijobiy samara berdi. O'quvchilarning faolligini, darsga qiziqishini oshirdi, mavzularni o'zlashtirishga zamin yaraldi. Bunday darslarning bir necha shakllari mavjud.

1. Ishbilarmon o'yini.
2. Ilmiy anjuman darslari.
3. Musobaqa darslari.
4. KVN tipidagi darslari.
5. Teatrlashtirilgan darslar.
6. Konsultatsiya darslari.

7. Kompyuter darslari.
8. Ijodkorlik darslari
9. Auksion darslari.
10. O'quvchilar tomonidan olib boriladigan darslari.
11. Zachyot darslari.
12. Ijodiy hisobotlar darslari.
13. Formula darslari.
14. Tanlov (konkurs) darslar.
15. Xayol (fantaziya) darslai.
16. O'yin darslari.
17. Sud darslari.
18. Haqiqat izlab darslari.
19. Konsert darslari.
20. Dialog darslari.
21. Konferensiya darslari.
22. Rolli o'yinlar darslar.
23. Seminar darslari.
24. Masofaviy darslar.
25. Ekskursiya darslari.

Bu darsni o'z qobiliyaliga ko'ra yosh muallim ham, uzoq yillik ish tajribasiga ega bo'lgan pedagog ham o'tkazishi mumkin. Noan'anaviy dars uzoq izlanishlar, intilishlar natijasi bo'lib, u juda yaxshi meva beradi. Noan'anaviy dars bu yangilik, xayolga bog'liqlik, yangi bir uslub, yangi bir izlanish, o'qituvchining yutug'i demakdir. Bunday dars shakli juda qiziqarli bo'lib, bir umr o'quvchilar yodida qoladi, bilimi muslahkamlanadi.

Hozirda yurtimiz azaliy orzusi mustaqillikka erishib fan texnika, maorif, ta'lim-tarbiya sohasidagi samarali o'zgarishlarni o'rganib, pedagog erkin ishlab, ijod qilib, mehnatlari samarasi sifatida o'ziga xos yangi dars shakli taqlif qilish, unda yaxshi natijalarga erishib, ta'lim-tarbiya sifatiga munosib hissa qo'shishi mumkin.

Hozirgi zamon ta'lim jarayoniga didaktik o'yinli darslar dadil qadamlar bilan kirib kelmoqda. Izlanuvchan va tajribali o'qituvchilar talabalarni bilish faoliyatini faollashtirishda ta'lim

olish jarayonini didaktik o'yinlar bilan uyg'unlashtirib, yaxshi natijalarga erishmoqdalar.

O'qituvchi didaktik o'yinli darslarni o'tkazish uchun juda ko'p adabiyotlar bilan tanishishi, o'quvchilar iqtidorini hisobga olishi darkor.

Didaktik o'yinli darslarni bilim olish va o'yin faoliyatining uyg'unligiga ko'ra syujetli, rolli o'yinlar, ijodiy o'yinlar, ishbilarmon o'yini, konferensiyalarga bo'lish mumkin. O'qituvchi didaktik o'yinli darslarni tayyorlashi, ularni muvaffaqiyatli o'tkazish mumkin. Misol uchun, aralash dars tipi quyidagi tuzilishga ega bo'ladi.

Takroriy umumlashtiruvchi dars odatda o'quv dasturining ma'lum bir qismi, bob, bo'lim yoki yirik mavzu o'tib bo'lgandan keyin o'tkaziladi.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarining yuqori sinflarida ba'zi o'quv materiallarining ma'lum qismi yoki yirik mavzuni boshlashdan avval kirish darslari ham olib boriladi. Bunday darslar odatda gumanitar predmetlar bo'yicha o'tkaziladi. Kirish darslarini o'tkazishda o'quvchilarning mustaqil ish olib borishlari nazarda tutiladi.

Bugungi kunda ta'limni tashkil etish tizimida yakka tartibda ta'lim oluvchining qiziqishi, ehtiyoji, xohishiga ko'ra muayyan fan, predmet yuzasidan chuqur bilim olish, ma'lum fan yoki predmet bo'yicha yuzaga kelgan o'zlashtirmovchilik holatini bartaraf etish, shuningdek, uzoq vaqt sog'liqni saqlash muassasalarida davolangan yoki tibbiyot xodimlari nazoratida bo'lgan o'quvchilatning o'quv dasturi talablarini bajarishlariga ko'maklashishi maqsadida tashkil etiladi. Yakka tartibda ta'lim olishning asosiy ko'rinishlardan biri sifatida repititorlik ta'limi keng taraqqiy etib bormoqda.

Ma'ruza umumiy o'rta ta'lima maktablar hamda yangi turdagi o'quv muassasalarida 45 daqiqali yoki bir akademik soatdan iborat bo'ladi. Umumiy qoidaga muvofiq ma'ruza bir dars davomida oxiriga yetkazilmay qolgan bo'lsa, u yangi mashg'ulotda davom ettiriladi. Har bir mavzu bo'yicha ma'ruza materiallari tushuntirib bo'lingach, o'quvchilar bilan savol-javob o'tkaziladi.

Har bir mavzu yuzasidan foydalanish lozim bo'lgan adabiyotlar ro'yxati taqdim etiladi.

Ta'limning noanaviy shakllarini darslarda qo'llash uchun o'qituvchi avvalo yangi pedagogik texnologiyalarni bilishi va ulardan dars jarayonida unumli foydalana olishlari lozim.

Pedagogik texnologiya — bu o'qituvchi (tarbiyachi)ning o'qitish (tarbiya) vositalari yordamida o'quvchilarga muayyan sharoitda ta'sir ko'rsatishi va aks ta'sir mahsuli sifatida ularda oldindan belgilandan shaxs sifatlarining jadal shakllanishini kafolatlaydigan jarayondir.

Dars jarayonida «Aqliy hujum», «Kichik guruhlar bilan ishlash», «Kichik ijodiy guruhda ishlash», «Zamonaviy o'qitish vositalari bilan ishlash», «O'z o'ringni top» kabi metodlardan foydalanish katta samara beradi.

Mashg'ulotning borish tartibi:

I. Tashkiliy qismi (5')

- 1) salomlashish;
- 2) guruhni 6—8 o'quvchidan guruhlariga ajratish;

II. Asosiy qism (35')

- 1) ma'naviyat daqiqasi;
- 2) klaster (format qog'ozga birini yozish);
- 3) tasadifiy voqea;
- 4) dam olish bekati;
- 5) aqliy hujum: test savollari ustida ishlash;
- 6) dam olish bekati: «Chechanlik»;
- 7) qiyosiy xarita.

III. Yakuniy qism (5')

- 1) baholash;
- 2) rag'batlantirish;
 - har bir guruh ishi uchun — 3 ball (yashil rang va kartochka);
 - o'yinda faollik uchun (har bir ishtirokchi) — 1 ball (qizil rang va kartochka);
 - qo'shimcha fikrlar uchun — 1 ball (sariq rangli kartochka).

VI bob. **MEHNATNI O‘QITISH
DARSLARI VA ULARGA QO‘YILADIGAN
TALABLAR**

REJA:

1. Boshlang‘ich sinflardagi zamonaviy darslarga qo‘yiladigan talab va ular samaradorligining shartlari.
2. Mehnat ta‘limi darslarida texnik vositalardan foydalanish.
3. Diapozitivlar.

6.1. Boshlang‘ich sinflardagi zamonaviy darslarga qo‘yiladigan talab va ularning samaradorligi shartlari

„Umumta‘lim maktablari o‘quvchilarini o‘qitishni va tarbiyalashni va ularni mehnatga tayyorlashni yanada takomillashtirish haqida“gi qarorida dars o‘qitishni, o‘quvchilarda yuksak g‘oyaviy-ma‘naviy sifatlarni tarbiyalash, ularni hayotga, mehnat faoliyatiga tayyorlashni tashkil etishning sinalgan shaklidir, deyiladi.

Maktab oldiga qo‘yilgan bunday buyurtmadan zamonaviy dars oldiga qo‘yiladigan eng muhim talab kelib chiqadi — dars ta‘lim, tarbiya va o‘quvchilarni rivojlantirish vazifasini kompleks hal etishi lozim. Mana shuning uchun ham har bir darsga tayyorlanishda dastur hamda metodik qo‘llanmalar ko‘magida o‘quvchilarda qanday asosiy bilim, ko‘nikma va malakalar tarkib toptirilishi, ularning ongiga qanday tarbiyaviy g‘oyalari singdirilishi, dars bilish qiziqishlarini, o‘quv mehnatini **ratsional** tashkil etish malakalarini rivojlantirishga qanday yordam berishi ustida yaxshilab o‘ylab ko‘rish kerak bo‘ladi.

Har bir dars tarbiyaviy xarakterga egadir. U o‘quvchilarni g‘oyaviy siyosiy, mehnat, ma‘naviy va jismoniy tarbiyalash birligini ta‘minlaydi.

Darsda o'rganilayotgan fan asoslarining rivojlangan qurilish amaliyoti bilan aloqasi amalga oshiriladi.

Dars davomida o'quvchilarda mehnatga munosabat tarbiyalanadi va ularga mehnat ko'nikmalari, malakalari singdiriladi. O'quvchilar moddiy ishlab chiqarish sohasidagi amaliy faoliyatga, kasbni ongli tanlashga tayyorlanadilar.

Darsda o'quvchilarning chuqur va mustahkam bilimni egallash, ijodiy qobiliyatlarini o'stirish masalalari hal etiladi. Har bir darsning o'quvchilarda diqqatni, ratsional xotirlash, qiyoslay bilish, fikr yuritish, asosiy narsani ajratish, xulosa va umumlashtirishlar qilish, o'z ishini rejalashtirish, uni kerakli sur'atda amalga oshirish, o'zini o'zi nazorat qilish usullarini shakllantirish imkoniyatlarini ko'ra bilish kerak. Bu o'rinda mazkur vazifalar hozirgi kunda boshlang'ich sinflarning o'quv dasturlarida u yoki bu darajada aks ettirilganligini nazarda tutish lozim.

Darsdagi o'qitish vazifasi faqat **kompleksgina** emas, balki mazkur sinfni, umuman har bir o'quvchining alohida xususiyatlarini nazarda tutuvchi maksimal **aniqlilik** ham bo'lishi kerak. Ma'lumki, boshlang'ich sinflar o'quvchilari maktabgacha tayyorgarliklari, ish qobiliyatlarining turliligi, esda saqlab qolish xususiyati, tengdoshlari bilan munosabati, qiziqishlarining har xilligi, xatti-harakatidagi madaniyat shakllari, tartib intizom bir birlaridan turlichaligi bilan farqlanadilar.

Dars tuzilishi o'quv materialining maqsadi va mazmuni, o'quv faoliyatining tashkil etilishiga qarab aniqlanadi.

Zamonaviy dars mazmuni, o'quv faoliyatini tashkil etish usul va shakllari qanday talablarga javob berishi kerak?

Dars mazmuniga qo'yiladigan eng muhim talab g'oyaviylik va aniq maqsadga qaratilgan bo'lishdir. Bu talab o'quv jarayonida o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini rivojlantirish, ularda kundalik xatti-harakatning asosi sifatida odob-axloq asoslarini shakllantirish uchun eng qulay sharoitlarni ta'minlash zarurligini anglatadi.

Boshqa muhim talab dars mazmunining ilmiy bo'lishidir.

Zamonaviy boshlang'ich ta'lim uchun o'quvchilarni nazariy ma'lumotlar bilan qurollantirish, bunday bilimlardan faqat hodisalar o'rtasidagi mavjud aloqalarni tushuntirishda doimo foydalanish xarakterli bo'lib bormoqda.

O'quvchilar mumkin qadar bot-bot va mustaqillik hissasini borgan sari oshirib, qonuniyat va munosabatlarni aniqlashni, kuchlari yetganicha umumlashtirishlar chiqarishni hamda o'z fikrlarini yozma va og'zaki bayon qilishni o'rganishlari lozim. Boshlang'ich maktabning o'qitishdagi nazariy darajasining oshganligi aniq ifodalangan, amaliyot bilan uzviy aloqada bo'lgan nazariyaning yetakchilik roli aniq sezilib turadigan yangi dasturi xuddi mana shularni maqsad qilib qo'ygandir.

Shunday qilib, dasturga yangi nazariy materialning kiritilishi boshlang'ich ta'limning ilmiy darajasini oshirishdagi muhim yo'nalishlardan biridir. Quyi sinflarda o'qituvchi konkret hodisalarni ko'rib chiqish va tahlil qilishga mumkin qadar e'tibor berib, nazariyani keyinchalik ongli egallash uchun zamin hozirlab borishi kerak.

Dars mazmuniga qo'yiladigan muhim talablardan biri darsning hayot, o'quvchilarning shaxsiy tajribasi, mehnat, qurilish amaliyoti bilan chambarchas aloqador bo'lmog'i lozim. Ilg'or o'qituvchilar nazariy materialni o'rganishni o'quvchilarning shaxsiy tajribasi va kuzatishlari bilan uzviy bog'laydilar. Yangi ma'lumot va aloqalar boshlang'ich tasavvurlar mavzusiga mantiqan qo'shiladi, bu esa pedagogik psixologiya ta'limiga ko'ra, predmet nazariyasini ongli o'zlashtirish shartidir.

O'qitishni hayot bilan bog'lashda darslarda o'lkashunoslik materiallaridan foydalanish ancha qo'l keladi. Amaliyotning ko'rsatishicha, bu darsning mazmunini o'quvchilar uchun yanada yaqinroq, tushunarliroq bo'ladi va bilimlarning ongli hamda mustahkam egallanishiga yordam beradi.

O'lkashunoslik materialidan samarali foydalanishga o'lkashunoslik asosida tuzilgan mehnat ta'limi dasturi ham sezilarli darajada ta'sir ko'rsatadi.

O'quv materialining o'quvchilarga tushunarligi va ularning bunga ko'nikma hosil qilishi dars mazmunining asosiy yutug'idir. Aksincha tushunarsizlik o'quvchilarni mexanik xotirlab qolishga, qiziqishining pasayishiga, ularning umumiy rivojlanishining sustlashuviga olib keladi.

Olimlar kishining har qanday qobiliyati, xarakterining xususiyati ana shu qobiliyat va intilishlar talab qilinadigan faoliyatda rivojlanishini ishonarli qilib isbotlaganlar. Agarda o'quvchining o'quv faoliyati undan faol fikr yuritib ishlashni talab qiladigan qilib tashkil etilgan bo'lsa, bunday ta'lim o'quvchining aqliy qobiliyatlarini har kuni mashq qildiradigan ta'limga aylanadi. Ta'lim ularni mantiqiy fikrlarning xilma-xil formalari, xulosalar va isbotlar bilan ta'minlab turadi.

Faol aqliy faoliyatga asoslangan ishdan bolalar katta qiziqish hissiyotiga ega bo'ladilar. Ular o'zlari yaratgan «kashfiyot»lardan quvonadilar va fahrlanadilar, o'zlarining ajoyib misollarini topishga, ijodiy tashabbus va **ijodiy qobiliyatini** namoyon qilishga harakat qiladilar. Bundan zamonaviy darsga qo'yiladigan muhim talab o'quvchilarning bilish va ijodiy faoliyatlarini faollashtirishdir degan xulosa kelib chiqadi.

O'quvchilarni faollashtirish, ayniqsa o'qitishning zamonaviy bosqichi sharoitlarida anchagina murakkab pedagogik amaliyotdir. Shuning uchun o'quvchilarning o'quv faoliyatlarini faollashtirishga yordam beruvchi vosita va usullarni tanlash o'qituvchining doimo diqqat markazida bo'lishi shart.

O'quvchilarning bilish va ijodiy faoliyatlarini bir qator usullar vositasida faollashtirishga erishish mumkin. Bu usullarning ba'zilar bilan tanishtirib o'tamiz:

Butun sinfga taklif etilgan muayyan ijodiy ishda har bir o'quvchining iloji boricha mustaqil ishlash hissasini maksimal ta'minlash zarurdir.

Bu maqsadda o'qitishning alohida va umumiy shakllarini optimal birlashtirish usullari bilan birga maxsus didaktik tarqatma materiallardan foydalanish zarurdir.

Faoliyat turlarining o'rganilayotgan material bilan to'g'ri munosabatini ta'minlash kerak.

Dastur materiali asosida darsda zehnlilik, diqqat, tasavvur va shu kabilarni tekshirish hamda shakllantirish maqsadida o'ziga xos tanlovlar o'tkazish zarur.

Mehnat darslarining muhim xususiyati shundaki, bolalar mehnat va **texnikaga oid** bilim, ko'nikma va malakalarni xilma-xil amaliy ishlarni bajarish, o'zlariga kerak bo'lgan va odatda ijtimoiy foydali ahamiyatga ega bo'lgan buyumlar yasash jarayonida egallaydilar.

Shuning uchun o'qituvchining asosiy vazifasi har bir chorak va butun yil davomida darslarni shunday rejalashtirish kerakki, u bolalarning buyumlarni yasash va bolalar jamoasining kundalik hayoti uchun zarur bo'lgan ishlarni bajarish; jamoa turmushini, sinfdagi tartib va tozalikni yo'lga qo'yish; tabiatdagi mashg'ulotlar; mavzuga oid ona tili darslaridagi o'quv ishlari; bayramlar o'tkazish, bolalarning texnik ijodiy konstruksiyalash, qo'l mehnatining har xil turlariga bo'lgan qiziqishlarini qondirish va rivojlantirishda egallagan bilim, ko'nikma, malakalarini kengaytirish va takomillashtirishni izchil birlashtirishni ta'minlasin.

O'qituvchi har qanday, hatto eng oddiy predmetni yasash jarayonida ham o'quvchilarga qiyin va texnik bilim hamda ko'nikmalarning butun bir jamlamasini berishni nazarda tutishi lozim.

I. Detallarni belgilash va tayyor mahsulot qilishga kirishishdan oldin bolalarga narsalarni yasash yoki biror ishni bajarish bo'yicha o'z mehnat faoliyatlarini oldindan rejalashtirishni o'rgatish va singdirish lozim.

Bu: a) darsda hal etilishi lozim bo'lgan vazifani va uning ahamiyatini yaxshi tushunish;

b) ishning xarakterini, mahsulot konstruksiyasini — qism yoki detallar sonini, ularni mahsulotga birlashtirish usullarini, kerakli materiallar, o'lchamlar, shakl, mahsulot va detallar qismni aniq tasavvur qilish;

d) detallarni yasash va ularga ishlov berish usullari; o'lchash va hisoblash, materialda belgilash tartibi, ishlov berish,

detallarni yig'ish, yakuniy bezak berish va ishni umumiy baholash tartibini aniqlash;

e) mehnatni qanday tashkil etishni, ish joyini tayyorlashni, ishni kichik jamoa o'rtasida taqsimlashni aniqlash demakdir.

Oldindan rejalashtirish bosqichi mehnat jarayonida bolalarning bilish faolliklarini rivojlantirish, ularning aqliy konstruktorlik texnik ko'nikmalari va qobiliyatlarini rivojlantirish manbayiga aylanishi uchun juda muhimdir. Oldindan rejalashtirish dasturning asosiy talablaridan biri hisoblanadi.

Shunga ko'ra mehnat darslari dasturiga bolalar izchil egallab olishlari uchun birinchi sinfdan boshlab texnik chizmachilik elementlari, ya'ni „texnik fikr“ni oldindan albatta grafik usulida tasvirlash, oddiy chizmalarni, rasmlarni o'qiy bilish va ular asosida narsani yasay bilish kiritilgandir.

Ikkinchi sinfda chizmani qo'llab mehnat topshiriqlarini bajarish faqat predmetning real namunasi mavjud bo'lgandagina emas, balki u yo'qligida, darslikdagi texnik rasm, fotosurat, shuningdek, tayyor chizma, og'zaki tasvir, berilgan texnik shartlar va o'lchamlar yoki o'quvchilarning fikri asosida ham o'tkaziladi.

II. Mehnat darslarida bolalar detallarni belgilash bo'yicha tayyor mahsulot qilish, namuna, chizma, berilgan texnik shart va o'lchamlar asosida to'g'ri hamda aniqligini tekshirishni; detallarni bir-biri bilan va mustahkamlash usuli turlicha bo'lgan mahsulotda biriktirishni, tayyor mahsulotni bezashni mustaqil bajaradilar.

Mehnat faoliyatining barcha bosqichlarida ham bolalar oldiga ijodiy, hatto eng oddiy bo'lsada, xarakterli topshiriqlar qo'yilishiga alohida e'tibor berish zarur. Ba'zi hollarda bu mavjud tajriba, bilim, ko'nikmalarni yangi sharoitlarda qo'llashni talab qiluvchi topshiriq bo'lishi mumkin. Boshqa hollarda esa bolalarga ular uchun yangi, ilgari tajribalarida uchramagan topshiriq, ya'ni predmet ayrim elementlarining yechimini topishni talab etuvchi vazifa beriladi. Bolalarga oddiy konstruksiyaga ega bo'lgan predmetlarning texnik shartlarini tuzishni, o'lchashlarini

aniqlashni, chizma yoki belgilarini bajarishni ham topshiriq qilib bersa bo'ladi.

O'quvchilar ish joyini to'g'ri tayyorlashlari va ish vaqtida uni tartibli saqlashlari; to'g'ri ish qomatini egallab, uni ish davomida saqlashlari; asboblari, detallarni tayyorlash va mustahkamlashda ishlatiladigan materiallardan to'g'ri, tartibli, ehtiyotkorlik bilan foydalanish usullarini egallashlari; materiallarni tejamkorlik bilan sarflab, shaxsiy gigiyena hamda xavfsizlik texnikasi qoidalariga qat'iy rioya qilishlari kerak.

V. Mehnat darslarida bajarilgan har bir ish va buyumdan bolalarning texnik bilim doiralarini kengaytirishda foydalanish zarur. Bu bolalarni umumta'lim predmetlari darslarida egallagan bilim va ko'nikmalarini mehnat jarayonida qo'llashga o'rgatish; turli materiallarning xususiyatlari, ularning kelib chiqishi, nimalarga mo'ljallanganligi hayotda qo'llanishi haqidagi bilimlarni egallashlariga yordam berish; oddiy asboblarning ish usullari bilan tanishtirish; mehnatda egallagan bilim, ko'nikmalarni umumta'lim predmetlari darslarida qo'llashga o'rgatish demakdir.

Aytilganlar asosida texnik mehnat darslarini tashkil etishning quyidagi taxminiy chizmasini taklif etish mumkin.

1. Bolalar oldiga mehnat topshirig'ining mavzusi va maqsadini qo'yish:

a) darslarda bajarish mo'ljallangan predmet yoki ishlarning bolalar jamoasi hayotining u yoki bu ehtiyojini qondirishdagi ahamiyatini ko'rsatish;

b) belgilangan ishni yaxshi bajarish uchun qanday yangi bilim, ko'nikmalarni egallash kerak bo'lishini aytish.

2. Ish joyi qanday tayyorlanganligini, asbob-uskunalarni, materiallar, namunalar, doskadagi chizmani, „Mehnat“ darsliklarini tekshirish, yaxshi va uyushqoqlik bilan ishlash mumkin bo'lgan ish joyi qoidalarini eslatish.

3. Bo'lajak mehnat harakatlarini oldindan rejalashtirish:

a) namuna qismlar, detallar soni; kerakli materiallar; berilgan hajmlar;

b) chizmani o'qishga o'tish; chizmada tasvirlangan predmet va uning detallarini tushunish, barcha o'lchamlar va ishchi chiziqlar (ya'ni predmetni yasash uchun qanday harakatlar qilish, qanday asboblardan foydalanish kerakligi)ni topish va o'qish, mehnat harakatlarini birin-ketin bajarish tartibini aniqlash.

4. Materialni namuna va chizma, berilgan va chizmadan topilgan o'lchamlar bo'yicha belgilash (bolalar belgilashning tartibini bilishlari va uni doskada, belgilash o'qituvchi bilan bir vaqtda bajarishlari kerak).

5. O'lcham, chizma bo'yicha bajarish ishlari. Detallarni tayyor mahsulot qilish va tayyorlashda hamda barcha detallarni yig'ishga tayyorlashda, detallarni mahsulotga yig'ishda, tayyor mahsulotga ishlov berish bilim, ko'nikmalarini egallash.

6. Amalda sinash, xato va kamchiliklarni to'g'rilash, ishni baholash.

7. Darsga yakun yasash. Yangi vazifalar berish.

Keltirilgan bu taxminiy chizmadan o'qituvchi mazkur darsga mo'ljallangan aniq buyum yoki ishning xususiyatlarini nazarda tutib foydalanishi mumkin. Tayyorlanadigan narsa bir, ikki va uch darsda bajarishga mo'ljallanganligini hisobga olish ham muhimdir. Tabiiyki, agarda u 2—3 soatga mo'ljallangan bo'lsa, dastlabki darslarda oldindan rejalashtirishga aloqador harakatlar ustunlik qiladi. Keyingi darslarda ishlov beruvchi jarayonlar, o'lcham, chizma, bezash va baholash ishlariga ko'proq vaqt sarflanadi.

Shuni aytib o'tish kerakki, ishni aytaylik, ikki-uch darsning birinchisida bolalar faqat chizish, oldindan rejalashtirish, ikkinchi darsda qo'l bilan ishlash, uchinchi darsda bezash bilan shug'ullanish tartibida taqsimlash mumkin emas. Ishni shunday taqsimlash kerakki, bolalar o'lcham, chizma ishlarini bajarib bo'lishlari bilanoq, to'g'ridan-to'g'ri «qo'l bilan ishlashga» o'tsinlar.

6.2. Mehnat ta'limi darslarida texnik vositalardan foydalanish

Mehnat ta'limi darslarida hozirgi kungacha texnik vositalardan ham foydalanib kelinmoqda, ayni bir vaqtda texnik vositalar o'quvchilarni texnik ishlab chiqarish bilan (ayniqsa qishloq joylarda) kengroq tanishtirishda katta imkoniyatlar beradi. Texnik vositalar ayrim materiallarni tayyorlash texnologiyasi bilan tanishtirishda, texnik bilimlarni kengaytirish va ularni hayot, amaliyot bilan bog'lashda, ta'lim jarayonini faollashtirishda juda qulaydir.

Mehnat darslarida qanday texnik vositalardan foydalanish mumkin?

Diafilmlar. O'qituvchining hikoyasini va turli materiallar—qog'oz, gazlama, paralon, linolium, sim kabilarni ishlab chiqarish texnologiyasini **illyustratsiya** qilishda, asboblarning kelib chiqish va materiallar (qog'oz, chinni va shu kabilar)ning tarixi bilan tanishtirishda ishlatiladi.

Diapozitivlar. Bulardan tayyorlanadigan buyumlarning ayrim detallari ba'zi usullarini ko'rsatishda foydalanish mumkin.

Kodoskop mehnat ta'limi darslarida ayniqsa, ko'proq foyda berishi mumkin. O'qituvchi o'z stoli yonida o'tirib doskada o'quvchilarni grafik ma'lumot asoslari bilan tanishtirishda zarur bo'lgan chizmalarni namoyish qiladi, keyinchalik texnik modellash bo'limini o'tishda kerakli chizmalar, ularning yoyiq ko'rinishi va detallarni ko'rsatadi.

O'qituvchi hikoyasini tushuntirish va illyustratsiya qilishda epifilm keng qo'llanilishi mumkin. Epifilm uch bosqichda tayyorlanadi:

1. Ssenariyni tayyorlash.
2. Fotosuratlarni tayyorlash yoki rasmlarni tanlash.
3. Epifilmni yig'ish.

Ssenariyni tayyorlash ishning eng mas'uliyatli qismidir. Bu o'rinda epifilmning maqsadi aniqlanadi, **illyustratsiyalar** tanlanib, ularni o'quv materialining bayoniga muvofiq tarzda namoyish etish izchilligi belgilanadi. Kadr yoki kadrlar qismi

bilan ishlash yo'llari aniqlanadi. Epilenta tayyorlangan ssenariy asosida montaj qilinadi.

Agarda **illyustratsiyalarning formati** bir xil bo'lmasa, ularni bir xil ko'rinish va o'lchamga keltirish uchun fotolaboratoriyada qayta suratga tushiriladi. Epifilm kadri 10X10 sm dan ortiq bo'lmasligi kerak. Bu epidiaskopni sinf xonasining o'rtasiga emas, oxiriga o'rnatish imkonini beradi.

Yakuniy bosqich lentani to'plashdir, lenta qalin qog'ozdan qirqilib, unga chapdan o'ng tomoniga qilib fotosuratlar yopishtiriladi. Yopishtirishda duradgorlik yelimidan foydalangan ma'qul, chunki unga lampaning issig'i ta'sir etmaydi.

Kodoskop uchun ko'rgazmali qurollar tayyorlashda shaffof plyonka, selofan, polietilendan foydalanib, unga kerak bo'lgan chizma, tasvirlar tushiriladi. Bunda siyoh, qora yoki rangli tush, qalam **steklograflardan** foydalaniladi. Eni 15 sm, uzunligi 5 sm bo'lgan plyonka lentadan foydalansa bo'ladi, plyonka apparatning quyi bobinasiga o'raladi, boshqa uchi yuqori bobinaga mustahkamlanadi. Bu bobina namoyish etish jarayonida aylantirib turiladi.

Kodoskopdan foydalanilganda dars uchun chizmalar tayyorlash, uni doskaga chizish va yozishga ehtiyoj qolmaydi. Ekran qo'llanmalarini saqlab qo'yish maqsadga muvofiqdir. Bunday qo'llanmalarni tayyorlash oson, ular ko'p sarf va kuch, vaqt talab qilmaydi, ularni mehnat darslarida o'quvchilar bilan hamkorlikda tayyorlash mumkin.

Mustaqil ishlar

1. Mehnat ta'limi bilan boshqa predmetlar aloqadorligining ta'limiy ahamiyatini ta'riflang.

2. Mehnat va mavzu, mehnat va tabiatshunoslik darslari o'rtasidagi o'zaro aloqa yo'llari, shakllari, vositalarini ayting.

3. Pedagogik amaliyot vaqtida mehnat ta'limining boshqa predmetlar bilan aloqa masalasini qanday hal etasiz.

4. Ma'lum predmet (tabiatshunoslik, mavzu va boshqalar) uchun biror qo'llanmaning chizmasini tayyorlang, shaklini yasang.

Savollar

1. Darsning qanday pedagogik talablari mavjud?
2. Dars ishlanmasini tuzishda nimalarga e'tibor berish zarur?
3. Mehnat darslarida qanday texnikadan foydalanish mumkin?

Topshiriq

1. Kodoskop uchun chizmalar tanlang.

VII bob. MEHNATGA OID SINFDAN TASHQARI ISHLAR

REJA :

1. Sinfdan tashqari ishlarning vazifalari, mazmuni va tashkil etilishi.
2. „Mohir qo‘llar“ to‘garagi.
3. Qo‘g‘irchoq teatri.

7.1. Sinfdan tashqari ishlarning vazifalari, mazmuni va tashkil etilishi

Mehnat tarbiyasi, mehnatga munosabatni tarbiyalash maktabdagi o‘quv hamda sinfdan tashqari ishlarning o‘zagi, maktabni hayot bilan aloqasini mustahkamlashning asosiy yo‘lidir.

O‘quvchilarni mehnatga psixologik va amaliy tayyorlash maktabning asosiy tarbiyaviy vazifalaridan biridir.

Maktabning turmush bilan aloqasi kundan-kunga mustahkamlanib bormoqda, sinfdan tashqari ishlarning o‘quvchilar o‘zlarining mustaqilliklari va tashabbuslarini namoyish eta oladigan, ularga jamiyat foydasi uchun tashkil etilgan mehnatning go‘zalligi va quvonchini, jamoaning kuchini his etishlariga yordam beradigan yangi shakl va usullari aniqlanmoqda. O‘quvchilarni sinfdan tashqari ishlarning davom etishi to‘garak ishlari (jumladan, „Mohir qo‘llar“ badiiy kashta tikish to‘garaklari) kabi formalari keng tarqalgandir.

O‘quvchilarni mehnat faoliyatiga psixologik va amaliy tayyorlash o‘quvchilar ijtimoiy foydali mehnatning har xil turlarida qatnashayotgan vaqtlarida xilma-xil tarbiyaviy tadbirlar kompleksini qo‘llash orqali amalga oshirilishi kerak.

O‘quvchilar bilan olib boriladigan sinfdan tashqari ish maktabning butun ta‘lim tarbiyaviy ishining ajralmas qismi

bo'lib, u bolani har tomonlama rivojlantirish, darslarda egalayotgan bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish, amalda qo'llanishga yordam beruvchi muhim vositadir. Sinfdan tashqari ish ayni bir vaqtda o'quvchilarning bilim doirasini kengaytiradi, mehnat ta'limi tarbiyasi bolalarda fan, texnika, san'atning turli sohalariga qiziqishni o'stirish masalalarini eng maqbul hal etishga yordam beradi.

Mehnat ta'limi bo'yicha sinfdan tashqari texnik mehnat darslarining davomi, qo'shimchasidir. O'quv mashg'ulotlari bilimlarga qiziqishni o'stiradi, sinfdan tashqari ish esa bilimlarni kengroq qo'llash hamda chuqurlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga sinfdan tashqari ish darsda beriladigan materiallarni aynan takrorlamasligi kerak, u sinfdagi ishdan o'zining o'yin, qiziqarli xarakterdaligi bilan ajralib turadi. Sinfdan tashqari ish o'quvchilarga ishning o'zlariga ko'proq yoqqan, o'zlarini ko'proq qiziqtirgan turini tanlashlari uchun imkon yaratadi. Faqat sinfdan tashqari ishlarda o'quvchilarning individual ijodiy qobiliyatlari yorqinroq namoyon bo'ladi, bu yerda ular istalgan ish bilan shug'ullanishlari, qo'yilgan maqsadga erishish uchun kerak bo'lgan vaqt va kuchni sarflashlari mumkin.

Sinfdan tashqari ishning formalari ko'pdir:

Ommaviy ish — kechalar, tanlovlar, viktorinalar, ekskursiyalar, ko'rgazmalar.

To'garak ishi — „Mohir qo'llar“, „Qo'g'irchoq teatri“, „Yosh tabiatshunoslar“, „Quvnoq ustaxona“ to'garaklari.

Yakka mashg'ulot — kolleksiyalar to'plash, texnika bilan mustaqil shug'ullanish.

Maktablarda boshlang'ich sinfdan tashqari ishlarning ertaliklar, ko'rgazmalar uyushtirish kabi ommaviy ish turidan keng foydalanib, tanlov va viktorinalarga kam e'tibor beriladi. Ommaviy ishlarning tanlov va viktorinalar kabi turi juda qiziqarli va ayni bir vaqtda katta tarbiyaviy imkoniyatlarga egadir. Chunki zehnlilik, tez javob topa bilish, o'z fikri, bilimi va ko'nikmalarini safarbar eta bilish xuddi mana shu ish turlarida talab qilinadi.

Boshlang'ich sinflardagi to'garak ishi quyi sinf o'quvchilarini umumiy rivojlantirish, ayniqsa o'qishning turmush bilan

aloqasi nuqtayi nazaridan juda muhim va keraklidir. „Mohir qo‘llar“, „Qo‘g‘irchoq teatri“, „Florachilar“ to‘garaklari ayniqsa katta ahamiyatga ega bo‘lib, to‘garaklarda o‘g‘il va qiz bolalar bir xil qiziqish bilan shug‘ullana oladilar. Har biri o‘z qiziqishi, kuchi va imkoniyatlariga yarasha ish bilan shug‘ullana oladi.

7.2. „Mohir qo‘llar“ to‘garagi

Bu to‘garakning vazifasi o‘quvchilarga mehnat va mehnat kishilariga muhabbatni singdirish, texnik ta‘lim, estetik tarbiyaga yordam berish, ularning badiiy didlarini, badiiy ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, konstruksiyalash fikrini uyg‘otishdir.

To‘garak ishini shunday tashkil etish kerakki, quyi sinf o‘quvchisi ham o‘zining sodda ijodiy fikrini amalga oshirish imkoniga ega bo‘lsin.

Ma‘lumki, „Mohir qo‘llar“ to‘garagi yosh xususiyatini nazarda tutib tashkil etiladi, quyida biz I — IV sinflar o‘quvchilarini birlashtiruvchi ana shu to‘garak haqida gap yuritamiz.

To‘garakni tashkil etishdan oldin o‘qituvchi maktabdagi mavjud imkoniyatlarni chamalab chiqishi lozim.

To‘garak uchun albatta alohida xona kerak. Bu xona parta stollar, ma‘lum asbob va moslamalar jamlamasi tayyor ishlarni qo‘yish uchun tokchalar bilan jihozlanishi lozim. Bundan tashqari, material zaxirasi oldindan tayyorlanishi kerak. „Mohir qo‘llar“ to‘garagidagi materiallar va asboblari I—III sinflar o‘quvchilarning yoshlariga, jismoniy rivojlanganliklariga muvofiq bo‘lishi kerak. Bu to‘garakda asosan karton, qog‘oz, ingichka sim, tunuka, tabiiy materiallar ishlatiladi. Murakkab ishlov berilishini talab qilmaydigan, lobzik arra va bolalar randasi qo‘llanadigan faner hamda yog‘och bilan ishlash ham kiritiladi.

Quyida sinflar o‘quvchilarida qiziqish barqaror bo‘lmaydi, shuning uchun ham «Mohir qo‘llar» to‘garagidagi ish maz-

muniga ko‘ra ham, qo‘llanadigan materiallari va asboblari ko‘ra ham xilma-xil bo‘lishi kerak. O‘quvchilarga o‘zlari qo‘llaridan keladigan ishlar bilan tanishishlariga, xilma-xil mehnat malakalarini va turli materiallar haqida bilimlarni egallashlariga imkon berish kerak.

„Mohir qo‘llar“ to‘garagida qanday amaliy ishlarni bajarish mumkin?

1. Tabiatshunoslik, mavzu, ona tili predmetlari bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalarini tayyorlash.

2. Kitoblarni tuzatish va muqovalash.

3. Turli kolleksiyalarni jihozlash.

4. Yosh tabiatshunoslar ishi uchun inventar tayyorlash.

5. Sinfni, zalni bezash uchun turli narsalar yasash.

6. O‘yinlar, jumboqlar, attraksionlar uchun predmetlar tayyorlash.

7. Fanerdan turli shakllar qirqish.

8. Yog‘ochni kuydirib va o‘yib narsalar yasash.

9. Loydan narsalar yasash.

10. Gipsdan narsalar yasash.

11. Tabiiy materialdan ko‘rgazmalar, yangi yil archasi uchun narsalar yasash.

12. Konstruksiyasi murakkab bo‘lmagan xilma-xil xarakterlanuvchi modellar, priborlar, maketlar yasash.

13. Maktab va uy jihozlarini yasash.

To‘garak rahbari to‘garak a‘zolarining yosh xususiyatlarini, ularning imkoniyat va qiziqishlarini, maktabning real imkoniyatlarini nazarda tutib, bu ro‘yxatdan o‘z to‘garagiga muvofiq keladigan ish turini tanlab olishi mumkin.

„Mohir qo‘llar“ to‘garagi ishida ishlab chiqarishga, tabiat quchog‘iga uyushtiriladigan ekskursiyalarning ahamiyati kattadir.

Ishlab chiqarishga uyushtirilgan ekskursiya o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini faollashtiradi. Mehnat kishilariga hurmatini tarbiyalaydi, ularni xilma-xil kasblar bilan tanishtiradi. To‘garak a‘zolarining qurilish, mashina traktor parkiga, bosmaxonaga ekskursiyaga borishlari va u yerdagi ishlar bo‘yicha umumiy tasavvurga ega bo‘lishlari foydalidir. Bolalarni tushunarsiz

narsalar bilan qiynamay, ularga tanish asboblari o'zgartirilgan ko'rinishda stanok va mashinalarda qanday ishlayotganligini, masalan, bosmaxonadagi qog'oz qirqadigan pichoq yoki traktor plugining lemechi oddiy pichoqning har xil o'zgartirilgan turidagi e'tiborni qaratish kifoyadir. Asboblarning bunday o'zgarishlarini ko'rar ekanlar, bolalar zamonaviy murakkab texnikani yaxshiroq anglay boshlaydilar. Ekskursiyalarda bolalarga mehnatning qudrati va go'zalligini his etishlariga, ishchilar stanoklarda ishlarni qanday ustalik, chaqqonlik va go'zallik bilan bajarayotganliklarini ko'rishlariga imkon berish kerak. Ularda shu ishchilar kabi chaqqon, mohir bo'lish uchun qiziqish uyg'otish kerak. Agarda maktab qishloqda joylashgan bo'lsa va o'quvchilarni shaharga ekskursiyaga olib borishning imkoni bo'lmasa, to'garak rahbari ekskursiyada o'quvchilarga mavzuyiga muvofiq diafilm yoki o'quv filmni ko'rsatishi mumkin. Rahbar diafilm yoki filmni o'z hikoyasi bilan to'ldirib boradi. Bu o'quvchilarning ijodiy fikrlarini, fantaziyalarini mehnat malakalarini takomillashtirish ehtiyojini o'stiradi.

Narsalar yasash uchun shakllarni to'garak a'zolari turmushdan olishlari kerak. Qirqib, kesib, o'yib narsalar yasashdan oldin tabiatga sayr uyushtirish jonli va jonsiz tabiatni sinchkovlik bilan kuzatish o'rinlidir.

To'garak rahbarining vazifasi bolalarga faqat qirqish, kesish, yelimplash, foydali narsalarni yasashni o'rgatishgina emas, balki bolalarga material (qog'oz, yog'och, penoplast va boshqalar) nimadan va qanday yasalganligi haqida tushuncha berish hamdir. Oddiy harakatlanuvchi modellarni yasashni ham shunga muvofiq keluvchi mashinalar, agarda imkoni bo'lsa garaj, aeroport, tramvay trolleybus parki va shu kabilarga ekskursiyalar uyushtirish maqsadga muvofiqdir.

Tabiiy material bilan ishlaganda o'quvchilarga xalq amaliy san'ati, xalq ustalari haqida gapirib berish, bunda hikoyani „Gulxan“, „G'uncha“ jurnallarida bosiladigan boy materiallar bilan albatta **illyustratsiya** qilish lozim.

To‘garak rejasini rahbar odatda sinf rahbarlari bilan hamkorlikda bir yilga tuzadi. Rejaga to‘garak qaysi ish turi bilan shug‘ullanishi va shu ish turlari bo‘yicha qanday amaliy ishlar amalga oshirilishi qayd etiladi. Rejadagi ishlar oddiydan murakkabga o‘tishni ta‘minlash uchun qiyinlik darajasiga ko‘ra joylashtiriladi. Rejada o‘tkaziladigan ekskursiyalar ham ko‘rsatiladi. To‘garak rejasini maktab direktori tasdiqlaydi. To‘garak mashg‘uloti haftada bir marta o‘tkazilib u 1,5 soatdan ortiq davom etmasligi kerak.

To‘garak mashg‘uloti odatda yangi ish usullarini ko‘rsatishdan boshlanib, to‘garak a‘zolari bu harakatni takrorlaydilar, asosiy ishga esa ular bu ish usullarini yaxshi egallab olganlaridan so‘ng kirishiladi. To‘garak a‘zolarining ishlarini bajarish jarayonida oddiy sxemalar, chizmalardan foydalanishga, materiallarga tartibli, tejamkorlik bilan munosabatda bo‘lishga, asboblardan hamda ish joyini toza va tartibli saqlashga albatta odatlantirish zarur. To‘garakning har bir a‘zosi «O‘zing bilib oldingmi — o‘rtog‘ingga ham o‘rgat» degan qoidani doimo yodida saqlashi kerak.

7.3. Qo‘g‘irchoq teatri

Havaskorlik qo‘g‘irchoq teatrlari yil sayin maktab hayotiga dadilroq kirib kelmoqda. O‘quvchilarning spektakllarni tayyorlash va jihozlash ishlarini bajarib, so‘ngra sahnaga chiqishlari ularning ma‘naviy va estetik hissiyotini tarbiyalaydi. Qo‘g‘irchoqlar yordamida o‘quvchilarning xatti-harakat va xarakterining yaxshi yomon tomonlari namoyish etiladi, shuningdek, maktab, ko‘cha, uyda o‘zini tutish kabi xislatlarni tarbiyalashda qo‘g‘irchoq teatri yaxshi namuna oladi. Teatr ustidagi ish bolalarning asl ijodlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Teatrga aloqador barcha ishlar — qo‘g‘irchoqlar, pyesalar, musiqa va dekoratsiyalar shunday turtki element bo‘lishi kerakki, bolalar ulardan ijobiy ta‘sir lanib barcha egallagan bilim va ko‘nikmalarini amalda qo‘llaydigan bo‘lsinlar. Bunga erishish esa **jamo**a hissiyotini tarbiyalashda katta rol o‘ynaydi.

Aytilgan barcha masallar, she'rlar va ertaklarni **sahnalash-tirish** ona tili va adabiyotni batafsil o'rganishga, nutq malakasini oshirishga katta yordam beradi.

Qo'g'irchoq teatri ishtirokchilar san'atini, dekoratsiya ishini, yoritish texnikasini rivojlantirib, karton, qog'oz, yog'och, gazlama va boshqalarga ishlov berishni o'zida birlashtiradi. Asboblar, jihozlar va **sahnaga qo'yishning** sodda bo'lishiga qaramay tomoshabinlarda idrokning yuqori samarasiga erishiladi.

Qo'g'irchoq teatrini rivojlantirish katta tarbiyaviy va madaniy ahamiyatga egadir.

Quyida sinflarda odatda qo'g'irchoq teatri to'garagini sinf o'qituvchisi tashkil etadi. Ishning ma'lum qismini, masalan, kostyumlarni tikish, **sahna bezashlarini** tayyorlashni mehnat ta'limi darslarida amalga oshirish mumkin. To'garak ishida tajriba orttirgan yuqori sinf o'quvchilari o'qituvchiga katta yordam berishlari mumkin.

Agarda to'garak ishqibozlari ko'payib ketsa, ularni 12—15 tadan qilib guruhlariga ajratish va har bir guruhga alohida postanovka ustida ishlashni topshirish mumkin. Guruhda doimiy majburiyatlarni taqsimlash shart emas, ishni shunday tashkil etish kerakki, ishda fikr ham, ijod ham jamoa asosida bo'lsin.

Spektaklni tayyorlashda har qancha o'quvchi ishtirok etishi mumkin, ammo qo'g'irchoqlar bilan ishlash, ularni ko'rsatish ishida odam soni bir vaqtning o'zida 5 kishidan ortib ketmasligi kerak, aksincha ular bir birlariga xalaqit beradilar.

To'garakni tuzishda o'quvchilar ichidan qo'g'irchoqlarni saqlash, **sahna bezashlarini saqlash, montaj qilish** uchun javob beruvchi oqsoqolni saylashdan boshlash kerak. To'garak kundaligi va spektakllar jurnalini to'ldirib boruvchi kotib ham saylanadi. To'garak a'zolari bemalol ishlay oladigan va anjomlarni saqlay oladigan alohida xona ham ajratilishi kerak. Ana shunday joy aniq bo'lgach to'garak rejasi tuzilib, unda quyidagilar aks ettiriladi:

1. To'garakning yalpi ta'lim-tarbiyaviy vazifalari.
2. Tashkiliy masalalar.

3. Postanovka ustida ishlash (tayyor bo'lish muddati ko'rsatiladi).

O'quv yili uchun reja tuzilib, unga qo'shimcha oylik o'quv ishlab chiqarish rejalari ham tuziladi va ularda har bir mashg'ulotning mazmuni bayon qilinadi.

To'garakning amaliy ishi uchun eng ahamiyatli bo'lgan pyesa tanlashdan boshlanadi. Dastlabki pyesalardagi qiyinchiliklar bolalarning qiziqishlarini so'ndirib qo'ymasligi uchun qisqa, kam personajli, qo'g'irchoqlarini tayyorlash oson bo'lishi kerak. Dastlabki tomoshalarni ikkinchi personajning topishmoqlar muloqati bilan o'tkazish lozim. Topishmoqlar javobini tomoshabinlar topadilar. Bu muloqat she'riy va qo'g'irchoqlar xatti-harakati yo'li bilan ham bo'lishi mumkin.

Teatr qo'yishda qo'g'irchoqni maromi bilan o'ynata bilish katta ahamiyatga egadir. Tomoshabinni qiziqtirish personajning mahoratiga bog'liqdir. Qo'g'irchoqlarning boshini matodan, qog'ozdan, ayrim qismlarini papyemashedan yasash mumkin. Boshni yasashda uch barmoqli qo'lqop tikiladi, o'rta barmoq ichiga paxta tiqilib boshga o'xshatiladi va kraxmallanadi, qolgan ikki barmoq esa qo'l rolini bajaradi. Bu qo'g'irchoqni yasashning eng oddiy usulidir.

Qo'g'irchoq teatrining zaruriy anjomi shirma (chodir)dir. Uning balandligi qo'g'irchoq o'ynatuvchining bo'yiga muvofiq bo'lishi kerak. „**Nam veselo**“ to'plamida juda qiziqarli va qulay chodir taklif etilgan.

Teatrning repertuari xilma-xildir.

„Fonus xayol“ bezatilishiga ko'ra ancha oddiydir. Bu teatrning tashkil etilishi qo'g'irchoq teatri bilan deyarli bir xil, faqat unga **teatrda ishtirok etuvchilarning** tayyorlash ancha osonroq. **Ishtirok etuvchi qahramonlar** qalin kartondan yoki yupqa fanerdan qirqib bo'yaladi. Birinchi sinf o'quvchilari **personajlarning** ayrim harakat qilmaydigan qismlarini tayyorlashadi, keyinchalik ish murakkablashadi, gavdaning ayrim qismlari oshiq-moshiq (ip, sim yoki maxsus tugmalar) yordamida harakatlanadigan qilib birlashtiriladi. Harakat qiladigan figuralar yordamida ko'pgina samaralarga erishiladi. Ish quyidagi

tartibda boradi: qarama-qarshi xonalar o'rtasidagi eshikka ekran yoki choyshab tarang qilib tortiladi, tomoshabinlar o'tirgan xona qorong'i bo'lib, figuralar orqasidan yorug'lik beriladi. Choyshab orqasida stol o'rnatilib figuralar uning ustida harakat qiladi, ular yorug'lik ta'siri tufayli choyshabga katta bo'lib tushadi. Har bir figuraning tagligi bo'lib, uni o'ynatuvchi ekran oldida harakatlantiradi. Har xil rangli chiroqlar ta'sirida voqeani yanada quchaytirish mumkin.

Maktabning tarbiyaviy ishida mavzu kechalari katta rol o'ynaydi. Bu kechalarga tayyorgarlikning o'zi o'quvchilarni she'r va hikoyalarni yodlash kostyumlarni bezash ishlarini amalga oshirishga majbur qiladi. Kechalar mavzusi shunday tanlanishi kerakki, u o'quvchilarda har tomonlama qiziqish uyg'otsin, ularni o'ylashga, ixtiro qilishiga majbur etsin va faqat mavjud bilim va ko'nikmalar bilan cheklanib qolmay, kecha mavzusining dasturiga muvofiq yangilarini ham o'zlashtira borsin. Ayniqsa kechalar ikki yondosh sinflar qo'shilganda juda qiziqarli va jonli o'tadi. Kecha mavzusi asosan maqol va matallardan olinadi. Kecha mavzusi «Mehnatga va mohir qo'llarga shon-sharaflar», «Hamma narsa mehnatdan yaraladi» kabi bo'lishi mumkin.

Tayyorlov ishlarining rejasi

1. Sinflarda mehnatning jamiyatimizdagi ahamiyati haqida suhbatlar o'tkazish, ishdagi ustalik va mahoratga faqat zo'r berib ishlash natijasida erishilishini misollar yordamida ko'rsatish.

2. Iloji bo'lsa ishlab chiqarishga ekskursiya uyushtirish.

3. Eng chaqqon, tartibli va mohir **o'quvchilar** musobaqa **estafetasini** o'tkazish (kim o'rnini tez to'g'rilaydi, supurgini to'g'ri tutadi, tugmachani kim qanday qadaydi va stol ustiga dasturxon tuzaydi, non qanday qirqiladi, idish tovoqni qanday yuviladi va hokazo).

Avval har bir sinf o'qituvchisi tanlov shartini e'lon qilib, tayyorlanish uchun vaqt beradi. Tanlov o'z sinfida o'tkaziladi. Tanlovning eng g'olib o'quvchisi sinf sharafini himoya qiluvchi deb tanlanadi.

4. Mehnat darslarida, to'garak mashg'ulotlarida, uyda mustaqil tayyorlangan ishlar ko'rgazmasini tayyorlash va jihozlash.

5. Mohir ustalar mehnatiga bag'ishlangan rasmlar.

6. Bolalardan ota-onalarining qayerda ishlashlari va qanday ishlarni bajarishlarini so'rab bilish, bilmaganlariga esa bilib kelishni topshirish. Sinfda hamma kasbning o'z o'rnini borligi va ular jamiyatga qanday foyda keltirishi haqida suhbatlar o'tkazish.

7. Mehnat va hunarlarga oid maqollar, matallar hamda topishmoqlar to'plash.

8. Mehnat va mehnat kishilari haqida ro'yxat tayyorlash.

Savollar

1. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning qanday maqsadi va vazifalari mavjud?
2. Sinfdan tashqari ishlarning qanday shakllari bor?
3. To'garaklar necha xilda bo'lishi mumkin?

Topshiriqlar

1. Sinfdan tashqari ishlarning shakllarini tarmoqlang.
2. Kelajakda qanday to'garak ochish niyatingiz borligini so'zlab bering.

VIII bob. O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI TEKSHIRISH VA BAHOLASH

R E J A :

1. Bilimlarni tekshirish, baholashning ta'limiy va tarbiyaviy ahamiyati.
2. Bilimlarni tekshirishga qo'yiladigan talablar.
3. Bilimlarni tekshirish metodlari.
4. Bilimlarni tekshirish turlari va usullari.

8.1. Bilimlarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyati

O'quvchilar maktabda tabiat va jamiyat haqidagi bilimlarni har tomonlama egallash orqali turmushga, mustaqil hayotga tayyorlanadilar va ma'lumotli kishilar bo'lib yetishadilar. O'zlashtirilgan bilimlarning, o'quv materialining qanday egallanligini bilish o'qituvchi uchun ham, o'quvchi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda o'qituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini o'z vaqtida tekshiradi, hisobga oladi va baholab beradi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash o'quv jarayonining eng muhim va zaruriy qismlaridan bo'lib, u 3 asosiy vazifani bajaradi:

- a) bolalar tomonidan o'zlashtirilayotgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni nazorat qilish;
- b) bilimlarning sifatini aniqlash;
- d) o'quv dasturida belgilangan materiallarni ongli, izchil va mustahkam o'zlashtirib olishga undash.

Bu masalalar ta'limiy ahamiyatga molikdir. Bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholash jarayonida o'quvchilar o'qishga ongli munosabatda bolishga, izchil ishlashga, ongli

intizomga, qiyinchiliklarni yengish, oʻzida irodaviy sifatlarni oʻstirishga, oʻziga hamda boshqalarga nisbatan talabchan boʻlishga oʻrgatib boradi. Bu masalalar esa katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Oʻquvchilar bilimni tekshirish bolalar tomonidan oʻzlashtirilgan bilimning sifatini aniqlash, ularni oʻquv dasturida belgilangan materiallarni izchil va puxta oʻzlashtirib olishga daʼvat etish vositasidir. Oʻqituvchi bilimlarni tekshirish orqali oʻquvchining oʻquv materialini qanday idrok etib tushunganligini, qanday fikr yuritayotganligini, dasturda belgilangan oʻquv materiallarini qay darajada oʻzlashtirib olganligini aniqlaydi hamda keyingi oʻquv materiallarini oʻrganish, taʼlim sifatini yaxshilash yoʻllarini belgilaydi. Shu bilan birga oʻquvchilarning bilimlarni oʻzlashtirishini oʻrganish va tekshirish ularning oʻqishga boʻlgan munosabatini, tirishqoqligini, oʻziga talabchanligini, bilimga, fanga boʻlgan qiziqishini bilishga imkon beradi. Shuningdek, bolalarning xotirasi, bilish qobiliyatining qay darajada oʻsganligi, ularning mustaqil ishlashga koʻnikma va malakalarni qay darajada egallaganliklari aniqlanadi. Tekshirish vaqtida oʻquv materiallari esga olinadi va oʻquvchilarni sezish, idrok qilish, fikrlash qobiliyatlari ham oʻsib boradi. Bu jarayonda oʻquvchilar keng fikr yuritishga, oʻquv materiallarini asoslashga mulohaza yuritish, isbotlashga oʻrganadilar.

Oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va malakalarini tekshirishning yana bir muhim tomoni shundaki, ana shu jarayonda oʻquvchilarning bilimlari va bajargan ishlaridagi kamchiliklar sezilib qoladi va nihoyat mazkur kamchiliklarning sabablari aniqlanadi, kamchiliklarni bartaraf etish choralari belgilanadi.

Bilimni tekshirish va baholash darsning barcha qismlariga singib ketadi. Shunday ekan, u oʻquvchi bilimidagi kamchiliklarni toldirishga, oʻrganilayotgan masalaning asl mohiyatini anglashga yordam beradi va oʻrganilayotgan materialni tushunishga keng imkoniyat yaratadi.

Oʻquvchilarning bilim, koʻnikma va malakalarini tekshirish va baholash jarayonida oʻqituvchi ayrim oʻquvchilarga va butun sinf jamoasiga izchil taʼsir etadi, individual ishni sinf jamoasi

ishi bilan qo'shib olib boradi. Tajribali o'qituvchilar o'quvchi bilimini baholash jarayonida sinf jamoasi fikriga suyanadilar va o'quvchilarga tarbiyaviy ta'sir etadilar. Bunda o'qituvchi sinf o'quvchilari diqqatini faollashtiradi, o'rtoqlarining javobiga mas'uliyat bilan qarashga o'rgatadi, shuningdek o'z bilimlarini mustahkamlashga, o'z bilimiga tanqidiy qarashga odatlantiradi. Bu esa o'quvchini o'z vaqtida vijdonli, rostgo'y bo'lishga o'rgatadi.

O'qituvchi bilimga baho qo'yish vaqtida o'quvchining materialni o'zlashtirish saviyasi, bola tafakkurining o'sish darajasi, zehning rivojlanishi kabi xususiyatlarni hisobga oladi: o'quvchilarning ishlash sur'ati, qobiliyati, o'qishga ishtiyoqi, nutqning o'sish darajasi o'rganiladi. Shuningdek, ayrim o'quvchilarda uchraydigan qo'rqqoqlik, uyatchanlik, tortinchoqlik, o'z kuchiga ortiqcha baho berish, ishonmaslik, shoshqaloqlik, kamgaplik kabi xususiyatlari bartaraf etiladi. Buning natijasida ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining uyg'unligi ta'minlanadi.

Bilimlarni, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunda o'quvchilarda o'qishga, o'z yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan munosabat shakllanadi, qiyinchiliklarni yengish istagi tug'iladi. Baho unda hamisha o'quvchi sifatida, shaxs sifatida o'ziga nisbatan muayyan bir munosabatni hosil qiladi, o'quvchining o'ziga nisbatan bu munosabatni, bu tuyg'ularni o'qituvchi uning xatti-harakatlaridagi irodalilik, jamoatchilik, o'zaro bir-biriga yordam berish kabi sifatlarini shakllantirish borasida ustalik bilan ishlatadi.

O'quvchi o'rtoqlarining, ota-onalarining unga, uning maktablardagi yutuqlariga va muvaffaqiyatsizliklarga munosabatiga hech qachon befarq bo'lib qolmaydi. Uning bilimlariga berilgan, kundalik daftariga qo'yilgan baholar ushbu munosabatni belgilaydi. Mana shuning uchun ham maqtov, ma'qullash, tanbeh berish, yaxshi yoki yomon baho qo'yish o'quvchi shaxsining fazilatlarini, uning tengdoshlari jamoasida va katta yoshdagilar orasidagi mavqeyini shakllantiradi. Bu ayniqsa, o'smirlar orasida katta ahamiyatga egadir. Kimki bilimlarni tekshirish va baho-

lashning tarbiyaviy ahamiyatini to'g'ri qo'llay bilsa, har bir o'quvchi oldida o'qish sohasida qulay istiqbollarni ochib beradi.

Bilimlarni tekshirish va baholash davlat ahamiyatiga egadir. Ta'lim muassasalari o'quv faoliyatini tekshirish natijalariga, maktab o'quvchilari olgan bilimlar, malaka va ko'nikmalarning bahosiga binoan maktablar, o'qituvchilar jamoalarining ishi haqida, o'quvchilarning o'zlashtirishi haqida xulosa chiqaradilar.

8.2. Bilimlarni tekshirishga qo'yiladigan talablar

Bilimlarni tekshirish va baholash muayyan, didaktik talablarga javob berishi kerak.

Tekshirish va nazorat qilish izchil, doimiy tarzda bo'lishi shart. Bu talabga rioya etilmasa, o'quvchilarning o'qishga nisbatan munosabati yomonlashadi, bilimlarning sifatiga salbiy ta'sir qiladi.

Maktab o'quvchilari darsga har kuni tayyorlanib borishlari kerak. O'quvchilarni doimiy ravishda nazorat qilib tekshirish shunga majbur etadi.

Bilimlarni baholash individual xarakterga egadir. Har bir o'quvchi uning bilimlari, ko'nikma va malakalari baholana-yotganini tushunishi kerak. Uning o'rtoqlaridan birortasi ham u bilan na yaxshi, na yomon bahoni baham ko'ra olmaydi. O'qituvchining savollariga va vazifalariga javob berishga tayyorgarlik holati bilimlarni tekshirish va baholash, o'quv jarayonining muhim bir bo'lagiga aylangan.

Maktab o'quvchilarining bilimlari, ko'nikma va malaklari davlat o'quv dasturlarining bajarilishi nuqtayi nazaridan tekshiriladi va baholanadi. Dasturlar mazmunini o'zlashtirish sifati-bilimlarni baholashda asosiy mezondir. O'qituvchi o'quvchining qanday qo'shimcha bilimlarga ega ekanligini, qanday qo'shimcha adabiyotlarni o'qishini bilishi kerak, ammo buning uchun baho qo'ymaslik kerak. Maslahatlar, tavsiyalar, yo'riqnomalar bilan yordam berishning o'zi kifoya qiladi. Maktab o'quvchilarining nazariy va faktik materialni o'zlashtirib olganliklarini tekshirish chog'ida olinayotgan bilimlar o'quvchilarning umumiy va aqliy

jihatdan rivojlanishiga, shaxsiy fazilatlarining shakllanishiga, maktab o'quvchisining o'qishga munosabatiga ta'sirini ko'ra bilish kerak. Bilimlarni tekshirish o'qituvchi maktab o'quvchisining rivojlanish jarayonini, shaxsning aqliy, axloqiy, emotsional va irodaviy fazilatlarining shakllanish jarayonini ko'z oldiga keltirishga yordam beradi. O'qituvchi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirish va baholashda juda adolatli, haqqoniy bo'lishi lozim. Bu hol o'z navbatida o'quvchi shaxsiga ijobiy va tarbiyaviy ta'sir etadi. Har qanday adolatsizlik, o'qituvchining bilimiga baho qo'yishdagi xatosi o'quvchilarga salbiy ta'sir etadi, ularda o'z kuchiga ishonchni yo'qotadi, o'qishga bo'lgan ishtiyoqini so'ndiradi. Oqibatda o'qituvchining tarbiyaviy ta'siriga putur yetadi.

O'qituvchi o'quvchining bilimini har qanday holda ham to'g'ri baholashi kerak. Faqat o'ylab, haqqoniy qo'yilgan bahogina o'quvchilarga ijobiy ta'sir etadi, ularni ma'naviy qanoatlantiradi. O'qituvchining sinfdagi xatti-harakati, savolning o'ylangan bo'lishi va to'g'ri qo'yilishi, bilimni tekshirish va baholashda qulay vaziyat yaratilishi bahoning tarbiyaviy ta'sirini kuchaytiradi. O'qituvchi bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirish va baholashda o'quvchi javobini tahlil qilib boradi va javoblar yuzasidan o'z mulohazalarini aytadi. O'quvchi javob berayotganida qanday xato, kamchiliklarga qo'rganini ko'pincha uning o'zi sezmaydi. Bunday holda o'qituvchi o'quvchining javobini qisqacha tahlil qilib berishi talab etiladi. Shunda o'qituvchi qo'rgan bahoning to'g'riligiga o'quvchida shubha qolmaydi. O'quvchi o'z bilimida qanday yutuq yoki kamchilik borligini, nima uchun uning bahosi oshirilgani yoki pasaytirilganini anglagandagina qo'yilgan baho rag'batlantiruvchi rol o'ynashi mumkin. O'quvchi o'z xatosini tushungandagina uni to'g'rilashga ongli ravishda intiladi.

O'qituvchi o'quvchi bilimini ball bilan baholar ekan, erishgan yutug'i uchun rag'batlantiradi, yo'l qo'rgan xato kamchiliklarini qanday bartaraf etish yo'llarini, dars tayyorlash vaqtida asosiy e'tiborni nimalarga qaratish kerakligini ko'rsatadi. Bunday

asoslash o'quvchining bundan keyingi faoliyatiga ham ijobiy ta'sir etadi.

8.3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning quyidagi turlari mavjud: kundalik tekshirish, mavzu bo'yicha tekshirish va yakuniy tekshirish

Kundalik tekshirish

Kundalik tekshirish maktablarimizda o'quvchilar bilimini hisobga olishda ko'p qo'llaniladigan tekshirish turidir. Bu bilan o'quvchilarning bilimlarni o'zlashtirish, ularni o'qishdagi muvaffaqiyati to'g'risida dastlabki tasavvur hosil qilinadi. O'qituvchi o'quvchilarning darsga tayyorgarligini, yangi materialni o'zlashtirishini har darsda tekshirib boradi. Yangi materialni o'zlashtirishini esa butun dars davomida kuzatib boradi. Kundalik tekshirish o'qituvchi tomonidan rejali va izchil olib borilishi lozim. Bunda o'tilayotgan materialning xarakteri, o'quvchilarning bilim darajasi va individual xususiyatlari hisobga olinadi. Kundalik tekshirish o'rganilgan o'quv materiali o'quvchilar tomonidan qanday o'zlashtirilganini ko'rish, o'quvchi bilimidagi kamchiliklarni aniqlash va bu kamchiliklarni tugatish yo'llarini belgilash imkonini beradi. Kundalik tekshirish o'quvchilarni o'z ustida izchil ishlashga, puxta o'zlashtirishga, mustaqillikka odatlantiradi, shuningdek, tirishqoq, uyushqoq bo'lish, javobgarlikni sezish kabi axloqiy sifatlarni shakllantiradi.

O'qituvchi kundalik hisobga olishning yakunini, ya'ni o'quvchilar bilimidagi yutuq va kamchiliklarni, kundalik o'zlashtirishini, baholarini sinf jurnali va o'zining kundalik daftariga yozib boradi. Mazkur baholar keyinchalik choraklik va yarim yillik yakunlarni chiqarishga asos bo'ladi.

Bu esa o'quvchilar bilimiga qo'yiladigan baholarning aniq, to'g'ri va obyektiv bo'lishini ta'minlaydi. Darsda kundalik tekshirishning asosiy ko'rinishi o'quvchilardan frontal va individual so'rashdir.

Demak, kundalik tekshirish jarayonida o'quvchilar bilimini hisobga olish bilan birga, ularga yangi bilimlar berish hamda ularda malaka va ko'nikmalar hosil qilish ham nazarda tutiladi.

Mavzu bo'yicha tekshirish

Mavzu bo'yicha tekshirish dastur materialining bir bo'lim, bob, paragraf, katta mavzu yoki bir-biriga yaqin bo'lgan bir necha kichik mavzular yuzasidan o'quvchilarning bilim sifati qandayligini aniqlashdir. Ona tili, matematika kabi fanlar bo'yicha o'quvchilar bilimini mavzu bo'yicha tekshirish nazorat ishi, yozma ish olish shaklida o'tkaziladi. Mavzu bo'yicha tekshirishda ilgari o'tilgan mavzular yuzasidan olingan savollar va topshiriqlardan foydalanish mumkin. Bilimlarni ana shunday tekshirish natijasida o'quvchilar bilimi har tomonlama hisobga olinadi, ularning bilimlarini qay darajada o'zlashtirib olganliklari aniqlanadi. Takroriy-umumlashtiruvchi darslar mavzu bo'yicha tekshirishning zaruriy shaklidir. Unda o'tilgan mavzular bo'yicha xulosalar chiqariladi va bilimlar tizimga solinadi.

Yakuniy tekshirish

Yakuniy tekshirishda o'quvchilarning bir necha hafta, chorak, yarim yil, yillik va shuningdek bir necha yillik bilimlari hisobga olinadi. Bunday tekshirishda ma'lum vaqtda o'zlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalarni hisobga olish ko'zda tutiladi. Masalan, kursning asosiy masalalarini esga tushirish, o'tilgan materialni qisqacha tavsif qilishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Bunday tekshirishda o'quvchilar nimani takrorlash va qanday takrorlash haqida to'liq ma'lumot oladilar. Yakuniy tekshirishning vazifasi o'quvchilarning ma'lum davrlardagi bilimini esga olish, qayta tiklash va sistemaga solishdir. Yakuniy tekshirishda bilimlar mustahkamlanadi, malaka va ko'nikmalar hosil bo'ladi. Shuningdek, bilim, ko'nikma va malakalar umumlashtiriladi. Bu tekshirishlar imtihon tusini oladi. Tekshirishning bu turlari og'zaki ko'rinishda va yozma nazorat ishlarda, amaliy mashg'ulotlarda, maxsus topshiriqlarni bajarishda qo'llaniladi. Bu o'quvchilar bilimlarning sifatini, aqliy rivojini va ularning bundan keyingi o'qishga tayyorgarlik darajasini chuqur o'rganish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. *I.A. Karimov*. „Barkamol avlod — O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori“ — T.: „Sharq“, 1997.
2. O‘zbekiston Respublikasining „Ta‘lim to‘g‘risida“gi qonuni. „Ma‘rifat“, 1997-yil 30-sentabr.
3. Pedagogika. *A. K. Munavvarov* tahriri ostida T.: „O‘qituvchi“, 1996.
4. *R. Mavlonova* va boshqalar. Mehnat ta‘limi metodiaksi.
5. „Barkamol avlod yili Davlat dasturi“. — T., 2010.
6. „Ta‘lim to‘g‘risidagi qonun“. T.: Sharq, 1997.
7. Kadrlash tayyorlash Milliy dasturi. — T.: Sharq, 1997.
8. *R.A. Mavlonova, Taroxova, O. Ogluzdina* „Mehnat ta‘lim metodiaksi“ T.: „O‘qituvchi“, 1986
9. *R. A. Mavlonova, O.T. To‘rayeva, K. Xoliqberdiyev*. „Pedagogika“. T.: „O‘qituvchi“, 2008.
10. *Y. Rasulova, O. Nurmatova*. Pedagogika fanidan qo‘llanma. „Voris“. Nashriyot: T.: 2002
11. *Y. Rasulova*. „Didaktika“ T.: 2002
12. *X.R. Sanakulov, M. Xaydarov*. Boshlang‘ich sinflarda qog‘ozdan amaliy ishlar — T.: 1996.
13. *R.A. Mavlonova, X.R. Sanakulov, D.P. Xodiyeva*. „Mehnat va uni o‘qitish metodiaksi“. — T.: Nizomiy TDPU, 2007.
14. *A. Pereverten*. O‘quvchilardan ijodkorlikni shakllantirish. — T. „O‘qituvchi“, 1992.
15. *K. Sultonova*. „Badiiy mehnat“. 1- sinf. — T.: O‘qituvchi, 1995.
16. *X. Egamov*. „O‘zingiz quring va yasang“. 1-sinf uchun. —T.: „O‘qituvchi“, 1998.
17. *X. Egamov*. „O‘zingiz quring va yasang“. 2-sinf uchun. —T.: „O‘qituvchi“, 1999.
18. *M.M. Shmulyevich*. „Qog‘ozdan texnik modellar yasash“. — T.: „O‘qituvchi“, 1989.
19. *M.M. Shmulyevich*. „Qog‘oz va kartondan figuralar yasash“. —T.: „O‘qituvchi“, 1994.
20. *X. R. Sanakulov, M. Xaydarov*. „Boshlang‘ich sinflarda mehnat fanidan amaliy ishlar“. — T.: 1994.
21. *R. Mavlonova va M. Satbayeva*. „O‘quv ustaxonasida amaliy mashg‘ulot“ T.: 2010.
22. *Подласий И. Ф.* Педагогика — М: „Владос“ 1999.

MUNDARIJA

KIRISH..... 3

I bob. BOSHLANG‘ICH SINFLARDA MEHNAT TA‘LIMI VA TARBIYASINING MAQSAD VA VAZIFALARI

- 1.1. O‘quvchilarni mehnatga axloqiy jihatdan tayyorlash.....7
- 1.2. Boshlang‘ich texnikaga oid bilim bilan qurollantirish..... 11
- 1.3. Mehnat malakalari va ko‘nikmalari.....15
- 1.4. Mehnat ta‘lim o‘qituvchilarni tayyorlash.....20
- 1.5. Mehnat ta‘limi metodikasi pedagogikaning tarmogi.....21
- 1.6. Mehnat metodikasi fanining boshqa fanlar bilan bog‘liqligi.....22
- 1.7. O‘quvchilarning mehnat tarbiyasi.....24

II bob. O‘QUV REJASI VA DASTURINING TAHLILI

- 2.1. O‘quv rejasi haqida ma‘lumot.....36
- 2.2. O‘quv dasturi.....38
- 2.3. Boshlang‘ich sinflarda mehnat ta‘limi dasturi materialining mazmuni.....41
- 1-sinf dastur materialining mazmuni.....41
- 2.4. 2-sinfdagi dastur materialining mazmuni47
- 2.5. Boshlang‘ich sinflarda mehnat xonasini jihozlash.....61

III bob. BOSHLANG‘ICH SINFLAR MEHNAT DARSINI O‘QITISHDA O‘QUV-TARBIYAVIY ISHLAR METODIKASI

- 3.1. Og‘zaki bayon qilish metodi.....66
- 3.2. Instruktaj67
- 3.3. Suhbat.....70
- 3.4. Mashqlar.....71
- 3.5. Grafik ishlar.....72
- 3.6. Laboratoriya ishlari.....73
- 3.7. Mustaqil ishlar.....74
- 3.8. Ekskursiyalar.....74
- 3.9. Kino.....75
- 3.10. Ta‘limda muammoli metodlar.....77

**IV bob. TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI,
METOD VA VOSITALARI**

4.1. Ta'lim muassasalarining vazifalari.....	81
4.2. Dars. Sinf-dars tizimi.....	82
4.3. Dars tipi.....	84
4.4. O'qitish metodlari.....	89

V bob. TA'LIMNING NOAN'ANAVIY SHAKLLARI

**VI bob. MEHNAT TA'LIMI DARSLARI VA ULARGA
QO'YILADIGAN TALABLAR**

6.1. Zamonaviy darslar va ularga qo'yiladigan talablar.....	97
6.2. Mehnat ta'limi darslarida texnik vositalardan foydalanish.....	105

VII bob. MEHNATGA OID SINFDAN TASHQARI ISHLAR

7.1. Sinfdan tashqari ishlarning vazifalari, mazmuni va tashkil etilishi.....	108
7.2. «Mohir qo'llar» to'garagi.....	110
7.3. Qo'g'irchoq teatri.....	113

**VIII bob. O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA VA
MALAKALARINI TEKSHIRISH VA BAHOLASH**

8.1. Bilimlarni tekshirish va baholashning tarbiyaviy va ta'limiy ahamiyati.....	118
8.2. Bilimlarni tekshirishga qo'yiladigan talablar.....	121
8.3. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tekshirishning turlari.....	123
Foydalanilgan adabiyotlar.....	125

УДК: 373.2(072)
КБК 74.263

**MAVLONOVA RAHIMA ABDURAZZOKOVNA,
SATBAYEVA MARHAMAT TOSHKENTBOYEVNA**

MEHNAT O‘QITISH METODIKASI

*«Mehnat faoliyatini va darslarini tashkil etish
bo‘yicha o‘qitish metodikasi»*

(Ikkinchi nashr)

Toshkent — «Noshir» — 2013

Muharrir G. Karimova

Musahhah S. Safayeva

Badiiy muharrir Sh. Odilov

Texnik muharrir X. Xamidullayev

Nashriyot litsenziyasi AI № 200, 28.08.2011-y.
Bosishga ruxsat etildi 09.09.2013-y. Bichimi 60×84^{1/16}.
«Times TAD» garniturası. Ofset qog‘ozı. Ofset usulıda chop etıldı.
Hajmi 8,0 b.t. Adadı 658 nusxa. Buyurtma № 72.

«NOSHIR» nashriyoti, Toshkent sh., Langar ko‘ch., 78.

«NOSHIR» O‘zbekiston-Germaniya qo‘shma korxonasi bosmaxonasida chop etildi, Toshkent sh., Langar ko‘ch., 78.